definitiv. Ocupația germană le-a demascat putregaiul moral (...) Neputînd apuca vremile de aur ale lui Bogdan Pitești și Hennenvogel, alții s-au mulțumit cu fărîmiturile lui Hefter și ale lui Brandenstein. Și cînd soldații noștri au arestat comandatura din Iași, e de mirat că n-au prins în plasa lor și pe vreunul din prietenii d-lui Sadoveanu. Mă uit pe fotografie și nu văd pe niciunul. O lacună. I-a rezervat pentru ÎNSEMNĂRI LITERARE".

Cu această încheiere adresa întregului articol este limpede definită : „Din torentul de hîrtie tipărită cu care ne-am înfățișat fiecare în cel mai istoric moment al neamului nostru, e bine să ne adunăm scrisul, cînd acest moment a trecut. Să arătăm astfel celor ce ne vor citi mai tîrziu, cum ne-am cinstit țara și talentul și cum am lucrat după putința noastră la binele neamului. Iată de ce a făcut bine d. Corneliu Moldovanu că și-a adunat articolele de război. Rămîn ca să adune pe ale lor și tovarășii lui Hefter sau colaboratorii «ÎNSEMNĂRILOR LITERARE».

Gravitatea acestui atac nu cere comentarii suplimentare. E. Lovinescu arată cu degetul și cere dovezi de patriotism. Au sau nu redactorii Însemnărilor literare **aceste dovezi, cum le arată Corne**liu Molodvanu ?

Pusă în acești termeni chestiunea nu avea cum să nu devină explozivă. Escaladarea impusă de E. Lovinescu a dus la o polemică violentă și fără de cruțare. Cum în război ca și în dragoste toate mijloacele sînt bune, ele n-au fost selectate prea mult nici în această querelă postbelică.

Prima întrebare a cititorului neavertizat de astăzi este: sînt cu adevărat vinovați acești oameni de păcatele care li se pun în seamă ? Au fost absenți ei de la îndatorirea care le revenea ? Împricinații se vor dezvinovăți singuri în cadrul polemicii a cărui cotă a crescut brusc așa că cel mai nimerit lucru este să le dăm cuvîntul.

Bun pentru Cafreria

Numărul 13 din 11 mai 1919 al Însemnărilor literare **va cuprinde primul răspuns la provocarea lui E. Lovinescu : este al lui Mihail Sadoveanu, apărut la rubrica** Săptămîna, **semnat** Ms **și intitulat :** Moravuri „literare" ?

Titlul lui Mihail Sadoveanu este foarte bine explicat de George Topîrceanu, care publică sub semnătură replica Răspuns unui erou (un **număr mai tîrziu :** „Nu, cititorule, — prieten sau dușman, — nu se poate să nu simți cîtă dreptate am. Aici nu e vorba de o simplă dispută literară. Vremurile sunt încă tulburi și e vorba de interesul pe care trebuie să-l ai, ca încrederea și liniștea morală a acelora care și-au făcut datoria, să nu fie sdruncinată tocmai acum de impudoarea acelora care au fugit de armată și nu vor sări niciodată să te apere, oricît de mari ar fi primejdiile care amenință țara, avutul și familia d-tale". **Parodistul George Topîrceanu devine grav și chiar solemn în acest răspuns.**

Acuzator și ferm, memorabil ca sinteză morală, este Mihail Sadoveanu în Moravuri literare" ?: „Astăzi ca și ieri, oameni mărunți de la granița literaturii, încearcă să forțeze atenția mulțimii prin mijloace străine artei. Cu acest prilej pot să-și satisfacă și vechi resentimente".

Pluralul privește și alte atacuri cu același conținut venite dinspre partea revistei Luceafărul **și a lui Octavian C. Tăslăuanu, căruia i-a răspuns prin cîteva cunoscute cronici rimate George Topîrceanu.**

„Printr-o calculată viclenie de cabotin se prefac a socoti valorile după sentimente patriotice și idei politice. S-ar părea că nu mai au drept de cetățenie în aristocratica republică decît acei care au purtat armă în serviciul marilor idealuri ale timpului. Ar fi și asta ceva dacă ciudățenia n-ar fi mai complicată. Cei care au început să facă larmă, înlăturînd preocupările artistice din literatură, aruncă fulgere asupra celor grupați la aceste **Însemnări**. Insinuiază, calomniază. Și fac proces de intenții. Unii predică și asasinatul". **Mihail Sadoveanu subliniază climatul ardent al momentului postbelic și mai ales pericolul conținut de aceste acuzații.**

„Ei bine, **continuă conducătorul** Însemnărilor literare, cei care fac procesul acesta în numele patriotismului și al jertfei au luat parte, poate, la adunări zgomotoase în stradă, dar unii avuseseră prevederea să se sustragă de la serviciul militar și dibăcia să treacă peste revizuirile din timpul războiului ; alții au imitat procesele hienelor și șacalilor care urmează caravanele nenorocirii. La adăpost de toate, cu ticna lor netulburată, au găsit cuvinte potrivite pentru imensa hecatombă de la hotar — și au crezut că se revarsă prin aceasta și asupra lor ceva din aureola sîngeroasă a jertfei idealului". **Că aceste rînduri privesc exclusiv pe E. Lovinescu este sigur. El este cel care scrisese despre război fără să lupte, simțindu-se justificat moral de această contribuție. G. Topîrceanu va fi mai explicit cu condiția de „învîrtit" a directorului dinasticei** Lecturi pentru toți.

„Aceștia de la „Însemnări", **continuă Mihail Sadoveanu,** au înțeles să-și facă nu o datorie de cuvinte. De cînd a început frămîntarea Europei, de șase ani, au stat supt arme în arșițe, ploi și viscol, pe drumurile Bulgariei, în taberele de concentrare, în lucrările de la graniță. În anii din urmă, în furtună, fiecare și-a avut partea lui : unul prizonier nefericit peste Dunăre, altul ducînd toate greutățile

Mihail Sadoveanu

Chère soeur,

Je suis prisonnier en Bulgarie et suis sain et sauf. N'aie pas peur. Attends-moi tranquillement, sois sage et saine, je reviendrai. On nous traite très bien ici. A toi

Georges T.

G. Topîrceanu • Scrisoare din prizonierat către Otilia Cazimir

transeiei. Fiecare acolo unde a fost chemat, și-a îndeplinit cu tot sufletul și cu toată rîvna datoria. Căci dragostea pentru acest pămînt n-au a o învăța acum de la nimeni : ea are rădăcini profunde în mormintele generațiilor trecute". **Directorul Însemnărilor literare face aici bilanțul contribuției militare a trioului vizat de E. Lovinescu.** „Complicata ciudățenie, **adaugă Mihail Sadoveanu,** mai are o latură. Aceștia de la **Însemnări** au înfățișat totdeauna în mica Românie de ieri aspirații de întregire a neamului și de revendicări a mulțimii pentru care au fost huliți la vreme de aceeași oameni, care reprezentau bizareria, impresionismul și alte cuvinte cu sufixe. Literatura acestora de la **Însemnări** poartă pecetea iubirii acestui pămînt nefericit și a aspirațiilor generației noastre, ca un stigmat".

Faptul ni se pare astăzi indiscutabil : M. Sadoveanu și compania au avut într-adevăr o conduită consecventă păstrînd aceleași aspirații și idealuri, animați mereu de un real democratism, conduită în care s-au văzut contracarați de-a lungul vremii, (a se vedea felul în care a fost tratată democratica Viața românească **pînă în război de adversarii ei), tocmai de cei care după război au încercat o substituire de roluri.**

„Vra să zică, — **conchide Mihail Sadoveanu,**
oameni care s-au simțit străini de acest popor ;
oameni cărora le erau indiferente chestiile naționale ;
oameni care s-au sustras de la serviciul militar ;
care au pus totul în lucrare să se salveze și la revizuire ;
care n-au participat la război decît ca consumatori inutili și răspînditori de știri ;
care au fost iepuri de două hotare ;
care au făcut afaceri ; —
atacă pe chestia patriotismului pe oameni care erau huliți de ei pentru literatura lor pre-românească :
care au suferit nefericirile obștești și s-au regăsit mai săraci ; care și-au făcut toată datoria".

Rechizitoriul este complet iar dovada că cel vizat este E. Lovinescu ne-o face G. Topîrceanu cu Răspuns unui erou :

„Criticul Lovinescu, care n-a făcut armata, deși e sănătos și tare cît un măcelar ; criticul Lovinescu care cerea totuși război pe toate tonurile știindu-se la adăpost de mobilizare și fiind sigur că el scapă în orice caz pe cînd alții se duc la moarte probabilă, lăsîndu-i mai libere drumurile prin viață ; criticul Lovinescu, care, fără să fi văzut măcar frontul în ochi și fără să fi auzit măcar tunul, scoate pe piață o carte cu titlul „Pagini de război" ; acest chiulangiu fără pereche, a cărui deviză a fost chiul pe toată linia în timpul războiului și tupeu verbal după război, — îndrăznește să-și bată joc de suferințele fără nume ale unuia care și-a făcut toată datoria față de patrie, în concentrări numeroase, în manevre, apoi în cel mai primejdios punct și în cel mai infernal vălmășag de la începutul războiului, și a îndurat cea mai crîncenă nenorocire care i se putea întîmpla unui soldat în războiul mondial : captivitatea în Bulgaria".

Concluzia lui Mihail Sadoveanu este la înălțimea morală a întregului său articol : „Patrioții și eroii aceștia — numească-se ei oricum — vor să forțeze cu mijloace eftine, hotare bine păzite ? Asta nu se poate. Cu animozitățile lor vechi, cu netoleranța lor necivilizată, cu mijloacele neleale și procedele, nepermise, trebuie să rămîie dincolo în Cafreria".

Escaladarea conflictului

Răspunsul lui Mihai Sadodeanu este din 11 mai. El era replica evidentă pentru Lectura pentru toți. **Pe data de 17 mai** Sburătorul **inaugurează rubrica de „revizuiri morale"** cu Mihail Sadoveanu, **răspuns declarat la intervenția acestuia în polemică. Din nou E. Lovinescu se sustrage planului inițial al discuției. Acuzația lui inițială era de lipsă de patriotism și de nelealitate față de țară. Însemnările literare aduseseră tocmai dovezile lealității, ale patriotismului, ale datoriei împlinite. Practic discuția era închisă. Lovinescu refuză acest plan al discuției propunîndu-ne un portret al oscilațiilor de atitudine trăite de Mihail Sadoveanu. Inconsecvențele și gesturile reproșate de critic scriitorului se reduc la faptul că a scris un articol favorabil despre C. Stere. La obiect era dacă Sadoveanu și-a făcut sau nu datoria față de patrie. Acest lucru E. Lovinescu nu-l spune, dar scrie următoarele rînduri :** „La „România" nu făcuse patriotism decît ca ofițer mobilizat și cu ordin de serviciu". În fond, **lui Sadoveanu i se reproșează prietenia cu C. Stere și devotamentul față de acesta.**

Articolul Răspuns unui erou **apare în nr. 14 din 18 mai al Însemnărilor literare și este însoțit de două note privitoare la :** Lectura pentru toți **și** Sburătorul și Dar apropos de virilitate. **Toate au rostul bagatelizării criticului, a compromiterii lui, ca logică și expresie literară.**

Pe 24 mai 1919 Sburătorul **tipărește** Democrația literară, **care este răspunsul criticului la articolul și notele lui G. Topîrceanu. Soluția lui este de**

a lua o poză de superioritate de a judeca stilistic textele de răspuns, de a le descalifica pentru vulgaritate. Dar nu vulgaritatea este în chestiune, ci dramatica formă a participării sau neparticipării la război. Pentru că-şi dă seama că n-o poate ocoli E. Lovinescu ne oferă o explicaţie: „În ceea ce mă priveşte, în momentul declarării războiului nu eram soldat. La revizuire, am fost luat ca oricare altul. Nimeni din contingentul meu, ceva mai vechi, n-a fost chemat însă sub arme. Prin urmare, în mod legal n-am avut nici un fel de atingere cu războiul. La cenzura din Fălticeni, am servit în chip cu totul voluntar. Nici un merit desigur. Mai puţin însă o vină. S-o spună şi d. Sadoveanu care, fiind căpitan, a preferat să scrie ceea ce nu gîndea in „România". Cît de rezistentă este această explicaţie rămîne s-o judece cititorul singur.

G. Topîrceanu este învinuit că n-a rămas în lagărul bulgar, ci că a acceptat să fie adus la Bucureşti unde a colaborat la ziarul „Lumina" scos la Stere.

Mihail Sadoveanu dă Un răspuns (Însemnări ieşene nr. 17,8 iunie) din care reproducem:

„Chestiile de naţionalism, democraţie şi datorie ostăşească, însă, cu toată părerea de rău şi fără a voi să jignesc pe d-l Lovinescu, nu pot să le discut cu d-sa.
D-sa se erijează în cenzor şi întreprinde revizuiri morale. Pînă la demagogia războiului nu l-am cunoscut între luptătorii pentru idealuri. Şi niciodată nu l-am văzut ostaş.
Îl recuz".

Cu întîrziere intră în joc Demostene Botez semnînd riposta Catîrii de la Salonic. Reproşul e acelaşi: deşi valid criticul n-a făcut frontul, în timp ce scriitorii pe care-i acuză au fost mobilizaţi şi şi-au făcut datoria suportînd toate consecinţele războiului. Tăios şi sugestiv, Demostene Botez ironizează pasiunea lui E. Lovinescu de a se ocupa de tema războiului pe care n-a fost în stare să-l înfrunte în uniformă şi în linia întîi:

„Patriot pînă-n pînzele albe, în halat şi papuci, în sala de bae şi în alcov, a căutat cu asiduitate imagini pentru colorarea epopeii neamului, — căci bine conservatul Lovinescu va scrie „impresii" de război, aşa după cum ar putea să scrie şi impresii personale din războiul celor Două Roze. Un obuz pe care l-a văzut odată aşezat la uşa de intrare a unui general din str. Cîmpineanu, singurul pe care l-a văzut în natură de cînd e el, i-a sugerat cîteva imagini cumplite care pot fi utilizate într-un volum de impresii de război. De-atunci se familiarizează cu clişeele cîmpurilor de bătaie din „lectura pentru toţi"... Şi cu toate acestea „eroul" stă acasă, iar noi am fost nevoiţi să aducem catîri de la Salonic" (Însemnări literare, nr. 16, 1 iunie 1919).

Intermezzo

Indiferent de ce urmează după şi urmează multe, este momentul unei recapitulări. În discuţie este o problemă morală şi nu una literară. Critici literari fără vocaţie istoriografică s-au arătat mai interesaţi de cum sînt scrise aceste replici, decît de adevărul şi substanţa lor morală. O polemică este însă un război, iar războiul se sustrage oricăror reguli stilistice. De prisos să mai adăugăm că atunci cînd este vorba de Mihail Sadoveanu, de George Topîrceanu, Demostene Botez, ca şi de E. Lovinescu a pune sub semnul întrebării calitatea scrisului lor este ridicol. Dacă s-a făcut astfel, gestul este o greşeală, pentru că nu sesizează planul de referinţă.

E. Lovinescu s-a erijat în cenzor moral. Cei acuzaţi îi recuză calitatea pe care brusc şi-a asumat-o. Judecata asupra războiului şi a participării la el se cuvine s-o facă oameni care şi-au adus nemijlocit contribuţia la susţinerea lui, spun cei de la Însemănri literare. Cum E. Lovinescu nu este dintre ei, încercarea lui de a pune superior note unor foşti combatanţi, de a-i semnala curţii marţiale, nu este numai o enormitate, ci un scandalos act de substituire.

Trebuie să admitem că judecata celor de la Însemnări literare nu este lipsită de logică. Unde a fost criticul în timpul campaniei din 1913 întreabă cei de la Însemnări literare? Unde a fost el în timpul concentrărilor pregătitoare războiului prim mondial? Unde a fost în timpul războiului?

Lungile concentrări ale lui Mihail Sadoveanu

Un biograf al lui Mihail Sadoveanu notează pentru anul 1916: „Ofiţerul de rezervă Mihail Sadoveanu a cunoscut, din 1906 pînă acum, cîteva concentrări. În 1913 fusese mobilizat în campania din Bulgaria. Fusese concentrat şi in august 1914. În ianuarie 1915 fusese în tabără într-un sătuc din Valea-Moldovei, pînă la sfîrşitul primăverii. În februarie 1916 se afla „în pustietăţile de la Movileni", comandant al companiei a 3-a campate acolo. În noaptea de 15 august 1916, cînd România a intrat în război, se afla în cabinetul directorial, la Teatrul Naţional din Iaşi". Limbajul acesta este credem elocvent. Mihail Sadoveanu a fost un om al uniformei, iar experienţa lui militară se poate urmări şi în proza lui. Campania din Bulgaria este descrisă în 44 de zile în Bulgaria, iar lungile concentrări premergătoare războiului stau la baza Povestirilor de primăvară, care

4*

apar în Viața românească din 1916 și vor alcătui apoi substanța volumului Cocostîrcul albastru. Mai departe : „În timpul primului război mondial, concentrat ca ofițer și retras cu armata din partea de țară ocupată de nemți, Mihail Sadoveanu a condus ziarul armatei — România — pe care-l scotea cu un grup de scriitori mobilizați, de la începutul lui 1917, la Bîrlad, la Marele Cartier General (...) Ofițerul se repezea în cîte-o permisie pînă acasă, la Fălticeni, sau pînă la Iași, capitala refugiului, unde G. Ibrăileanu, îl înlocuia temporar în funcția de director al Teatrului Național. Făcea mai des vizite pe front sau, în turnee cu alți scriitori sau cu George Enescu, în spatele frontului și prin unitățile pregătite de lupte".

Mihail Sadoveanu a fost deci reporter de front și a condus o gazetă militară de suport moral pentru soldații primei linii. Importanța ziarului România a fost mare în grele zile ale rezistenței militare românești din Moldova. Multe din paginile scrise de Mihail Sadoveanu pentru ziarul de front România au intrat apoi în volumele : File sîngerate, 1917, și Frunze-n furtună, 1920. E. Lovinescu ceruse scriitorilor, dacă ne amintim, și contribuția „de cuvinte". La redactorul șef al ziarului de război România această contribuție cuprinde Cocostîrcul albastru, File sîngerate, Frunze-n furtună, Strada Lăpușneanu, Trenul fantomă, Morminte. Nimic nu atestă prin urmare că Mihail Sadoveanu ar fi fost străin de marile idealuri naționale, de aspirațiile maselor, de chemarea frontului. Atacul lui E. Lovinescu, care nu viza de altfel în primul rînd pe Mihail Sadoveanu, dar după cum am văzut și pe el, cade pe de lături.

Supraviețuitor al Turtucaiei și al prizonieratului: G. Topîrceanu

Cariera militară a lui G. Topîrceanu este mai densă decît a lui Mihail Sadoveanu. Pe 20 iunie 1913 se decretează mobilizarea și George Topîrceanu trece Dunărea cu regimentul 6 vînători.

Demostene Botez văzut de Pim

Campania din 1913 care înseamnă un succes politic pentru conservatori este nefericită pentru soldați din pricina holerei care intră în trupă. G. Topîrceanu ține un jurnal pe care nu l-a dat publicității. La 31 iulie 1913 campania se termină, dar demobilizarea, din pricina molimei, vine mai tîrziu. În iulie 1916 poetul este mobilizat din nou și trimis pe Dunăre la Turtucaia. Botezul focului coincide cu dezastrul militar de la Turtucaia, unde G. Topîrceanu este dat dispărut. Spre consolarea familiei, locotenentul Atanasie D. Zaharia, comandantul de pluton al poetului, trimite surorii acestuia o scrisoare : „În mîhnirea dumneavoastră să aveți ca mîngîiere că și-a făcut datoria pînă la urmă, s-a purtat ca un adevărat erou, nu a avut nici un moment de șovăială, se ducea în tot momentul acolo unde pericolul era mai mare, dînd totdeauna exemple de bravură celorlalți soldați".

Dar G. Topîrceanu fusese luat prizonier de bulgari și în curînd va intra în corespondență cu familia și prietenii. Traiul în prizonierat este insuportabil și G. Topîrceanu scrie disperat lui C. Stere în Bucureștii ocupației pentru a-l scoate din prizonierat, ceea ce C. Stere reușește. În ianuarie 1918, după un an și patru luni de captivitate, poetul revine în capitala ocupată de nemți. „Fără tragere de inimă, acceptă să lucreze în redacția ziarului progerman „Lumina" (str. Sărindar 12), de sub direcția lui C. Stere. Publică versuri și impresii de război, păstrînd o prudentă rezervă față de ideologia ex-directorului Vieții românești". În mai colaborarea cu Lumina se curmă și poetul își pune dată fiind pacea separată cu Germania din 5 martie, problema întoarcerii la Iași. În Lumina, George Topîrceanu tipărește două poezii : De profundis, Balada morții și o serie de șase foiletoane sub titlul general Amintiri din campanie, care vor apare în 1918 cu titlul de Amintiri din luptele de la Turtucaia. În 1919 îl vom găsi la Însemnări ieșene unde tipărește amintiri din prizonieratul bulgar care vor intra în culegerea În ghiara lor, amintiri din Bulgaria și schițe ușoare, 1920, aceleași amintiri plus altele intrînd apoi în volumul din 1937, Pirin Planina. În concluzie, George Topîrceanu a fost de două ori pe front, atît în campania din 1913 cînd era să se curețe de holeră, cît și în primul război mondial, cînd a scăpat viu din iadul de la Turtucaia, pentru a trăi drama captivității din Bulgaria. A fost salvat de pericolul unei morți lente în prizonierat de intervenția lui C. Stere, care l-a adus în teritoriul ocupat, la București, unde a colaborat la o publicație de orientare progermană cu texte care nu susțineau programul revistei. În plus, contribuția lui de cuvinte, este și ea cuprinsă în cărțile citate, trei în număr, unele din povestiri apărînd chiar în 1919 înaintea polemicii cu Lovinescu și în timpul ei. În paralela cu cariera lui E. Lovinescu în rástimpul 1913-1918, cariera civică a lui G. Topîrceanu este mai bogată, mai angajată, chiar dacă din ea face parte eliberarea din prizonieratul bulgar prin protecție germană.

Alt scăpat de la Turtucaia: Demostene Botez

Mai rămîne să vedem cum stă Demostene Botez față cu exigențele impuse în polemică de E. Lovinescu. Demostene Botez a făcut șase luni de zile

o şcoală de artilerist, apoi a fost repartizat la regimentul 4 artilerie Roman, de unde primeşte ordin să meargă la Turtucaia. Demostene Botez a fost şi el martor al debandadei de la Turtucaia, dar reuşeşte să treacă Dunărea şi să ajungă la Olteniţa unde este încorporat ca artilerist într-un regiment care primeşte ordin să meargă la Bucureşti şi de aici în Transilvania, dar poetul artilerist Botez are parte din nou de Dunăre de data asta lingă Cernavodă, la Cochirleni. De aici urmează retragerea la Feteşti, de unde ajunge la Brăila. De acolo la Galaţi, la Brăila pentru refacerea unităţilor şi în continuare drumul către Moldova, la Pufeşti pe apa Suşiţei, din nou în linia intii. La Vaslui, Demostene Botez este instruit de colonelul Sergent în mînuirea tunurilor moderne franceze, apoi ia poziţie de luptă la Furceni pe Siret. Urmează o mobilizare la Iaşi ca redactor la foaia Depeşa. De aici drumul pînă la Însemnări literare din 1919 este simplu şi scurt.

Nici întîmplările prin care a trecut Demostene Botez in timpul războiului nu justifică acuzarea de absenţă de la datorie, de adversitate faţă de idealul naţional, de aservire la interesele străine marii colectivităţi româneşti. Cit despre aportul său literar el este cuprins în tîrziile Memorii, vol. II, 1973, Minerva, unde se află o dramatică şi sensibilă prezentare a haosului de la Turtucaia.

Paralelism concludent

Paralela făcută nu indreptăţeşte pe E. Lovinescu la postura de cenzor moral pe care şi-a asumat-o, pentru că cei pe care-i trage la judecată sînt cetăţeni care şi-au făcut datoria către ţară ori de cîte ori fost chemaţi, uneori cu riscul vieţii lor. Chiar o fire pacifistă ca Demostene Botez se duce acolo unde este trimis cu un sentiment la fatalităţii. Nici unul din ei nu încearcă dezerţiunea şi nici unul nu va fi în consecinţă în situaţia de a apela la refugiul peste hotare. În confruntarea pe care le-o propune E. Lovinescu postura lor morală este incontestabil mai bună. Iar dacă ar încerca cineva să cunoască realităţile campaniilor militare, ale liniei intii a frontului, a prizonieratului, a universului psihologic al ostaşilor din cărţile tuturora, articolele scrise de E. Lovinescu pălesc în faţa literaturii pe aceste teme datorată lui G. Topîrceanu, Mihail Sadoveanu sau Demostene Botez. Războiul a însemnat pentru ei o experienţă radicală cu urme puternice în literatura pe care au scris-o. De aici şi indignarea şi resortul reacţiei lor împotriva publicisticii de cabinet a „revizuirilor morale" încercate de E. Lovinescu. Cum ar fi putut tolera doi oameni care au văzut moartea cu ochii cel puţin la Turtucaia, să fie admonestaţi de un coleg după părerea lor ambuscat deşi avea vîrsta şi constituţia potrivită concentrării, care în plus a părăsit şi teritoriul ţării în cele mai grele momente ale vieţii ei, preferind Odesa. Acest punct al afacerii e ignorat de unii cercetători. Cum în legătură cu această polemică trecută de obicei cu vederea de lovinescologi se insistă asupra ţinutei replicilor şi nu asupra chestiunilor de fond limpezirea lucrurilor se impune.

În sfîrşit, putem spune alături de cei de la Însemnări literare, că E. Lovinescu nu avea condiţia morală necesară intervenţiei întreprinse. Ca promotor al întregii polemici poartă deci asupra-şi povara aspectelor ei excrescente.

Absenţa cercetărilor istoriografice

Principala contracuză care se aduce lui E. Lovinescu este că ar fi fost un ambuscat. Justificările lui E. Lovinescu sînt următoarele : 1) că n-a fost mobilizat, 2) că revizia l-a lăsat la vatră ; 3) că nimeni din contingentul său n-a fost chemat sub arme. În momentul declanşării războiului E. Lovinescu avea 37 de ani şi teoretic nu era scutit de militărie. Apărarea lui rămîne slabă atît timp cît nu divulgă motivul pentru care în mai multe rînduri a fost lăsat la vatră, deşi după toate aparenţele el era bun de linia intii, unde s-au dus ceilalţi colegi ai lui de scris şi generaţie. Chestia cu contingentul uitat la convocare nu este plauzibilă, atit timp cit la un moment dat au fost chemaţi la arme toţi bărbaţii valizi ai ţării. Lui G. Topîrceanu, Mihail Sadoveanu şi Demostene Botez li se pare de ordinul evidenţei că E. Lovinescu este un învîrtit, aparenţele dîndu-le dreptate. Ele par a fi întărite de tăcerea celui împricinat asupra motivului scutirii sale de armată. Dacă ar fi avut un argument puternic, o boală spre exemplu, E. Lovinescu l-ar fi produs, scutindu-se astfel de tirul nemilos al foştilor combatanţi. Dar ce era dincolo de aparenţe ? Este lipsa cercetărilor noastre istoriografice că n-au clarificat acest punct dilematic al existenţei criticului E. Lovinescu. Chiar acoperit de o boală care i-ar fi îndreptăţit scutirea, E. Lovinescu n-ar fi fost mai întemeiat în atacul său atît timp cît era vorba de scriitori care-şi făcuseră datoria militară. Ideile lor politice nu mai au importanţă, atît timp cît ei au acceptat programul politic impus de necesitate României. Am zice chiar că ei sînt cu atît mai demni de stima noastră dacă au avut tăria de a executa un program de alianţe care nu reflectau nici opţiunile, nici credinţele lor.

Mihail Sadoveanu văzut de Pim

Resortul politic liberal şi dinastic

Explicaţia cotei joase a acestei izbucniri şi a rafalelor publicistice ce i-au urmat îşi are rădăcina în viaţa politică. Ori-cît s-a ferit E. Lovinescu de componenta politică a activităţii sale publicistice, ea există şi încă destul de puternic. Fără

să facă politică de partid, E. Lovinescu s-a aflat angrenat în siajul acestei politici. Tatăl său este senator liberal și prin această apartenență E. Lovinescu își justifică prezența la Odesa, deși ea nu era obligatorie acolo pentru el ci pentru Vasile Lovinescu, părintele său. Revista Flacăra la care a colaborat substanțial era de inspirație și orientare liberală și își condiționa colaborările în funcție de interesele liberale ale lui C. Banu. Pledoaria pentru intrarea în război alături de Franța, pe care a făcut-o Flacăra, era de extracție politică liberală, iar colaborarea lui E. Lovinescu la Flacăra a fost complet adaptată acestui program propagandistic. În perioada neutralității cînd se aduc argumente pro și contra intrării în război, de o parte sau alta, se coc inimicițiile viitoare care vor fi durabile. În fond, prin ceea ce face în Lectura pentru toți și Sburătorul, E. Lovinescu nu face decît să continue politica de denunț politic de la Flacăra. Cum sfîrșitul fericit al războiului și Unirea din 1918 se petrec sub auspicii liberale, după obiceiul locului, adversarii politici sînt urmăriți și unii dați chiar pe mîna justiției. Această listă încearcă s-o completeze E. Lovinescu prin radicalismul său postbelic. Conflictul nu este deci literar așa cum au încercat să-l prezinte unii istorici literari, ci de natură politică exprimînd drojdia unor resentimente. Se știe că soarta politică a lui C. Stere a fost pecetluită de victoria politică a liberalilor care au mizat pe Franța. Mulți au văzut în C. Stere o corabie care se duce la fund cu tot echipajul ei, adică oamenii Vieții românești. Dar iluzia a rămas o iluzie. Conștienți de pericolul social la care erau expuși prin intervenția lui E. Lovinescu, cei trei colaboratori ai Vieții românești au răspuns drastic, clarificînd încă de atunci chestiunea. E. Lovinescu a prelungit polemica încercînd s-o tragă de alte teritorii, fără să reușească. Esențialul fusese spus încă din replica primă a lui Mihail Sadoveanu.

Un epilog care nu aduce nimic nou

Noua mostră polemică a lui E. Lovinescu (Sburătorul, nr. 10, 21 iunie 1919) este Caliban. Un citat : „Cititorii acestei reviste ar avea dreptul să fie îngrijorați asupra direcției Sburătorului. În loc să sboare pe sus, s-a oprit în fața peșterii lui Caliban, de unde vin rinjetele bestiei primitive asupra căreia s-a fixat din întîmplare ochii senini ai unei umanități cu mii de ani de evoluție sufletească". Ochii senini reprezentînd sutele de ani de evoluție sufletească sînt desigur ai lui E. Lovinescu. În piesa pe care o joacă în fața publicului el este regizorul și el distribuie rolurile. Lovinescu va fi aici Prospero, iar Topîrceanu va fi Caliban. Asta ne arată că E. Lovinescu știe să scrie literatură, dar nu că poate modifica realitățile prin asemenea plăsmuiri. Satisfacția pe care și-o dă este de limbaj („Caliban, bruta păroasă și hirsută, în ochii căreia sticlește impudicița gorilei" etc.) și nu de o logică dictată de realități. Felul acesta de polemică astrală îl poate feri de explicațiile prea terestre, dar nu și cînd acestea sînt date de adversarii stîrniți. G. Topîrceanu scrie în Nunc est ridendum (Însemnări literare, 8 iunie, nr. 17) : „Nu am prezumția d-lui Lovinescu, care-și închipuie că impresionismul său e o necesitate publică și că țara e datoare să-l conserve în vată la partea sedentară. Nici nu sînt de părere ca d-sa că «e rostul mulțimei anonime de a face războiul» (Sburătorul, no. 5, p. 91). Această ofensă pe care poltroneria unui dispensat o aduce camarazilor de pe front, nu va rămîne desigur fără sancțiune". Propoziția lui E. Lovinescu era într-adevăr riscantă moral și rămîne și astăzi, indiferent că în discuție este mulțimea anonimilor sau numeroșii colegi de scris care au fost trimiși în prima linie, unde unii au și murit. Lista lor e lungă : Mihai Săulescu, George Topîrceanu, Ion Trivale, Ion Grămadă, N. Davidescu, Demostene Botez, Camil Petrescu și așa mai departe. Multă monedă s-a bătut pe contrastul dintre viața lesnicioasă dusă de dispensatul E. Lovinescu și greua existență din tranșee. Demostene Botez inaugurează cu Cronica veselă seria de cronici rimate care-l vor privi pe Lovinescu : „Cînd s-a-nceput în Vest bătaia, / Erai îmi pare la Paris... / Plutind apoi pe Helespont / Ni te-ai întors pe la Mamaia / Cu o valiză de... trofee, / Iar noi pe-atunci săpam tranșee / Și pregăteam un front". Sau : „Așa ai dus-o în război, / Prin Iași, pe străzile Odesii, / Iar astăzi ne-amenințí pe noi / Cu șapte tomuri de impresii". (Însemnări literare, nr. 17, 8 iunie 1919). O Cronică veselă tipărește și George Topîrceanu : „Și cît păreai de delicat, / Iar astăzi dai năvală... / O, pentru ce m-ai reclamat / La Curtea Marțială ? // Vrei să re-nvii pe Galileu ? / Dar morții nu se scoală... / Chiar dac-ar fi să fierb și eu / Într-un cazan cu smoală // Îți voi striga : E prea tîrziu ! / Degeaba !... Salutare, / Tu, cel mai mare chiulangiu / Din România Mare" (Însemnări literare, nr. 18, 15 iunie 1919). Tema revine și mai tîrziu. O Scrisoare din 1922 face portretul criticului pozeur : „Deci scriind el prin reviste / Cronici impresioniste / Cu dantele împrejur, / Într-o zi și-a zis că / Riscă / Să rămiie prea obscur. // Cum avuse țara pace, / El ieși din carapace, / Și, cu pagini de război, / După-acel masacru / sacru, / S-a vîrît printre eroi", etc. Acesta este epilogul unei înfruntări în care adevărul se cuvine căutat dincolo de vorbe. Oricît de frumoasă ar fi fraza polemică ea nu ține loc de adevăr.

...il Sadoveanu împreună cu ... Cărimău(?) și G. Topîrceanu

Primele luni ale anului 1918. Armata și oficialitățile de stat și guvernamentale se aflau retrase în Moldova — unde, după epopeea Mărăștilor, Mărășeștilor și Oituzului, erau nevoite să accepte condițiile siinice de pace cu Puterile Centrale, datorită defecțiunii de pe frontul oriental în urma izbucnirii și desfășurării cu succes a Marii Revoluții Socialiste conduse de Lenin.

Mai întîi se încheie armistițiul de la Focșani. Apoi, se fac pregătiri pentru semnarea preliminariilor păcii de la Buftea. Guvernului Brătianu îi urmează cel condus de generalul Al. Averescu care poartă tratativele cu „centralii". În care scop este trimis în teritoriul ocupat ministrul justiției, Const. Argetoianu, spre a semna preliminariile păcii. Era pentru prima dată, după război, cînd un ministru al guvernului român pășea pe străzile Bucureștilor sub cizma invadatorilor. În Amintirile sale, Argetoianu evocă acele zile triste, încărcate de o atmosferă lugubră și tensionată. De asemenea, memorialistul povestește scena întîlnirii sale cu Al. Marghiloman pe care îl aștepta suveranul la Iași spre a-l însărcina cu formarea unui guvern „pro-centrali", nevoit să-l accepte pînă trecea furtuna...

Stelian Neagoe

BUCUREȘTII SUB OCUPAȚIE

Joi 22 februarie 1918. Zi mai liniștită, dar o mare emoție : prima vizită la București. Am plecat din Buftea pe la 9 1/2, cu un automobil deschis ; nu era frig de loc. Cu mine ofițerul prusac căpitanul... pus la dispoziția mea personală, generalul Lupescu și maiorul Dumitrescu[1]). Drumul de la Buftea la București prin Mogoșoaia nu m-a prea mișcat ; nu-l prea frecventasem înainte de război și prea puține amintiri din trecut se legau de clipa prezentului. Lanurile înghețate și acoperite cu un strat subțire de zăpadă, păreau ca moarte. Pe șosea, ordine perfectă : carele și căruțele în șir, mergeau toate pe dreapta, așa încît deși erau multe, automobilul nostru n-a avut de loc nevoie să sune. În colo nimic schimbat, pînă la linia ferată spre Constanța ; aci, pe stînga, de-a curmezișul fostei vile a lui Constantin Stoicescu (pomadiu) o enormă firmă cu litere negre mari pe o pînză albă : „Kadaverent-fettungstelle" ! Brrr ! Ofițerul prusac mi-a ghicit gîndul și mi-a explicat că se adunau toate animalele moarte și din grăsimea lor se făcea... săpun ! Numai săpun? Arta surogatelor a mers atît de departe, încît cine știe ce „delikatesse" nemțești se mai făceau din hoiturile românești !

Șoseaua Kisselef — cum o lăsasem, dar goală și posomorită cum se și cuvenea în acest sezon. Cu Calea Victoriei, a început emoția. Aveam impresia că o ghiară de fier mă strîngea de inimă. În goana automobilului, vream să văd cît mai mult, să văd tot, și nu pridideam. Erau aceleași case, aceleași caldarîmuri îndoelnice, aceleași reverbere verzi și nu mai era același oraș ! O atmosferă cu totul alta, un aer îmbîcsit și nemțit învelea totul. Firme nemțești pretutindeni. Kasinouri militare, sau civile pentru funcționari, cu firmele lor mari sub ferestre sau de-a lungul balcoanelor puneau o notă albă pe cîteva ziduri fără să înveselească nimic. Firme germane, firme austriece care se deosebeau de cele d-întîi printr-un „K.u.K." pus înaintea titulaturei) — dar nici o firmă bulgărească sau turcească, cel puțin pe tot drumul care l-am străbătut eu de la capul podului, pe Calea Victoriei și pe Bulevard pînă la Cotro-

ceni, nici măcar la Capşa care mi se spusese că este rechiziţionat de bulgari. Multe prăvălii mai toate ovreieşti şi-au pus şi ele firme nemţeşti. Pe Calea Victoriei lumea forfotea ca înainte de război, uniforme se vedeau foarte puţine dar în schimb mutre de ovrei cu sutele. Pe tot drumul meu n-am recunoscut decît un singur om, pe bătrînul Alexandru Ghika (tatăl lui Poulet şi soţul Eufrosinei) pe care l-am intîlnit cam pe la inălţimea Ministerului de Industrie şi care s-a oprit în loc, ca siderat, la vederea uniformelor româneşti [...]

La Cercul Militar, pe piaţă, am trecut pe lîngă Corpul de Gardă german. Pe balconul Ministerului Lucrărilor Publice, o firmă mare cu inscripţia „Komandantur". Ştiam că hotelul Athénée-Palace adăpostea Comandamentul Superior al Armatei lui Mackensen, O.K.M-ul, dar n-am văzut nici o firmă, cel puţin pe faţada de pe Calea Victoriei. La Palatul Regal, totul era închis, şi nu era arborat nici un steag.

Parcul de la Cotroceni, despuiat de frunze, sub lumina opalină a înnoratei dimineţi mi s-a părut nespus de trist. Bătrînii platani care întîmpinau de atîtea decenii lumea, de a lungul urcuşului, păreau ruşinaţi şi udaţi de lacrimile cerului. Stau proptiţi ca şi cum, dupe sforţări disperate ca să închidă vrăjmaşilor calea, ar fi abandonat lupta şi s-ar fi aliniat cu resemnare în aşteptarea unor vremi mai prielnice. Sgomotul automobilului nostru şi amestecul uniformelor româneşti cu cele prusace i-a cam neliniştit şi au început să sune din creci... La intrarea principală a Palatului ne-a primit bătrînul portar care ne cunoştea pe toţi... Cu ochii umezi, şi bîlbîind mai mult decît vorbind, m-a întrebat numai decît despre toţi cei plecaţi. „Ce-i pe aici ?" — la rîndul meu. „Nu mai cercetaţi, domnule ministru, e rău de tot !". [...]

Am luat dejunul la Cotroceni în sala aghiotanţilor, unde ni s-au aşezat trei tacîmuri, lui Lupescu, lui Mircescu şi mie — pe o măsuţă pătrată. Ne-a servit portarul o mîncare de ouă, carne rece adusă din oraş şi vin din Rin furat din pimniţele Palatului. Deşi simpatiile mele pentru familia regală nu sunt din cele mai vii, înghit cu noduri cînd mă gîndesc la cîtă înjosire au ajuns şi regele şi dinastia !

După amiază a venit căpitanul X din cuirasierii gardei să mă ducă la Marghiloman. Întrebat ieri dimineaţă dacă doream să văd pe cineva în Bucureşti, am întrebat la rîndul meu dacă eram liber să văd pe cine vreau eu sau nu. Cu multe reticenţe şi cu oare care jenă, căpitanul V. Stulpennagl — căci el îmi pusese întrebarea — mi-a răspuns că de sigur, dară că, excelenţa mea să nu se supere, nu s-a semnat încă pacea şi toţi domnii care au venit de la Iaşi n-ar putea circula în Bucureşti decît cu învoirea mareşalului Mackensen, care va hotărî caz cu caz. Plecasem de la Iaşi cu ideia să văd cît mai multă lume la Bucureşti dar perspectiva de a cere voe pentru fie care vizită, ca un ostatec sau ca un prizonier nu-mi convenea de loc. Am renunţat deci la toate întîlnirile — şi cît mă bucuram la ele ! — şi n-am menţinut decît două, una la Marghiloman, impusă de rege, şi alta la o prietenă prin care voi putea căpăta ştiri despre cunoscuţii mei. Abia azi la amiazi mi s-a adus la Cotroceni învoirea mareşalului care a binevoit să autorizeze o vizită pe zi ; azi am fost la Marghiloman, mîine voi merge la doamna Z., însoţit bineînţeles de fie care dată de căpitanul de cuirasieri.

Casa lui Marghiloman mi-a părut neschimbată. Acelaşi lux şi acelaşi lipsă de gust te strînge de gît cum intri. În locul lui Théophile în frac mă primeşte însă un fecior de ocazie, în veston, şi toate lucrurile îmi par — nu ştiu de ce — uzate, oribil de uzate. Miroase şi aci a casă părăginită, deşi sunt sigur că de cînd a sunat ceasul păcei casa trebue să forfotească de oameni, dimineaţa. Dar se vede că aceste nenorocite vietăţi nu isbutesc să imprime lucrurilor, viaţă. Cuirasierul s-a aşezat pe un scaun în hall, iar eu am fost poftit de fecior în birou unde mă aştepta Marghiloman. Mentalităţile noastre sînt atît de diferite, trăim în lumi atît de deosebite, încît n-am resimţit nici o emoţie, nici unul nici altul revăzîndu-ne. Deja, la plecarea noastră din Bucureşti, în 1916, nu-l mai călcasem în casă de mai bine de un an şi jumătate. Foarte amabil, m-a poftit să şed, cu un tact infinit îşi savura victoria, fără nici o exagerare de prost gust care să-l aşeze în rîndurile celor ce s-ar putea bucura de nenorocirile ţărei. Simţeam însă bine că aştepta de mult această zi, că fusese sigur de ea, că în fine venise şi-l răsplătise de toate umilirile, de toate ultragiile, de toate învinuirile ce i se aduseseră pînă la intrarea în război. Stăpîn pe situaţie — cel puţin aşa se credea — Marghiloman mi-a vorbit de sus, dar fără morgă sau pretenţie ca un părinte de familie care-şi dojeneşte cu bunătate fiul rătăcit, „Vezi, Argetoianu... cînd spuneam..., cînd vă rugam..." etc. etc. Iată unde am ajuns ! Am făcut ce am putut... etc. etc." O jumătate de oră mi-a făcut morală, o jumătate de oră mi-a vorbit ca un sfînt în faţa unui pocăit : îmi venea să-i trag palme ! Dar evident că nu pentru asta mă trimisese regele la el,[2] am înghiţit şi eu toate, am făcut pe smeritul şi ca să scurtez şedinţa l-am întrebat dacă ar fi dispus să vie la Iaşi să se întîlnească cu regele. Întrebarea mea nu l-a mirat prea mult, şi dupe o secundă de tăcere[3]), mi-a spus : „Ori unde, şi ori cînd — numai să-i pot fi de vre-un folos". Şi imediat a început să-mi vorbească de mişcarea foarte serioasă antidinastică, care cîştiga din ce în ce teren, în tot teritoriul ocupat. S-a lepădat în acelaşi timp de ori ce contact cu Carp şi cu prietenii lui Carp — toţi antidinastici înfocaţi — ca şi cu autorităţile nemţeşti de ocupaţie. În această privinţă cred că spunea adevărul, autorităţile de ocupaţie erau toate germane, şi el era în raporturi numai cu austriacii, al căror exponent devenise, şi prin influenţa cărora asupra „Komandanturei" germane, obţinuse multe înlesniri şi puţină dreptate pentru românii care veniseră să solicite ajutorul său.

„Biata, biata ţară, în ce hal am ajuns să o văd !" au fost ultimele cuvinte ale marelui om de stat **care nu greşise**. Mi-am luat ziua bună de la el şi am plecat cu mai multă plăcere decît venisem. Înainte să-l părăsesc m-a rugat să-i trimet pe nepotu-său Pic Ferekide, ca curier, căci dorea mumă-sa să-l vadă. Făgăduit.

---

[1]) În afară de persoanele anunţate prin telegrama lui Averescu din 16 februarie, mai venise cu mine la Buftea maiorul Dumitrescu (activ) ofiţer de legătură al Marelui Cartier şi căpitanii rezervişti Al. Zănescu, Virgil Slăvescu şi Chiru. —

[2]) Dacă aş fi ştiut pentru ce mă trimisese, în realitate, poate că tocmai bine i-aşi fi tras palmele !

[3]) Îmi aduc aminte că s-a uitat lung la mine ca cineva care ştie ceva, dar nu ştie dacă interlocutorul său ştie şi el. Evident îi vorbise deja Czernin.

TRAIAN HERSENI

Expediții în țara mitologiei dispărute

CERCETAREA DE MAI JOS FĂCUTĂ CU CELE MAI PROBE INSTRUMENTE DE LUCRU ALE FOLCLORISTICII ȘI SOCIOLOGIEI INTENȚIONEAZĂ SĂ RECONSTITUIE O REALITATE PIERDUTĂ. CE AU FOST BALAURII? DE CE ÎI GĂSIM CA ÎNSEMN DACIC? DE CE SÎNT PUTERNIC REPREZENTANȚI ÎN FOLCLOR? RĂSPUNSURILE LUI TRAIAN HERSENI SÎNT REMARCABILE ȘI CONDUC CĂTRE RECOMPUNEREA DIN RELICVE CULTURALE A UNEI MITOLOGII DISPĂRUTE. ÎN ORICE CAZ ACESTE VECHI SUPERSTIȚII ȘI CREDITE SÎNT ÎNCĂ UN ATESTAT DE INCOMENSURABILĂ ARHAITATE.
TOCMAI DE ACEEA GÎNDUL NE DUCE CĂTRE IMAGINI ȘI CREDINȚE ASEMĂNĂTOARE. BALAURII DE LA CARPAȚI SÎNT ZBURĂTORI. EI SEAMĂNĂ CU SERAFIMII BIBLICI ȘI AMINTESC DE DRAGONII CHINEZI. TRADIȚIA SPUNE CĂ ACEȘTIA DIN URMĂ ERAU DOAR NIȘTE MAȘINI ZBURĂTOARE. UN AMATOR DE PALEOASTRONAUTICĂ AR GĂSI ÎNCĂ UN TEMEI DE VISARE. CERCETAREA LUI TRAIAN HERSENI ESTE ÎNTR-ADEVĂR PLINĂ DE SUGESTII DIVERSE.

«CĂLĂTORII NORILOR»?

Dacii, vechii locuitori ai pămînturilor pe care trăiesc astăzi Românii, sînt reprezentați pe **Columna lui Traian** din Roma (monument comemorativ ridicat după cucerirea Daciei de către Romani), printre alte figuri, ca trupe de luptători purtînd ca însemn un stindard zoomorf caracteristic, cunoscut în arheologie sub numele de balaurul dacic. Urmărind descrierea lui Vasile Pârvan și imaginile reproduse de el (**Getica**, 1924) acest „steag de război" era compus dintr-un **„cap de lup, prelungit ca un șarpe cu fîșii de stofă, care, sub acțiunea vîntului se umflau și formau un drapel șerpuitor orizontal"**. V. Pârvan, bazîndu-se pe numeroase materiale din lumea antică, subliniază faptul că nu era vorba despre un cap de lup „realist și pașnic" (ca la sciți) ci de **„un animal fantastic, cu gura deschisă și limba atîrnată"**, de un **„animal simbolic al locuitorilor din Carpați și din împrejurimi, exitind deja de la Hallstatt"**, **„reprezentat întotdeauna în poziție ofensive..."**

Prin urmare, Vasile Pârvan, examinînd **„capul de lup"** ca un element disparat în raport cu „corpurile de șarpe" ale steagului, consideră că acesta **„introduce concepte cu totul noi și diferite"** în discuție. **„Dacă lupul sau un alt animal ca atare (tote-**

Almanah „Luceafărul", coala 4

Luptător dac. Desen din volumul „Oastea română de-a lungul veacurilor" de gen. I. Anastasiu

mic) era un simbol militar-religios, nimic nu împiedica să fie reprezentat în întregime, ca la celți, care puneau pe signa național imaginea completă a unui mistreț". Balaurul dac este mai mult un „demon atmosferic" și nu un „șarpe subteran". Deci aci, convingerea că „mitologia populară a conservat pînă astăzi sub numele slav de „zmeu", vechiul concept dac de demon șerpuitor care se ridică în văzduh".

Și încă ceva, „corpul șarpelui care se răsucește în suflul vîntului este imaginea însăși a furtunii" (bineînțeles, a furtunii personificate mitologic). (Getica, p. 519 și următoarele). Sau, după un alt text, balaurul dac ar fi „divinitatea multiformă zburînd impetuos deasupra munților și apelor, cu botul deschis, suflînd foc și pară, spaima muritorilor și vitejilor".

În ceea ce privește „Zmeul", după Lazăr Șăineanu, în bulgară „zei" înseamnă „șarpe înaripat, balaur" dar în română, sensul este diferit după o concepție mitică aproape opusă celei primitive :„natura zmeului este fundamental diferită de cea a balaurului", el este mai degrabă un „uriaș" (autopomorf — n.n.) cu coada solzoasă, care călărește un cal de o forță miraculoasă, avînd mai multe inimi... În purtarea lor, zmeii se aseamănă oamenilor și au obiceiurile lor (vorbesc ca oamenii, au soții și copii); ei răpesc luînd forma vîntului sau a unui nor, prințese, și le ascund în palatele lor de sub pămînt"... (Dicționar universal de limba română, ed. 5, 1925 ; cf. de asemeni „Basmele române", București, 1895 reeditate de Ruxandra Niculescu, cu o prfeață de Ovidiu Bîrlea, în 1979). Este deci, preferabil, să folosim termenul de balaur care păstrează pînă în prezent, alături de alte semnificații, sensul arhaic de „șarpe care zboară" (deși se pare că nu are aripi) și care mai mult, conform dicționarului Etymologicum Magnum Romaniae de B.P. Hașdeu și de asemenea după alți lingviști, este un cuvînt de origine tracă (geto-dacică).

Raportîndu-se la contururile zeului-călăreț dunărean, care poartă pe lancea sa un balaur similar cu balaurul dac, Vasile Pârvan crede că este totuși vorba de un steag, „dar care are mai degrabă aspectul unui monstru învins, purtat în triumf de învingătorul său". De unde părerea că „balaurul dac este, ca și cel de la Derphi, un învins ca Gorgo și ceilalți monștri învinși al căror cap, numai capul singur (exact ca și în cazul dac) este luat ca trofeu și ca simbol al teroarei pentru dușmani ; balaurul dac este un apotropaion" (amuletă sau talisman pentru pazirea de spiritele rele). Prin urmare : „această imagine, ca toate simbolurile respingătoare purtate ca amulete, nu reprezintă, în „La Tene" [1]) getică, un obiect de cult divin propriu-zis, ci o formă de superstiție populară, de symbol interesant, avîndu-și izvorul în credința populară, arhaică, în talismanele purtate pentru a te apăra împotriva răului și nenorocirilor (Getica, p. 641 și următoarele ; sublin. în orig)

Fără îndoială, analizele permit de asemenea alte interpretări, unele înrudite, altele diferite de cele ale lui Vasile Pârvan. Dacă se consideră de asemenea, alături de reprezentările figurative ale balaurului dac celebrul aliniat 94 din Herodot, deci o mărturie cu cîteva secole mai veche decît Columna lui Traian, în care se afirmă că Geții „atunci cînd tună și cînd fulgeră ei trag cu săgeți spre cer, amenințînd zeul lor, căci ei nu cred că există alt zeu decît al lor", s-ar putea obține o interpretare mai complexă. Cîțiva cercetători au ajuns la concluzia că geții trăgeau săgeți în Gebeleisis, zeul sau demonul menționat de Herodot în același text, alții ca ei trăgeau săgețile împotriva norilor, căci ei acopereau fața cerului, adică cerul senin care era întotdeauna Gebeleisis etc. (cf. de asemenea, Mircea Eliade, **De la Zamolxis la Gingis-Han**, Paris 1970). Există o singură interpretare sigură aceea că geții trăgeau săgețile împotriva furtunii și amenințau, de asemenea un zeu sau un demon pe care-l considerau al lor.

Ne întrebăm, ținînd cont de informația înregistrată de Herodot și de aceea despre balaurul dac, dacă n-ar exista „sensuri" și „explicații" mai plauzibile și mai complete în folclorul românesc, atît de bogat în ceea ce privește furtunile și ființele supranaturale care le provoacă, plecînd, evident, de la faptul istoric că Românii sînt descendenții direcți ai Dacilor (Dacii romanizați atît prin limbajul dar și prin cîteva din obiceiurile și credințele lor). Deci ne întrebăm : ce credeau, cu mult timp în urmă, satele române de pe teritoriul geto-dac, despre natura furtunilor și ce făceau ele, văzîndu-se amenințate de ele ? Noi folosim și de această dată (ca și în alte cîteva studii ale noastre) materialele publicate de Traian German în revista sa „Comoara satelor. Revistă de folclor", în timpul anilor 1923—1926 la Blaj (Transilvania) cu concursul unui mare număr de corespondenți și colecționari, sub titlurile principale de : „Norii în credințele populare" (I, 1923), „Ploaia în credințele populare", „Fulgerul în credințele populare" (II, 1924), „Grindina", „Balaurii", „Solomonarii" (o specie de vrăjitori) (III, 1925) și apoi „Solomanarii" (IV, 1926) materiale (toate în românește) care, din păcate, n-au putut fi utilizate de V. Pârvan în „Getica" și au rămas, în general, necunoscute altor cercetători, veniți după.

Date fiind „straturile culturale" de vîrste foarte diferite, după mine, cu caracter preistoric evident, pînă la cunoștințele științifice moderne, difuzate în mase, opiniile asupra acestor fenomene (nori, tunete, fulgere, grindină etc.) sînt foarte variate. Dar cele cu semnificație ar-

1. Tène (La) — teritoriu (loc) preistoric situat la extremitatea lacului Neuchâtel (Elveția).

haică, în general, nu numai științifică ci și creștine, pe care din punct de vedere genetic, noi le-am presupus anterioare formării poporului român, provenind din „substraturi ancestrale" raportează furtunile mai ales la balaurii și vrăjitorii (solomonarii). **„O credință foarte răspîndită este... aceea că norii înainte de a-i vedea pe cer, sînt ascunși în locuri și ape adînci, mai ales în lacurile de munte, unde locuiesc, de asemenea, și balaurii, care îi ridică prin urmare pe cer (unde ei fac să fiarbă apa)".** (I, p. 154). Această credință era altă dată atît de puternică, încît nu a putut fi ignorată de o variantă probabil creștină. Stăpînul norilor este Dumnezeu și Ilie, profetul, este servitorul său. El poruncește balaurilor cînd vrea sau cînd Dumnezeu îi spune, să ridice norii pe cer și să-i dirijeze. **„Se credea, de asemenea, că Ilie profetul este stăpînul norilor, dar din porunca lui Dumnezeu** (I. p. 155)". În consecință este o variantă urmînd aceleia că **norii sînt trași din ape de balauri care-i ridică pe cer din inițiativa lor,** fără a fi supuși unei persoane ; o altă variantă urmînd celei în care norii sînt comandați și dirijați de sfîntul Ilie (La Români, unul din cei mai mari sfinți), care probabil **ascunde sub o imagine biblică o ființă mitologică mai veche sau diferită ;** în sfîrșit, o nouă variantă conform căreia stăpînul balaurilor purtători de furtună este Dumnezeu, în semnificația sa creștină totuși niciodată direct, ci prin intermediul Sfîntului Ilie, fie ca simplu intermediar care execută ordinele divine, fie, mai frecvent, ca autorizat de Dumnezeu să procedeze după voința sa, deci exclusiv după bunul plac. Sînt deci, trei variante, care trebuie că au rădăcini în epoci diferite, dar, ceea ce este de reținut — toate trei consideră că **norii și, cum vom vedea imediat, furtunile, sînt aduse de balauri.** Ei sînt cei care ridică norii pe cer, ei sînt cei care îi duc în văzduh și-i fac să „fiarbă". Conform variantei a doua, inițiativa nu le aparține, dar, indiferent cine le-ar impune-o, cei care execută această „acțiune meteorologică" sînt întotdeauna fără excepție, BALAURII. Avem deci toate motivele să credem că Sfîntul Ilie, ca și Dumnezeu, sînt ființe „suprapuse" sau „adăugate" balaurilor, inițial primul ca unicul lor stăpîn, apoi Dumnezeu, stăpîn nu numai al balaurilor ci și al Sfîntului Ilie, care devine un fel de servitor sau de vizitiu ceresc al balaurilor. În esență, o asemenea credință nu poate fi născută de concepția creștină și nici de o religie, relativ avansată, ca cea a lui Zamolxis la geto-daci, ci probabil de o religie, tot a geto-dacilor, dar mai veche, care, la rîndul său, a moștenit balaurii de la o religie mai veche, probabil, originară. Balaurii, ființe mitologice primordiale, reprezintă, în această parte a lumii, cu mult înaintea concepției biblice, haosul primordial format de ape (element fără formă proprie), cu toate ființele monstruoase pe care le conțin (diformitatea fiind, de asemenea o absență a formei), care preexistă cosmosului (imperiu al formelor, prin definiție) pentru că ei nu puteau să fie creați de dumnezeu, principiul suprem al ordinii, al legii și al instituțiilor.

O a patra variantă ne obligă să ne gîndim din nou la „substraturile ancestrale". Credința cea mai răspîndită, pe care o găsim aproape pretutindeni la țară, constată T. Geronon, este că, stăpînii lor (balauri) sînt **„solomonarii care poartă norii cînd călăresc pe balauri"** (I. 156). Este clar că nu vrăjitorii sînt cei care aduc norii, ci balaurii pe care solomonarii îi conduc ca pe cai pentru că urcă pe spatele lor și-i

Steaguri ale dacilor. Imagini de pe Columna lui Traian

călăresc. Dacă norii ar fi fost aduși de solomonari, evident, balaurii ar fi fost inutili. Deci, în această variantă balaurii sînt aducători de nori și de furtună. De altfel, solomonarii nu conduc întotdeauna balaurii, cîteodată ei se mulțumesc să le poruncească ce trebuie să facă sau pur și simplu de a-i împiedica să facă ceea ce nu trebuie.

Credințele românilor, popor de agricultori și de păstori împart norii în două categorii preci-

se : în binefăcători și răufăcători, cu origini, ele însele în întregime diferite : „Dumnezeu trimite numai ploi ușoare și folositoare... iar solomonarii sînt aceia care trimit ploi mari cu furtuni și grindină" sau ca într-o variantă considerată ca cea mai răspîndită : „Balaurii le trimit" (II p. 6). Această independență originară a dragonilor apare și în alte credințe. Unele atribuie fulgerul și trăznetul balaurilor, imaginați nu numai ca „aducători de furtuni", dar și ca monștri care „scuipă foc", care au „limbi de foc", și cozi gigantice cu care se bat, etc. Una din multele variante brodate pe aceeași temă : „dacă doi balauri se întîlnesc, ei sînt furioși și se luptă și varsă foc pe gură și pe nări, și se lovesc cu cozile. Focul pe care-l varsă pe gură este fulgerul, iar loviturile pe care și le dau cu coada le numim tunete". (II p. 85). Țăranii și păstorii nu se tem de furtună numai din cauza fulgerului și tunetului, sau de evenimentele ploi torențiale (explicate, de asemenea, prin existenta balaurului : aceia care sînt prea grei destramă norii și cad cu ei). Dar se pare că se tem mai degrabă din cauza grindinei care poate să distrugă în cîteva minute recoltele și pășunile. Grindina și ea este explicată prin balauri care fie independent, fie din ordinul solomonarilor fac să înghețe apele, ploaia, norii, aerul, etc. cu răsuflarea lor extrem de rece. Se spune că balaurii sparg gheața din care fac grindină sau „fac să fiarbă pietrele", care, înainte de a cădea pe pămînt „clocotesc în nori", o fierbere contrară celei naturale, care în loc să încălzească, îngheață și care nu aparține decît balaurilor (această idee nu este deloc banală : balaurii sînt o forță care îngheață, nu numai

Fildeș fenician reprezentînd două animale fantastice (după S. Moscati)

care încălzește, deci ei sînt capabili de două activități contrare și la fel de distructive). În orice caz, principalii „eroi" ai faptelor în raport cu „timpul urit" sînt **balaurii și solomonarii.** Să-i examinăm mai îndeaproape.

Sînt mai multe feluri de balauri și se pare că nu au nici aceeași origine nici aceeași funcție. Unii sînt monstruoși în adevăratul sens al cuvîntului : sînt uriași, au trei, șase, nouă, douăsprezece capete, fiecare cu o limbă de foc, cu cozi lungi și solzoase, labe cu gheare puternice chiar și aripi, ca aceia ce sînt pictați de exemplu în icoanele Sfîntului Gheorghe, „omorîtorul balaurilor" și cum apar, de asemenea, în numeroase basme. Alții au un aspect cu totul diferit. La aceștia „corpul este asemănător cu al șerpilor, el este acoperit cu solzi roșii verzui sau galbeni...", după unii balaurul este jumătate om — jumătate șarpe cu solzi de pește și

Ilustrații din tratatul naturalistului Conrad Gesner din Zürich (1558)

în Munții Apuseni (Bistra) se crede că are capul unui cal și corpul unui șarpe (III, 1974—75). În folclorul românesc el este înfățișat, de asemenea ca avînd „cap de taur". Niciodată nu se spune că are aripi. Aceste forme amintesc direct balaurul dac al steagurilor de pe **Columna lui Traian**, avîndu-și originea în capul de lup de pe ea.

Acest **balaur cu corp de șarpe** și variate forme ale capului, de șarpe sau de cal, de taur, de lup, nu este procreat tot de un balaur. Credința generală este că șerpii se transformă în balauri : iată pentru ce aceștia au un corp de șarpe. Pentru ca un șarpe să se transforme în balaur, trebuie să nu fie văzut de ochiul omului timp de „**7 sau 9 ani, de 10 sau 20 ani, sînt unii care zic chiar 100 de ani, iar alții cred că nu trebuie să nu fie privit numai de ochi de om, dar nici chiar de animale sau păsări**" (III, p. 76). Este vorba deci de o ființă creată, nu născută, creată, atît cît ne putem da seama, în împrejurări cu totul neobișnuite, mai degrabă magice decît naturale ; șarpele trebuie să trăiască un timp foarte lung fără a fi văzut de oameni sau de alte ființe, probabil pentru a reconstitui „un timp primordial", în care aceste ființe nu existau, în care șerpii se transformau în balauri prin mijloace „rituale" sau „hieratice". În aceste cazuri balaurii reprezintă vîrsta adultă a șerpilor poate a șerpilor **inițiați** și transformați prin rituri din simpli șerpi în **șerpi cu capete heteromorfe,** ceea ce ar putea să sugereze **practici totemice foarte vechi** pe care probabil dacii nu le-au conservat, decît prin anumite rămășițe (stindarde, mituri, credințe populare).

Șerpii care ajung balauri produc o piatră prețioasă „**mare ca o perlă sau chiar cît un ou**" pe care o țin pentru a-și potoli foamea și setea, fără ca aceasta să se consume vreodată.

Dacă cineva ar înghiți-o s-ar transforma în balaur, ceea ce constituie un al doilea mijloc de a metamorfoza șerpii în balauri. Această piatră prețioasă posedă o mare putere magică, chiar și pentru oameni. Dacă este purtată de cineva, ea îl protejează „**contra răului, bolilor, îi redă sănătatea pierdută**" și bineînțeles ca în cazul balaurilor, dacă o linge „**nu cunoaște nici foamea, nici setea**" (III, p. 77). Această proprietate sporește considerabil dimensiunile magice de tip străvechi ale șerpilor-balauri, dar și capacitatea lor de a fi „utili" oamenilor prin unele din produsele lor miraculoase.

Dacă alți balauri sînt probabil (din punct de vedere folcloric) proveniți din alte zone culturale, noi avem certitudinea că **balaurii cu corp de șarpe și capul unui alt animal și destul de des de om, totuși, în general, foarte puțin antropomorfi sînt autohtoni și sînt localizați într-o manieră adecvată, „locuințele balaurilor sînt întotdeauna iazurile, lacurile de munte sau**

insulele mici, pădurile unde nici un suflet nu poate pătrunde" (III, p. 78).

Nu se știe cînd, dar reiese din materialele folclorice românești că la un moment dat balaurii cu corp de șarpe au căzut sub puterea citorva vrăjitori, ei înșiși autohtoni, dar de astă dată ființe reale numite solomonari (cu siguranță după „înțeleptul Solomon", fiind considerați și ei ca „înțelepți" și ca și Solomon „făcători de vrăji", dar de un cu totul alt gen). De la această dată balaurii joacă un rol secundar. **„Solomonarii îi călăresc în nori cînd este timp urît".** Este o credință generală. Solomonarii sînt stăpînii lor. Cînd ei vor să se ridice în văzduh, ei se așează pe malul unui lac de munte cu o carte în care ei citesc și cu un cîrlig și un frîu. **„Cînd termină de citit, lovesc apa cu cîrligul și balaurul iese din lac. Atunci îi aruncă frîul pe cap și se ridică cu el în văzduh"**, (III, p. 102). Înțelegem deci pentru ce uneori balaurul este imaginat ca avînd un cap de cal, dar evident se poate pune frîu și unui cap de lup, de taur sau de orice alt animal.

Solomonarii sînt descriși în diferite feluri, după regiuni, dar în general ei sînt priviți ca **„oameni înzestrați cu puteri supranaturale, ...ei sînt stăpînii vîntului, ei stăpînesc norii, ei călătoresc balaurii duși de nori, ei au puterea, după bunul lor plac, de a aduna sau a răspîndi norii, ei provoacă furtunile mari, ei fac timpul urît să se instaleze într-o regiune și nimicesc cu grindina întreg ținutul. Întotdeauna sînt cei care au puterea de a o provoca sau de a o face să stea".** (III, p. 124).

Se întîmplă ca solomonarii să fie considerați ca niște **„oameni sfinți", „foarte învățați"**, care **„pot citi în stele"**, etc. știință pe care **„o capătă în școli speciale, școala de solomonerie".** (III, p. 126). (Se dau multe detalii asupra acestor **„școli"**, dar, din păcate, noi nu le putem include în acest studiu).

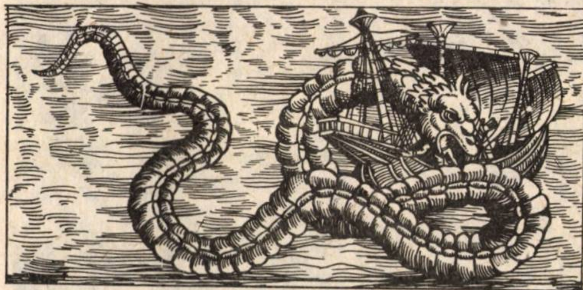
Concluzia personală la care am ajuns după analiza atentă și minuțioasă, semiotică și comparativ-istorică, este aceea că **solomonarii continuă, sub o formă populară, țărănească, străvechi ordine ale preoților-magicieni din aceste ținuturi, care ne conduc din nou la geto-daci.**

Ktistai sau poate mai corect skistai (cei care se abțin de la plăceri lumești) menționați de Strabon la geto-daci, care îi numeau **„călători ai norilor"** (nu cu ironie, ci în perfectă cunoștință de cauză) au fost fără îndoială precursorii geto-daci ai solomonarilor români. (Vom reveni asupra acestei probleme într-un studiu de ansamblu despre **Cultura populară românească**).

Solomonarii, sub forma lor nealterată de creștinism, nu sînt considerați ca fraternizînd cu diavolul, nici ca recurgînd la mijloace murdare, nici ca fiind dușmani ai genului uman. Ei nu urmăresc și nu pedepsesc decît pe cei răi. **„După ce și-au terminat studiile, ei își construiesc locuințe în munți, în locuri singuratice, în păduri sau aproape de lacuri de munte. De acolo ei coboară în sate ca cerșetori pentru a pune la încercare inima oamenilor. Sau stau la pîndă în timpul nopții în marginea satelor pentru a-și da seama ce fel de oameni locuiesc acolo. Dacă oamenii unui sat oarecare îi primesc bine, dîndu-le de pomană mai ales alimente — făină, grîu, porumb, pîine, etc. — atunci ei devin protectorii lor. Dar dacă sosind într-un sat sînt rău primiți, atunci necaz va fi pentru acel sat! Solomonarul se duce la un loc unde sînt balauri..."** — **„face pe unul să iasă, îl încalecă, se ridică la cer, dezlănțuie furtuna, tunetele, fulgerele, dar mai ales grindina".** (III, p. 129). Aceste credințe ne amintesc de asemenea „călătoriile" lui Dumnezeu, singur sau însoțit de Sfîntul Petru, care coboară din cer pe nori ca pe niște trepte sau pe o scară de mătase, pentru „a vedea ce fac oamenii pe pămînt", o concepție foarte veche, probabil aparținînd aceluiași complex folcloric. Reproducem „declarația" unuia dintre solomonarii anchetați: **„Eu cunosc gîndul tuturor oamenilor, știu cum îi cheamă, învăț continuu din cărțile groase pe care nimeni afară de mine nu știe să le citească. Eu stăpînesc norii cu un frîu, mă ascultă orbește și fac ce le cer eu. Nimeni n-are dreptul să mă neglijeze, căci eu am puterea de a-i distruge recoltele cu grindina; eu pot să fac din orice om un mizerabil".** (III, p. 125). Acest orgoliu nu este creștinesc, este îngîmfarea unui magician „păgîn", sigur pe „mijloacele" sale și conștient de „puterea" sa. Menționez, de asemenea, faptul că, în copilăria mea, am cunoscut „pe viu" un asemenea solomonar, un locuitor al satului Copăcel, din zona Făgărașului (Transilvania) foarte impozant și grav care inspira nu numai teamă ci și mult respect.

Cum se apărau sau încercau să se apere satele românești de atunci împotriva furtunilor provocate de balauri, singuri sau călăriți și conduși de solomonari? Procedeele erau numeroase, dar unele se apropiau de cele ale geto-dacilor, dacă lăsăm la o parte practicile cu semnificația creștină (a trage clopotul la biserici, folosirea sub diferite forme a crucii, a apei sfințite sau a cojilor de ouă roșii de la Paști etc.) : **„un obicei și o credință generală"** era **„pentru timp urît, de a înfige în pămînt un obiect de fier ascuțit, mai ales un topor sau o secure, dar și un cuțit, un fus sau un hîrleț (toate cu tăișul în sus) pentru că „balaurului îi este frică de topor"** etc. și **„cînd îl vede fuge"** (III, p. 32). Îi este teamă, de asemenea, de ustensilele pentru coacerea pîinii **„vătrai, lopată, pentru ca să nu-i vire în foc și să nu-i coacă ca pe pîine"** (III, p. 36).

Povestirea cea mai apropiată ca sens, din puținul pe care îl cunoaștem din credințele și practicile geto-dacice se referă la faptul că în

Zeul Marduk avînd la picioare siriușul, dragonul Babilonului (după C.V. Ceram) — stînga ● „Șarpele cu aripi" descris de Pierre Belon și reprodus în tratatul lui Gesner — sus ● Ilustrație dintr-o lucrare cartografică a eruditului suedez Olaus Magnus (sec XVI) reprezentînd Marele-șarpe-de-mare

anumite regiuni ale țării : „**Sîmbăta înainte de Duminica Mare (prima duminică după Paști) tinerii aduc din pădure rămurele de tei. În timpul verii, cînd plouă cu grindină, trebuie aruncată afară o ramură de tei culeasă în Duminica Mare, căci atunci grindina încetează. Este suficient chiar, să ameninți partea cerului de unde vine grindina pentru ca ea să se oprească. De asemenea pentru a face să înceteze grindina se aprind trei ramuri din acel tei". „Dar toate acestea trebuie făcute înainte ca grindina să treacă marginile satului, căci după ce le-a depășit, grindina nu se mai împrăștie**" (III, p. 23). Aceste povestiri sînt foarte semnificative din mai multe puncte de vedere : teiul la români era un arbore sacru, tinerii aduceau cu ei nuielușe de tei înaintea marilor sărbători de primăvară, nuielușele, ele însele, erau mijloace de a supune, stăpîni și distruge (cu ele sînt pedepsiți copii, sînt mînate vitele, sînt omorîți șerpii veninoși). În orice caz, simpla amenințare în direcția de unde vine furtuna, este suficientă pentru a o opri. Geto-Dacii amenințau cu săgeți, — nu știm din ce material erau făcute, nici dacă erau tratate prin mijloace magico-religioase — un demon sau un zeu necunoscut — care, conform unor interpreți se numea Gebeleisis — considerat ca al lor, și urmașii geto-dacilor, românii, amenințau cu nuielușe de tei, „binecuvîntate", balaurii și solomonarii care „aduceau vremea rea". Diferențele sînt numai de amănunt în substanța lor cele două practici sînt identice. Sîntem oare, îndreptățiți să presupunem că Gebeleisis sau un alt zeu aducător de furtuni, oricare ar fi fost el, adică acela care îi amenința pe geto-daci, era același balaur arborat de ei în bătălii ca un stindard protector, sau eventual, stăpînul balaurului ? Ca la români, trebuia să fie și la geto-daci o divinitate primară, o ființă supranaturală, mitologică, în stare de orice, rău sau bine, dar pe care oamenii, prin preoții și magicienii lor (la români, solomonari) au învățat să o cunoască și să o stăpînească prin mijloace supranaturale.

Detaliu de frescă de la Voroneț

Dacă am privi aceste materiale folclorice, coexistînd în perspectiva ipotetică a unei evoluții de la formele cele mai simple, la cele mai complexe, în funcție de faptele cunoscute datorită arheologiei și istoriei, despre populațiile autohtone din spațiul carpato-dunărean — cum am procedat în cartea noastră „Forme vechi de cultură populară românească" din 1977, cu alte personaje mitologice — am putea probabil reconstitui cel puțin următoarele faze principale :

— **o fază arhaică**, în care balaurul era un demon al apelor, al apelor terestre, mai ales lacuri de munte (considerate fără fund) ca și al apelor atmosferice, **mai ales al norilor, capabil să se înalțe să plutească, să se deplaseze în aer fără aripi, ca vaporii, ceața, norii ;**

— o fază mai avansată, în care acest **dragon „sălbatic"** a fost **„supus" de magicieni pentru a-i pune frîu, a-l călări și a stăpîni prin intermediul** lui norii și în special, furtunile ; era cazul, atestat de Strabon, al „Ktistoi"-lor sau „skistoi"-lor geto-daci, considerați pentru aceasta drept, „călătorind în nori" ;

— **o fază mai recentă, în care balaurul a fost** „botezat" în sensul în care a fost atribuit Sfîntului Ilie, singur sau ca mijlocitor al lui Dumnezeu.

La un moment dat, probabil în a doua fază, magicienii sau, în terminologia folclorică românească, solomonarii, au abuzat de puterea lor și au folosit balaurii împotriva oamenilor, de aici, apariția unei noi categorii de magicieni (vrăjitori) sau preoți („anti-solomonarii" folclorului român) care au supus nu numai balaurii, dar și pe solomonari, pentru a-i constrînge la acțiuni în exclusivitate favorabile oamenilor. Solomonarii și anti-solomonarii au persistat ca balaurii, timp de secole în spațiul carpato-dunărean, cu toată apariția învățăturii, profund diferită, a bisericii creștine.

În această viziune evoluționistă, demonul furtunii menționat de Herodot a putut să fie balaurul sălbatic, balaurul originar sau primordial, nesupus de oameni, amenințat și combătut deci, cu armele, în timp ce stindardul dac de pe **Columna lui Traian reprezintă**, probabil, balaurul îmblînzit, deci un aliat al geto-dacilor, care îi proteja, îi încuraja și îi ajuta în bătălii, printr-o forță magico-religioasă superioară celei umane.

În orice caz, ipoteza lui Vasile Pârvan că balaurul era o **„divinitate a cerului, nu a pămîntului"** (Getica, p. 161, nr. 1) ne pare problematică ; ca balaurul românesc, balaurul dac a trebuit să fie un demon al „oceanului primordial", dinainte de creație, deci **anterior cerului și pămîntului**, o divinitate a apelor din străfunduri și din înălțimi, în care toate lucrurile au luat formă și în care totul exista în stare latentă. De la, probabil, sentimentul popular subzistînd timp de secole, că balaurul-șarpe reprezintă o forță primordială care poate să fie binefăcătoare sau malefică după împrejurări, dar care este „tabu" prin chiar esența sa ; ea este combătută și anihilată, dar în opoziție cu balaurul poveștilor cu zîne, sfinți și zmei, el nu este niciodată omorît. (Nu am găsit nici un text folcloric care să menționeze că un balaur-șarpe a fost omorît). Fiind timp îndelungat singurul demon al apelor, al acelora care se înalță și devin nori, ca și al acelora care cad sub formă de ploaie și se scurg în lacuri și iazuri, balaurul-șarpe a fost în același timp, un auxiliar mitologic indispensabil agriculturii, **un demon agrar**, de unde extraordinara sa persistență pînă aproape în zilele noastre.

Sînt, desigur, simple ipoteze, dar gradul lor de probabilitate ne pare mai mare decît al încercărilor anterioare.

În românește de
Mioara Dorobanțu

I.G. DUCA

Insemnări POLITICE

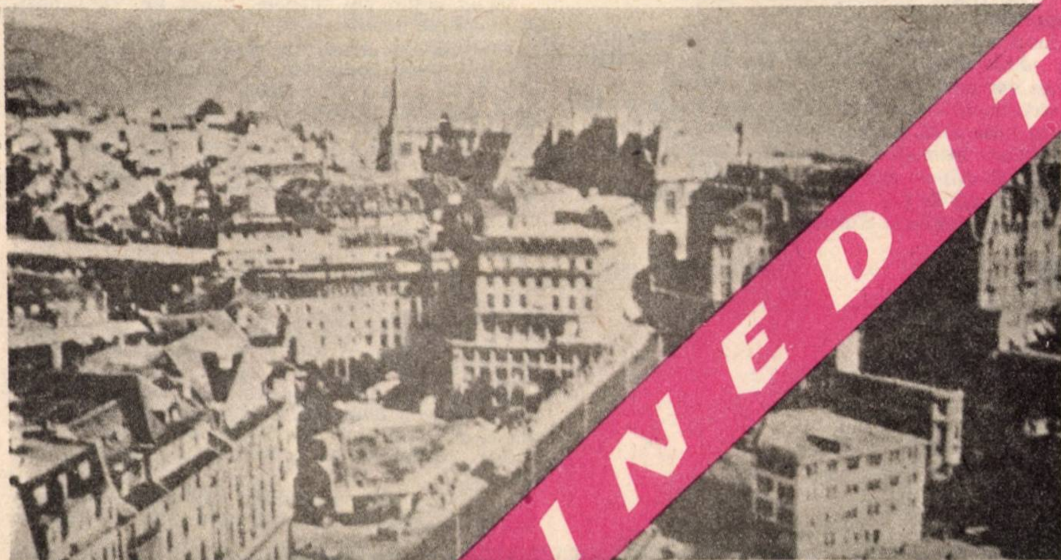
CONFERINȚA DE LA LAUSANNE (II)

În Almanahul Estival Luceafărul 1983 am publicat prima parte din însemnările lui I.G. Duca făcute la Conferința de la Lausanne, unde se afla (noiembrie-decembrie 1922) în calitate de ministru de externe și conducător al delegației române la Conferință.

Prin urmare, în Almanahul Luceafărul 1984 continuăm să publicăm partea a doua (și ultima) din ineditele însemnări ale lui Duca luate spre a fi expediate săptăminal la București premierului din acei ani.

Șeful delegației române la Conferința de la Lausanne zugrăvește cu lux de amănunte chiar, atît atmosfera ce se degaja la reuniunile în plen și pe secții, cît și jocurile de culise ale diplomației internaționale — cu toți și cu toate urmărind în felul lor, potrivit intereselor proprii, așternerea ramurilor de măslin ale păcii și peste ultimul focar de război (greco-turc) al întiiei mari conflagrații mondiale.

Este interesant de urmărit activitatea laborioasă a delegației române, pentru

INEDIT

apărarea cauzelor noastre naționale la Conferință. În probleme vitale pentru lumea orientală — precum chestiunea Strîmtorilor (Bosfor și Dardanele), libertatea de nagivație pe Marea Neagră, demilitarizarea zonelor aferente, chestiuni privind regimul capitulațiilor, statutul naționalităților ș.a. — I.G. Duca, Const. Diamandy și ceilalți membri ai delegației au apărat punctele de vedere românești, care erau în acord și cu interesele naționale ale noului stat turc degrevat de anacronismele fostului imperiu otoman, dar și în consonanță cu principiile de echitate și respect reciproc statornicite în relațiile internaționale.

Întîlnirile ministrului de externe român, cu lord Curzon (ministru de externe britanic și președinte al Conferinței), cu Barrère (șeful delegației franceze), cu Garroni (șeful delegației italiene) — deci cu reprezentanții Marilor Puteri — sînt importante pentru eficiența lor în plan diplomatic. Totodată, ministrul Duca acordînd o atenție deosebită reprezentanților țărilor mici și mijlocii balcanice, cu care are repetate întrevederi spre a se pune de acord în probleme de interes comun ; de reținut convorbirile cu Venizelos, Stamboliiski și mai cu seamă cu omonimul iugoslav Spalaicovici cu care întărea și mai mult resorturile Micii Înțelegeri.

Observații aparte, cu totul noi pentru vremea respectivă are I.G. Duca față de delegația sovietică participantă la Conferința de la Lausanne. Tînăra Putere Sovietică își făcea în acei ani intrarea în viața diplomatică internațională și era normal ca toate privirile pline de curiozitate și interes să se îndrepte spre ea. Desigur că nici Duca nu scapă nimeritul prilej de a surprinde delegația sovietică la lucrările Conferinței și de a portretiza pe membrii ei, în special pe Cicerin — conducătorul delegației ; asemenea și „pitoreștile" delegații americană și japoneză.

La finele anului 1922 I.G. Duca este nevoit să părăsească Conferința. De fapt lucrările ei se vor prelungi pînă în vara anului următor, 1923 ; însă bazele tratatului încheiat, la 24 iulie 1923, s-au pus în săptămînile de activitate intensă de la sfîrșitul anului 1922, perioadă atît de original și de inedit consemnată de I.G. Duca în corespondența sa către premierul României.

Stelian Neagoe

5 decembrie (marți) 1922. Zi liniștită după furtuna de ieri. Neavînd ședință, am fost dimineața să mă plimb cu automobilul pe ceea ce numesc le chemin de la Corniche pînă la Vevey. Foarte frumos, te-ai crede pe Riviera între Willefranche și Beaulieu ; din nenorocire ceață.

Dejun la Lausanne Palace cu Barrère. Foarte afabil bătrînul, aș putea zice părintesc dar, hotărît, ușor zaharisit. În schimb, Bompard mult mai interesant și mai viu decît pare, cunoscînd bine multe din chestiile noastre, ca de pildă legea agrară. Am aflat lucruri interesante : 1) Italienii ca să continuie a da Aliaților concursul, cer fel de fel de compensații scandaloase și inadmisibile. Un șantaj în toată puterea cuvîntului. Le plus ignoble chantage que je connaisse depuis 50 ans que je suis dans la carrière diplomatique, spunea Barrère. Englezii și francezii sînt însă hotărîți, dacă italienii nu cedează, să meargă înainte fără ei. 2) Experții aliați s-au întrunit azi dimineață și au căzut complet de acord în privința Strîmtorilor. Propun pentru vasele de război un regim de trecere limitată. În funcțiune cu forțele din Marea Neagră și de reducere aproape totală dacă riveranii Mării Negre ajung la dezarmarea propusă de noi. Un sistem care ne convine de minune și care adoptă teza noastră. Păcat numai că lord Curzon nu se ține de cuvînt — mereu îmi spune că ne va convoca, că vrea să lucrăm împreună și pe urmă tot cei mari se întrunesc și hotărăsc singuri. Teribilă e mentalitatea Marilor Puteri. Ea biruiește vrînd-nevrînd și intențiile lor cele mai lăudabile. 3) Turcii și rușii au fost impresionați de ședința de ieri. Ismet a fost azi de dimineață la Barrère mai conciliant ca deobicei. Barrère a avut impresia că turcii încep să se cam teamă de ruși. În genere Barrère nu e pesimist.

După dejun am înapoiat vizita lui Venizelos, conversație banală. [...]

Cînd m-am coborît la masă a venit amiralul Lacaze să-mi comunice că Aliații au căzut în acord. Ce ne-a spus Barrère dimineața era acum fapt împlinit. Amiralul mi-a remis confidențial copia proiectului pe care lord Curzon trebuie să-l aducă mîine la cunoștința Conferinței. Firește, mare bucurie în rîndurile noastre. Vous pouvez etre content, spunea amiralul, nous avons adopté votre point de vue.

6 decembrie (miercuri). Ședință senzațională Lord Curzon a început prin a răspunde lui Cicerin. Răspunsul era scris. Era combaterea tezei Mării Negre lac rusesec și a Strîmtorilor închise. Ascultîndu-l, aveam impresia că se citea o pledoarie a cauzei românești. Lord Curzon avocatul României, spectacol puțin banal ! După aceea lord Curzon a rezumat propunerile Aliaților, care au fost comunicate în scris tuturor delegațiilor și a propus amînarea discuției pînă cînd toți și în special turcii vor putea examina cu deamănuntul propunerile făcute.

Barrère a citit o scurtă cuvîntare — într-o limbă de academie — prin care arăta că Franța

împărtăşeşte fără rezerve vederile expuse de Anglia şi prin care adresa turcilor un călduros apel ca să primească propunerile şi să-şi dea seama că poate vor fi fericiţi într-o zi să se găsească alături de lumea întreagă în Strîmtori.

Garoni în italieneşte a făcut o declaraţie similară.

Spalaicovici a citit o adeziune a sîrbilor, bazată pe interesele lor ca ţară dunăreană.

Americanul Child a citit o declaraţie încîlcită dar preţioasă, fiindcă America se unea la punctul de vedere aliat.

Şi, în sfîrşit, amicul Cicerin s-a sculat. Teza lui e următoarea : noi am renunţat la Constantinopol, dar, ca să fie pace, trebuie între noi Rusia şi voi puterile un „mur mitoyen", numai aşa putem dezarma şi urmări scopurile noastre pacifice. Dacă se creează în Strîmtori un regim internaţional, se vor permanetiza în această parte a lumii conflictele, fiindcă regimurile internaţionale sînt în realitatea lucrurilor cauze de discordie. Cît priveşte pe ceilalţi riverani cu Marea Neagră, situaţia militară a acestei mări nu îi poate interesa pe bulgari fiindcă tratatele — pe care dealtfel noi ruşii nu le aprobăm şi nu le recunoaştem — au demilitarizat-o, şi pe români fiindcă dacă conflict ar fi cu Rusia, el nu poate fi decît pe uscat — nu pe mare. Cu această ocazie, de trei ori cu o insistenţă ostentativă, a declarat că Rusia nu vrea conflict cu România. În genere faţă de noi atitudinea şi tonul lui erau conciliante — cine ştie ce se ascunde sub aceste ademeniri. Discursul lui Cicerin era rostit cu vocea aceea piţigăiată care îţi zgîrie timpanul şi ploaia de săgeţi împotriva Angliei. Una a fost chiar spirituală. S-a zis pe vremuri că Rusia încearcă să pătrundă în Asia (titlul unei cunoscute cărţi a lui lord Curzon), azi se poate spune Anglia încearcă să pătrundă în toată Europa. Nu găsesc însă că teza lui a fost dibace, baza ei e prea şubredă, ca s-o scape o dialectică banală.

Viitoarea şedinţă poimîine dimineaţă. După dejun experţii se întrunesc ca să dea lămuririle tehnice de care delegaţiunile vor avea nevoie.

La ora 5 am făcut cu Diamandy o vizită lui Ismet, pentru a-l asigura de sentimentele noastre amicale şi a-i arăta că teza noastră în privinţa Strîmtorilor se bazează pe nevoia de a concilia suveranitatea lor cu legitimele nevoi ale suveranităţii noastre. Ismet e foarte simpatic, a făcut declaraţii de amiciţie, dar în definitiv n-a spus nimic demn de a fi reţinut. Din toate informaţiile, delegaţia turcească pare de cîteva zile mai puţin intransigentă. Realitate sau tactică — să vedem.

Uitam că la ieşirea de la Conferinţă, azi dimineaţă, am făcut cunoştinţa lui Cicerin. Venise să salute şi el şi Vorovski foarte amabil pe Diamandy, pe care îl cunoşteau de la Geneva. Dialogul a urmat precum urmează :

Cicerin — A, îmi pare foarte bine, d-le Duca, că am prilejul să fac cunoştinţa dvs.

Eu — Şi mie asemenea, cu atît mai mult cu cît am fost din cînd în cînd în corespondenţă telegrafică.

Télégrammes:
BEAURIVAGEOUCHY

Beau Rivage Palace
Ouchy-Lausanne

Iubite d-le

Iata urmarea. Observatiile mele sunt foarte aceleasi

Al D-tale foarte devotat

C. — Da, şi sper că pe viitor vom fi în corespondenţă mai des şi mai pacific.

Eu — Întrucît ne priveşte, bucuroşi, ştiţi că scopurile noastre sînt pacifice şi mi-a părut bine să constat din declaraţiile de azi că şi ale dvs. sînt însufleţite de acelaşi spirit.

C. — Da, da, noi am ţinut mult să se facă conferinţa de dezarmare. Ea şi-a şi început lucrările la Moscova dar n-am primit amănunte. Oare aţi primit dvs ?

Eu — Deocamdată nu ştiu decît ceea ce a apărut în ziare, — şi o cordială strîngere de mînă. [...]

Seara masă aci la Beau Rivage cu Stamboliiski. Stamboliiski ne poftise cu sîrbii. Conversaţia lipsită de orice interes deşi tipul este extrem de interesant. După masă au venit şi polonezii. Conversaţia tot fără interes. In sfîrşit, o femeie frumoasă, soţia ministrului polonez de la Berna.

7 decembrie (joi). Iar o zi liniştită, fără şedinţă. Dimineaţa a venit ministrul Poloniei la Roma, August Zaleski. Mi-a comunicat lucruri foarte interesante de la turci : ministrul turcesc la Roma pe lîngă că a insistat asupra dorinţei lor de a se apropia de România, i-a mărturisit că Ankara a început să se cam ferească de Moscova şi că teza rusească în privinţa Strîmtorilor îi sperie. Par dispuşi să se apropie de punctul de vedere al Aliaţilor.

Dealtfel din toate informaţiile culese azi rezultă că într-adevăr turcii sînt dispuşi a admite soluţia Aliaţilor. Corespondentul de la „Le Temps", Rollin, pretinde că şi ruşii se gîndesc să primească, fiind[că] propunerile Aliaţilor şi demilitarizarea Mării Negre cerută de noi i-au pus într-o mare încurcătură. Vom vedea mîine ce valoare au aceste svonuri. Serios e numai ce mi-a spus Zaleski.

După dejun m-am plimbat la Morges cu Diamandy. Un colţ plin de farmec. O grădină de-a lungul lacului cu un aspect de vechime şi cu o melancolie de cimitir. Diamandy dejunase cu Tyrrel şi Lindley. Din ce în ce mai mulţumiţi şi hotărîţi să întreprindă o acţiune intensă asupra turcilor. Ne-au rugat să îi ajutăm. Fireşte vom face-o.

Azi Atta Constantinescu e foarte vesel. Nenea Alecu Constantinescu-Porcul a trimis din Bucureşti 6 cutii cu icre moi destinate să facă minuni pe aci, şi ziarul „Times" a scris că eu am vorbit luni „extremely well şi seemed to make a considerable impression on the commission", ceea ce „seemed to hav produce" asupra lui Atta o şi mai considerabilă impresie. Degeaba i-am explicat că oricît de bine aş fi vorbit, „Times" n-ar fi scris aşa dacă întîmplarea n-ar fi făcut ca teza noastră să convie Angliei. Atta rămîne convins că dacă „Times" scrie aceasta, apoi e un mare succes, căci „Times" e „Times". Seara a venit să-mi vorbească Rosenthal care avusese o lungă convorbire cu Racowski. Ruşii vor sau se prefac că vor să se înţeleagă cu noi. [...] Concluzia : n-ar fi chip ca Duca sau Diamandy să aibă o convorbire cu Cicerin ? În urma acestei destăinuiri am şi telegrafiat lui Brătianu. [...]

8 decembrie (vineri). Ziua cea mai interesantă a Conferinţei. Ismet a comunicat răspunsul Turciei în privinţa Strîmtorilor. Turcii, cu oarecare rezerve şi modificări propun proiectul Aliaţilor. Ceea ce, fireşte, a produs o mare senzaţie şi deschide posibilitatea pentru Conferinţă de a ajunge la rezultatul mult dorit al păcii.

Cicerin a citit răspunsul său lui Curzon; era iarăşi mediocru redactat. Ruşii menţin teza lor fără nici o schimbare. În cursul cuvîntării sale, Cicerin a vorbit de noi. Întîi a afirmat dorinţa Rusiei de a putea rezolva cît mai repede în mod amical toate chestiile pendinte cu România. Al doilea, a pretins că nu pricepe de ce cerem azi libertatea Strîmtorilor, cînd sub Rusia ţaristă ne-am declarat mulţumiţi cu regimul existent şi al treilea, Cicerin ne-a sfătuit să ne păzim fiindcă puterile vor să se folosească de noi cum s-au folosit de greci.

Am fost silit să îi răspund imediat. Am făcut-o cît se poate de scurt. Am luat cu satisfacţie act de dorinţa lui de a rezolvi paşnic cu noi chestiile pendinte. I-am spus că nu e exact că am fost mulţumiţi de regimul existent dar că l-am îndurat (nous l'avons subi). Am arătat că au fost ceasuri în viaţa noastră, în care am simţit prea tare greutatea Strîmtorilor închise, spre a nu rîvni acum din toate puterile noastre un regim de libertate efectivă a Strîmtorilor. Am zis că „le mur mitoyen", cum îl concepe el, pentru noi devine le mur d'encerelement. Şi, în sfîrşit, am protestat contra învinuirii că am sluji interesele altora. România nu a fost şi nu va fi instrumentul nimănui, dar politica tradiţională a României este de a pune interesele ei în acord cu marile interese europene. Aşa am făcut în chestia Dunării în războiul mondial. Aşa ne-am asigurat succesele modeste pe care le-am putut avea şi călăuziţi de aceeaşi tradiţie, venim şi în chestia Strîmtorilor să apărăm nu un interes egoist, ci să legăm interesele României de un mare şi esenţial interes internaţional. Tot ce pot spune e că am fost iarăşi viu şi unanim felicitat şi că am impresia că am crescut încă în stima lui Atta.

După mine a cerut cuvîntul Venizelos ca să someze pe Cicerin să explice ce a înţeles cînd a făcut aluzie la rolul pe care Marile Puteri au făcut pe greci să-l joace. Cicerin i-a răspuns că raporturile de influenţă pot fi subiective şi obiective, aşa că ar avea prea multe de spus. Venizelos a replicat, la rîndul lui, că nu crede de cuviinţă să mai reveleze cuvintele nebuloase ale primului delegat rus şi incidentul s-a închis.

Apoi, lord Curzon a rugat pe Stamboliiski să-şi spuie cuvîntul. Stamboliiski a răspuns prin nelipsita d-şoară Stanciov — că n-are nimic de zis. Lord Curzon nu l-a slăbit însă deloc, l-a apucat de chică — ca să vorbim în limbajul ţărănist — şi l-a obligat să se explice. Ne mai avînd încotro, Stamboliiski a declarat că se uneşte în totul cu punctul de vedere al Aliaţilor. [...] Dacă era hotărît să primească punctul de vedere aliat, de ce a susţinut alaltăieri numai trecerea vaselor de comerţ? Ce nevoie să se puie în situaţia de a se dezminţi şi de a da spectacolul unei capitulaţiuni? [...]

Pe urmă a venit rîndul lui Spalaicovici care s-a raliat bineînţeles şi el la teza Aliaţilor.

Spectacolul a fost impresionant — toată Conferinţa de o parte, Rusia singură de partea cealaltă... Spărtura dintre turci şi ruşi era evenimentul senzaţional al zilei. Svonurile din ultimele zile erau deci întemeiate şi culise(le) au lucrat bine de tot. Cicerin a fost chiar ridicol cînd s-a făcut apărătorul suveranităţii turceşti împotriva turcilor şi cînd ruşinat a conchis că propunerile turceşti fiind noi pentru el, cere timpul necesar spre a le examina.

Lord Curzon a promis că după prînz va comunica răspunsul Aliaţilor la declaraţiile lui Ismet şi s-a trecut la redactarea comunicatului. Aci Cicerin a cerut să facă o nouă declaraţie şi anume că dacă se admite teza lor — Marea Neagră închisă — Rusia e gata să intre în negocieri cu ceilalţi riverani pentru a stabili măsurile de securitate ale coastelor lor (n-a întrebuinţat însă cuvîntul dezarmare). Hotărît, propunerea noastră de dezarmare i-a pus într-o straşnică încurcătură. Lord Curzon a răspuns că asemenea propuneri nu se trec de obicei în comunicat şi a ridicat şedinţa.

La ora 4 din nou şedinţă. Lord Curzon dă răspuns lui Ismet. Răspunsul conciliant — experţii vor examina. Cicerin a spus că ei îşi rezervă dreptul de a se rosti după ce rezultatul dintre experţi se va concretiza în formule precise. Hayashi a arătat bucuria Japoniei de a constata că lucrările se îndrumează spre rezultate satisfăcătoare. Şi a rămas deci ca experţii să fie convocaţi. Aci lord Curzon a făcut o mare greşeală : a spus că experţii aliaţi (francezi, englezi, italieni) se vor întruni cu experţii turci.

Era inadmisibil să ne excludă pe noi toți. Cicerin a protestat și cu drept cuvînt. De astă dată avea toată dreptatea de partea lui. Lord Curzon s-a încăpățînat și în dialogul dintre el și Cicerin argumentația lui a fost slabă. Așa e întotdeauna cînd aperi o cauză rea. Singura lui mîngîiere poate fi că Cicerin n-a fost așa de bine precum ar fi putut fi. Noi n-am protestat în ședință, ca să nu îngreunăm situația Aliaților și a lui lord Curzon personal, dar am protestat imediat după ședință și la Barrère și la englezi. Intenția Aliaților era bună: să separe în aceste discuții delicate pe turci de ruși, dar forma este și nedibace și greșită. Sper că vom reuși să se revie asupra ei într-un fel sau altul. În orice caz vom face totul pentru aceasta.

Tot jocul Aliaților acum e să cîștige pe turci, să îi smulgă din brațele rușilor. Englezii in special ar vrea să plece de la Lausanne cu o înțelegere dacă nu cu o alianță anglo-turcă. E o plăcere să vezi cu cîtă febrilitate lucrează și cum se desfășoară sub ochii noștri tot planul lor de încercuire.

Uitasem cu totul că aseară am avut extrema fericire să adăpostim pentru cîteva ceasuri sub acoperămîntul nostru pe amicul „Supra di tutto" (așa îi zicem noi lui Mussolini). În drumul lui spre Londra, s-a oprit o seară aci. A prînzit cu Curzon și a replicat. Am aflat că era în bune dispoziții și că a dat delegației italiene poruncă să lucreze în deplină unire cu francezii și cu englezii. Să-l ție D-zeu în aceste mîntuitoare dispoziții. Kirschen, faimosul Kirschen care s-a învîrtit și el pe aci și care se laudă că e prieten intim cu Mussolini (la ureche spune chiar că l-a subvenționat gros), a comunicat băieților că Mussolini e încîntat de convorbirea cu mine și că mă așteaptă cu nerăbdare. Probabil ca să stăruiască pentru vreo afacere a bunului și generosului său prieten Kirschen.

Seara am oferit o masă: japonezii, Caclamanos, Spalaicovici, Lacaze, Weygand, Missigli, Zaleski.

Aveam o grijă ca Aliații, de bucurie că turcii s-au raliat la propunerile lor, să nu împingă concesiile pînă a periclita interesele noastre în Marea Neagră. Lacaze și Weygand mi-au spus ce sînt hotărîți să mai acorde turcilor și care sînt punctele asupra cărora nu vor ceda cu nici un chip. M-am liniștit deci.

Cu Spalaicovici am vorbit de cele ce mi se telegrafiaseră din București cu privire la mobilizarea ungară; va telegrafia imediat la Belgrad și aci și el și eu vom vorbi cu cine se cuvine. [...]

În fine, o notă veselă: Massigli ne-a imitat pe Garroni cînd din ordinul lui Mussolini încerca șantajul asupra lui lord Curzon și Barrère: „La Syria e. E la Mesopotamia e. Il comerzo mondiale e — le reparazione e, e la Italia niente la Italia niente, oriente niente". Am rîs grozav. Dealtminteri, bravul marchiz care pare complet adormit și ramolit, e oarecum simpatic. Mie îmi face mereu declarații de amor și din Duca, mon cher Duca, nu mă scoate.

9 decembrie (sîmbătă). Liniște. Am obținut cîștig de cauză. În urma protestării noastre de ieri, colonelul Dumitrescu a fost chemat la întrunirea experților. Și din cîte ne spune, lucrurile se îndreaptă spre o înțelegere și pe chestiile de amănunte.

În schimb, nu îmi place cum merg lucrurile în comisia capitulațiunilor. Aliații sînt prea intransigenți și în fond turcii au dreptate. Delegația turcească e mai susceptibilă pe chestia aceasta decît pe orice altă chestie. Să mai lase Aliații interesele băncilor și pretențiile oamenilor de afaceri.

Lord Curzon, ministru al afacerilor externe britanice, președintele Conferinței de la Lausanne

Față de repetatele avansuri ale rușilor, am telegrafiat la București ca să văd dacă n-ar fi locul să facem un pas înainte. Forma se poate găsi dacă sîntem înțeleși asupra fondului. [...]

10 decembrie (duminică). Am fost în automobil la Berna, cu Atta. Drum frumos, zăpadă și cîteva orășele vechi pline de farmec. Berna n-are nimic deosebit, afară de hoteluri. Am dejunat la ministrul Poloniei cu italianul, sîrbul și Mărgăritescu Greceanu. Interior simpatic, mobile vechi, dejun bun. Cum am intrat, am aflat că Narutovicz fusese ales președinte al Republicii. M-am bucurat sincer, fiindcă cu el la președenție și cu Pilsudski în capul armatei cred că raporturile noastre cu Polonia nu sînt expuse nici unei surprinderi.

În Elveția alegerea lui Narutovicz a făcut senzație. Toată lumea îl cunoaște. E cetățean

elvețian. Pretutindeni există lucruri făcute de el. Căderile de apă care asigură forța motrice și electricitatea orașului Berna — sînt opera lui.

După dejun am vizitat orașul și muzeul. În muzeu gobelinuri frumoase, altminteri nimic și la ora 4 1/2 ceai la Mărgăritescu Greceanu. El poftise pe președintele Confederațiunii și cițiva consilieri federali. Au fost toți de o expremă amabilitate și îmi pare bine că am avut astfel prilejul să ne întîlnim cu ei. [...]

11 decembrie (luni). Iarăși o zi liniștită însă cu vești — pînă la noi dispozițiuni — bune. În subcomisia Strîmtorilor se înaintează. Weygand e mulțumit și optimist. În comisia capitulațiilor în care mersese atît de rău, sîmbătă Contzescu a venit să-mi spuie că a fost azi o complectă schimbare de atitudine din partea turcilor. Spre mirarea tuturor, turcii au fost concilianți, au admis mai multe propuneri și a rămas ca punctele cele mai delicate să se studieze de juriștii ambelor părți. Parcă mi-e frică să și trag concluziile ce aș fi îndrituit să trag din aceste înviorătoare premize.

După dejun, lungă plimbare pe jos de-a lungul lacului, cu Diamandy și cu Lindley. Lindley, ministrul Angliei care a plecat din Atena în urma executării miniștrilor și pe care Curzon l-a oprit aci, e un om foarte simpatic și plăcut. Nu cred că e vreo capacitate deosebită dar are un spirit de observație, un simț ironic și o dulce filozofie pline de un netăgăduit farmec.

Seara, al doilea dineu. Poftisem pe Barrère, Garroni, Montagna, Tyrrelo, Nicholson, Leeper, Forbes Adam Serrys, Lindley și ai noștri. Barrère foarte vesel și amuzant. Icrele moi ale lui nenea Alecu au făcut minuni. Din punct de vedere politic, nimic deosebit.

12 decembrie (marți). După o dimineață liniștită, iarăși o ședință interesantă. Lord Curzon ne-a convocat la ora 4, pentru chestia minorităților. Nobilul lord scrisese un discurs în care rezuma vederile lui și ale aliaților asupra acestei chestii: clauzele din tratatele noastre ceva mai accentuate.

Barrère a citit și el un discurs în esență identic cu cel al lui Curzon, însă scris într-o limbă — vorba lui Eminescu — ca un fagure de miere. Garonni în italienește cu multe fraze goale a confirmat în numele Italiei spusele colegilor săi.

Și pe urmă Ismet a scos din buzunar și ne-a citit un interminabil memoriu menit să ne dovedească cu nenumărate citațiuni din Ernest Lavisse și Alfred Nicolas Ramband, din Antenin, Debidour, din Enciclopedia Britanică și din alți autori printre care figura și Voltaire — că de la Mahomed al II-lea și pînă azi n-a fost pe lume popor mai tolerant decît turcii. Concluzia acestei lecții de istorie a fost că nu e nevoie să se ia măsuri în favoarea minorităților, căci turcii au grijă de ele.

Nobilul lord și-a ieșit din răbdări și l-a scuturat tare pe turc. Ne-a fost astfel dat să recunoaștem pe lord Curzon sub aspectul său dezagreabil. Trebuie să spun că e perfect în acest gen — poate vorbesc fără răutate — mai impresionant decît sub celelalte ipostaze ale bogatei sale personalități. Gura lui se lasă în jos, buzele îi devin subțiri și ascuțite, figura lui ia înfățișarea răutății, vocea lui e uscată și cuvintele lui sînt tăioase ca o spadă. La nevoie întărește nemulțumirea lui și cu un pumn în masă.

Venizelos, firește, s-a asociat la punctul de vedere aliat, iar americanul a ținut să intervină și el în dezbateri; a înaintat deci o cuvîntare scrisă colonelului Heywood, care în lipsa vestitului Camerlyng făcea funcțiune de traducător și bietul colonel cu toată buna lui voință nu a putut da un înțeles cuvintelor primului delegat american. Precum îmi spunea spiritual după ședință, Que voulez vous, je ne comprends pas assez l'americain. Adevărul e că nimeni n-a putut pricepe ce a vrut Child. Toate notele lui sînt atît de încîlcite, încît nu mă sfiesc să spun că dacă s-ar reprezenta Statele Unite, președintele l-ar invita să-și corecteze notele înainte de a le supune Conferinței. Barrère a zis de el „qu'il a l'air d'être son propre troisième secretaire". Eu zic qu'il est moins que son propre troisième secrétaire.

Spalaicovici a spus și el cîteva cuvinte, mai bine nu le mai spunea.

Eu am tăcut, atitudinea noastră trecută în chestia minorităților nu mă indica ca unul din vorbitorii zilei.

Discuția s-a amînat pe mîine dimineață. [...]

13 decembrie (miercuri). La ora 11 ședință. Ieșirea lui lord Curzon de ieri n-a fost nimic pe lîngă cea de azi. Deși Ismet a declarat astăzi că primesc clauzele ce există în celelalte tratate cu privire la minorități, sub pretext de a răspunde lecției sale de istorie de ieri, lord Curzon l-a scuturat în timp de o oră fără cruțare și fără milă. De astă dată nu s-a mai mulțumit să fie tăios, a fost melodramatic — între noi mărturisesc că îl prefer ironic și house of lordslike.

Toată această scenă începută ieri și sfîrșită azi avea însă un scop: să adreseze turcilor din partea Aliaților un fel de somație generală. Într-adevăr, de cîtva timp ne cam învîrteam într-un cerc vicios. Turcii ne poartă cu vorba și în nici o chestie n-am făcut progrese hotărîte. Această stare de lucruri nu poate să fie la infinit. Nu ne putem eterniza la Lausanne în discuții sterile. Turcii trebuiau s-o știe și trebuiau s-o știe cu atît mai lămurit, cu cît telegramele venite de la Ankara par a indica că Kemal își găsește delegații prea împăciuitori. Desigur că lord Curzon nu putea găsi o ocazie mai prielnică decît chestia minorităților, ca să adreseze turcilor somația trebuincioasă. Chestia aceasta e populară mai pretutindeni, în jurul ei opinia publică engleză e strîns unită. Desigur, de asemenea, că lord Curzon și-a îndeplinit misiunea cu toată autoritatea ce i-o dă înalta sa poziție și cu toată puterea ce i-o asigură talentul său personal, dar să vedem ce impresie va produce asupra turcilor. Cuvintele nobilului lord vor impune ale turcilor, sau Mustafa Kemal și ai lui — care din nenorocire știu că Aliații sînt mai tari în vorbe decît în fapte — vor nesocoti niște amenințări, în realitate platonice. Mă întreb. Deocamdată Ismet s-a mulțumit să spuie că își va da răspunsul mîine în subcomisie.

14 decembrie (joi). Am mers toți azi la ședință cu o deosebită curiozitate. Ce vor răspunde turcii?! Că nu va fi ruptura — eram sigur, dar mă întrebam în ce fel vor reacționa turcii față de somația de ieri.

Ismet Pașa a citit un răspuns foarte bine făcut, îndrăzneț, pe alocurea chiar aspru, dar plin de demnitate și de mîndrie națională. Rezultatul a fost însă că a primit cererile Aliaților, adică regimul minorităților impus celorlalte țări, că a făgăduit să intre în Liga Națiunilor și că a afirmat dorința lor singeră și hotărîtă de a ajunge la încheierea unei păci.

De astă dată lord Curzon a fost cel scuturat şi a răspuns foarte slab, aproape umil. Un spectacol care ar fi făcut plăcere lui Vintilă Brătianu. Nu e vorba, m-a înveselit şi pe mine. Acum, ca să fim drepţi, poate că şi Curzon a fost atît de domol fiindcă în definitiv îşi atinsese scopul, şi n-a vrut în aceste condiţiuni să-şi mai puie mintea cu turcii pentru chestii de formă.

Barrère şi Garroni au subliniat nota împăciuitoare a turcilor. Precum vedeţi, frontul aliat funcţionează cu o preciziune mecanică.

Venizelos, cu o voce de Eduard Risneck şi cu o gesticulaţie de Colaso, a ţinut să precizeze că nu el este autorul propunerii de a transfera populaţiile ca merele dintr-un coş într-altul. E curios cum, acum, toţi se leapădă de această monstruoasă concepţie care pe noi ne-a revoltat din primul moment. Tot bine că s-au dezmeticit şi că Conferinţa va fi scutită de ruşinea unei atari barbare rezolvări a problemului oriental. Din ce în ce rezultă mai lămurit că această idee a pornit din creerul lui Nansen. Nu mă miră deloc că acest neîntrecut încurcă lume să fi găsit-o şi pe asta, dar nu mă pot împiedica de a-mi exprima surprinderea că i s-a dat ascultare fie măcar o clipă. Toată chestia a fost înaintată subcomisiei.

De la Moscova vine ştirea că Conferinţa dezarmării s-a spart. Mă întreb încă dacă e bine sau e rău şi rămîn nedumerit. Pe de altă parte, Rosenthal a vorbit cu ruşii, mîine la ora 5 Diamandy se va întruni cu Cicerin la Montreux Palace. Rosenthal afirmă că se arată sinceri dispuşi să ajungă cu noi la o înţelegere pe bazele acceptabile de noi. [...]

Mă cam plictiseşte că chestia restituţiilor noastre nu e încă rezolvată. Subcomisiile o trimit de la una la alta. Am vorbit azi cu Bompard, trebuie hotărît odată în competenţa căreia cade şi trebuie să ni se recunoască ceea ce ni se cuvine.

Impresia generală pe ziua de azi, mai bună. Se crede tot mai mult că vom reuşi să încheiem pacea mult dorită. Eu mă mai tem de Ankara dar recunosc că şi optimismul meu e în creştere.

15 decembrie (vineri). O zi care ar fi putut fi însemnată şi n-a fost decît monotonă. Diamandy trebuia să se întilnească la Montreux cu Cicerin. În ultimul moment Cicerin s-a scuzat sub cuvîntul că e indispus. Rosenthal afirmă că nu e un pretext. Vom vedea.

Dimineaţa vizita lui Ismet, încolo nimic. Ismet a venit cu secretarul său, Reşid, şi a stat mai mult de un ceas. Hotărît că Ismet e simpatic. Are un surîs atît de dulce, atît de sincer, atît de cald — încît, vrînd-nevrînd, te farmecă. Orice s-ar zice, farmecul Orientului este de o esenţă superioară. Conversaţia s-a întins asupra tuturor chestiunilor de la Conferinţă şi a fost foarte amicală. Dintrînsa am putut deduce un singur lucru preţios — turcii vreau să ajungă la pace. Au făcut concesii, vor mai face. Şi pentru ei nimic nu e mai însemnat decît chestiile economice. Regimul de amestec al străinilor în afacerile lor interne nu vor să-l primească cu nici un chip. Turcia cea nouă reclamă independenţa economică după cea politică sau mai bine zis nu poate concepe una fără cealaltă. Şi, să fim drepţi, au dreptate. Ascultîndu-l pe Ismet, aveam mereu impresia că aud pe Vintilă Brătianu. Puterile ar trebui să priceapă aceste adevăruri. Tot vor sfîrşi prin a învinge, de ce să li se opuie inutile rezistenţe? Se întîrzie sau se compromite opera păcii, atît şi nimic mai mult.

Fireşte, Ismet ne-a vorbit călduros de raporturile turco-române. Cu această ocazie am aflat cine redactează notele turceşti pe care le-am găsit mereu atît de bine întocmite. Ele sînt opera lui Munir Bey şi mai ales a lui Reşid. Acest Reşid a fost pe vremuri la Bucureşti ca secretar al lui Kiazim. Sărmanul Kiazim şi-a sfîrşit zilele anul trecut căzînd într-un puţ. N-am îndrăznit să întreb pe Reşid dacă era consecinţa unei noi aventuri amoroase. Dar nu mă pot împiedica de a constata încă o dată logica vieţilor omeneşti. Căderea în puţ nu e ea urmarea logică a aventurei cuplului? Sărmanul Kiazim cu delicioasele lui gesturi orientale, a murit „comme il avait vecu".

16 decembrie (sîmbătă). Sîntem în plină monotonie. N-avem şedinţe, chestii care nu ne interesează se discută în subcomisii, toată lumea aşteaptă şi toată lumea suspină după un sfîrşit care nu se întrezăreşte încă. Iar peste toate o vreme monotonă şi ea, întuneric, ceaţă şi umezeală. Citesc toată ziua, Sophie Arnould, La Guimard, Marie Madeleine şi alte vieţi dispărute, le dezgrop din uitarea lor ca să mai treacă un timp pe care am intuiţia precisă că-l pierd în aceste zile de aşteptare. Dealtminteri vreau să se ajungă la ceva hotărît în chestia Strîmtorilor şi pe urmă mă gîndesc să plec. Nu mă pot degeaba eterniza aci, cînd atîtea mă aşteaptă la Bucureşti.

Mustafa Kemal, ctitorul Turciei moderne

17 decembrie (duminică). Vestea morţii lui Narutowicz m-a impresionat mult. Ce soartă ciudată a avut acest om. Sper că din punct de vedere politic consecinţele nu vor fi prea grave. Am telegrafiat lui Florescu cerîndu-i lămuriri.

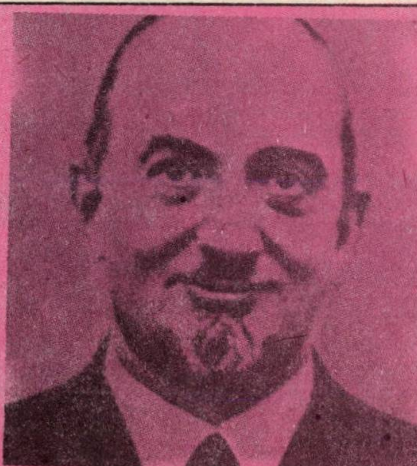
La ora 11 1/2 am plecat cu automobilul la Geneva. Dejun la Beau Rivage cu consulul nostru, bătrînul Fazy şi cu directorul „Gazetei de Genève", dl. Chapinzat. [...]

18 decembrie (luni). [...] Dimineaţa am examinat cu deamănuntul, împreună cu Diamandy, Contzescu şi col. Dumitrescu ultimul proiect privitor la Strîmtori. Ne convine în totul, afară de două-trei puncte de detaliu.

La ora 4 şedinţă. Turcii şi ruşii au venit cu contraproiecte. Aliaţii s-au supărat. E netăgăduit că turcii îndeosebi abuzează de răbdarea noastră, dar vina originară e a amicilor noştri aliaţi. Dacă chestia ar fi fost trimsiă într-o subcomisie, pînă azi era lămurită. Pe cînd aşa, cu sistemul de a circumscrie discuţii între experţii tehnici ai Turciei şi ai Marilor Puteri, scenele de azi erau fatale.

În genere, Cicerin a bătut cîmpii, dar a avut şi o vorbă bună, vorbind de Liga Naţiunilor a numit-o une impuissance organisée. E cea mai bună definiţie ce s-a dat pînă azi.

Miine continuare. Aliaţii sînt hotărîţi să grăbească lucrurile. Barrère nu se sfia după şedinţă să-şi exprime simţămintele într-un limbaj energic şi foarte puţin diplomatic. Dealtminteri, simţul meu de dreptate mă obligă să recunosc că dacă la simpaticul nostru ambasador se observă cîteodată o subţire pojghiţă de zaharisealǎ, sînt şi zile în care pojghiţa crapă şi dispare. Azi, spre pildă, ne-a citit o mică cuvîntare minunat făcută şi a intervenit în dezbateri cu o energie şi cu un tact străine desigur de orice fel de zaharisealǎ.

Cicerin, comisar al poporului pentru afacerile externe, şeful delegaţiei sovietice la Conferinţa de la Lausanne

Pe la ora 6 1/2 m-am pomenit cu vizita lui Venizelos. Îmi cerea sprijinul în chestia Patriarhatului de la Constantinopole. Chestia aceasta face mare zgomot şi e într-adevăr inadmisibil că în vremurile noastre să se distrugă ceea ce toate tiraniile trecutului au respectat. Ne vestejim noi înşine în faţa istoriei, subscriind asemenea măsuri. Sper că turcii vor sfîrşi prin a o înţelege.

Seara masa cu americanii şi o parte din japonezi. Nici un interes politic.

19 decembrie (marţi). Şedinţă importantă. Lord Curzon a respins contraproiectul turcesc, arătînd că nu-l poate primi (afară de două-trei puncte de amănunt) fiindcă el tinde să facă cu totul iluzorie libertatea Strîmtorilor. Lord Curzon a declarat, în concluzie, că e în neputinţă Aliaţilor să meargă mai departe pe calea concesiilor. Declaraţiile lui au fost făcute în numele celor trei puteri invitante. Ismet a spus că îşi rezervă dreptul de a răspunde la viitoarea şedinţă, iar Cicerin, într-o cuvîntare lungă şi cu vocea lui care este o adevărată fluierătură stridentă, a repetat cunoscutele argumente ale tezei lui. Pe urmă eu, Spalaikovici, Venizelos şi Stanciov am arătat că ne raliem la propunerile aliate care singure asigură o libertate efectivă a Strîmtorilor.

Şedinţa s-a ridicat, rămînînd ca turcii să dea miine răspunsul lor definitiv. Am ajuns în această chestiune la un punct mort şi mărturisesc că sînt cam îngrijorat. Turcii sînt influenţaţi indirect de ruşi. Declaraţiile lui Cicerin fac impresie la Ankara şi Ankara tulbură bunele dispoziţii ale lui Ismet aici. [...]

La ora 5 am fost cîteva minute la Conferinţă pentru a apăra în subcomisie chestia reparaţiilor. Cred că vom reuşi s-o trecem aşa precum o cer interesele noastre.

Diamandy s-a întors de la Montreux unde a avut întrevederea cu Cicerin. Întrevederea a fost foarte amicală. Potrivit desigur şi cu principiile sovietice, Diamandy a plătit consumaţiile. Ea a durat aproape două ceasuri. [...]

20 decembrie (miercuri). Am chemat pe Nicholson ca să îi comunic unele observaţii ale noastre, în special în privinţa Strîmtorilor. M-am pomenit cu un Nicholson cam descompus. Primiseră vestea că turcii vor părăsi şedinţa azi după prînz. Mărturisesc şi eu că eram cam îngrijorat dar, precum am spus-o lui Nicholson, păstram totuşi puţin optimism. Poate că era inconştient influenţa celor destăinuite de bătrînul Noradughian.

În hall-ul hotelului o fierbere neobişnuită şi semnificativă. Rugasem după dejun pe Diamandy să comunice lui Tyrrel întrevederea cu Cicerin. Nu vream ca englezii să creadă că ne ascundem de ei, cu atît mai mult cu cît Cicerin ne adresase în public invitaţiunea de a ajunge la o înţelegere. Cînd am aflat, astfel, că la ora 3 Ismet vine la Tyrrel : am priceput îndată că turcii vor ceda.

Cînd am sosit la Conferinţă amiralul Lacaze ne-a spus că turcii cedează, că în urma întrevederilor cu ei au obţinut totul, afară de cîteva amănunte care li s-ar putea conceda. Ni le-a enumerat. Într-adevăr: se pot conceda fără pericol prea mare.

Cum s-a deschis şedinţa, Ismet a citit o declaraţie foarte conciliantă şi ca formă şi ca fond şi care cuprindea tot ce ne spusese Lacaze. Energia lui Curzon de ieri şi conciliabulele de azi dimineaţă au dat roadele dorite. Se poate spune că acum libertatea Strîmtorilor este asigurată. Fireşte, soluţia nu este ideală, dar cred cinstit că era omeneşte imposibil a se obţine mai mult în împrejurările de faţă, şi în condiţiile în care lucrările Conferinţei se desfăşurau. îndrituieşte să nădăjduim că vom reuşi să încheiem în genere pacea aşteptată.

După Ismet, Curzon, Barrère, Garroni, Spalaicovici, Hayashi şi cu mine am arătat în cuvinte deosebite mulţumirea noastră de a se fi făcut acest însemnat pas înainte, pas care ne îndrituieşte să nădăjduim că vom reuşi să încheiem în genere pacea aşteptată.

În tot timpul acesta rușii surîdeau, dar cum zice francezul, galben, și nu au spus nici un singur cuvînt. De două ori Curzon întorcîndu-se spre Cicerin a spus: personne ne demande plus la parole? Cicerin continua să surîdă mefistofelic. Contrastul dintre surîsul lor forțat și mulțumirea sinceră a tuturor celorlalte delegații era pe cît de interesant, pe atît de elocvent.

Un lucru mai merită să fie relevat din această decisivă ședință: Subtilitatea lui Curzon. Cu dubla lui morgă aristocratică și britanică, nobilul lord voia să cedeze turcilor pe unele mici chestii, dar în același timp nu voia să pară că cedează, și atunci a fost de o subtilitate și de o ipocrizie admirabile. Să îi reproduc cuvintele ar fi să le răpesc tot farmecul lor indescriptibil, să nu redau impresia lor ar fi o nedreptate pentru talentul lui lord Curzon. Și nu mă simt în stare să fac nici una, nici alta.

Seara masă la Barrère. Ce masă?! Nu o masă, ci două mese de aproape o sută de inși. Un menu kilometric, mai lung decît bun. Cîteva doamne, între altele d-na Venizelos. Un tip antipatic de grecoaică, urîtă, ambițioasă și rea. Sînt sigur că trebuie să aibă asupra lui Venizelos o influență deplorabilă. Mi se spune, dealtminteri, că în Grecia această căsătorie cu o urîțenie multimilionară i-a făcut cel mai mare rău.

După masă am convenit cu Barrière și Lacaze să-mi comunice cînd au de gînd să reînceapă discuțiile cu privire la Strîmtori, căci cum se vor sfîrși — voi pleca.

21 decembrie (joi). Dimineața am primit o scrisoare de la Lacaze. Francezii ar dori să sfîrșească chestia Strîmtorilor pînă la Crăciun. Ce bine ar fi. Curzon își va da răspunsul pînă diseară asupra planului și mersului discuției. Singura greutate este controlul Comisiei Strîmtorilor asupra zonei demilitarizate. Mă tem că francezii, în dorința lor de a ajunge la o înțelegere, să nu împingă concesiile atît de departe încît să facă iluzorie aplicarea libertății Strîmtorilor. Am vorbit cu englezii care sînt hotărîți să nu sacrifice în nici un caz dispozițiile care asigură această libertate.

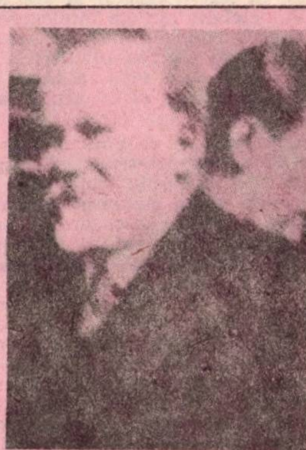
Am spus de ieri lui Nicholson că nu putem primi să se ia hotărîri definitive într-o chestie care ne privește atît de mult, fără ca să ne spunem și noi cuvîntul. Mi-a comunicat azi din parea lui lord Curzon că nobilul lord găsește cererea mea absolut întemeiată, că va avea conversațiuni particulare cu turcii dar că nu vor supune turcilor nici un text definitiv înainte de a ni-l fi comunicat și nouă și de a fi luat notă de toate observațiunile mele. Și englezii ar vrea să sfîrșească această chestie pînă la Crăciun. S-ar redacta astfel un tratat al Strîmtorilor care s-ar iscăli imediat și s-ar incorpora ulterior în tratatul general.

Am prevenit pe Barrère și pe italieni de conversația cu Cicerin. Continui să primesc felicitări pentru comparația mea cu liniile paralele din cuvîntarea de alaltăieri. Și cînd mă gîndesc că eu mă temeam să fie banală și în contradicție cu Einstein. Se vede că lumea de aci e încă credincioasă geometriei lui Euclid. [...]

Seara masă oferită de Garroni. Mai mult un bîlci decît un prînz. Vreo sută de persoane, mîncarea proastă. O apariție însă senzațională. O italiană levantină căsătorită, de 3 luni, cu medicul spitalului italian din Constantinopole, chemat aci ca expert sanitar. O frumusețe cu adevărat excepțională. În plus, inteligentă și vorbind minunat franțuzește și englezește. A fost evenimentul seratei. Bărbatul ei, tip de vieaux beau, are 48 de ani, ea mai puțin de 24. Ceea ce fatal nu se poate înlătura.

După masă am vorbit mult cu Garroni și am aflat, spre marea mea surprindere și mîhnire, că pentru a înfrînge rezistența turcilor care nu vor să audă de un control al zonelor demilitarizate, Aliații ar fi dispuși să le propuie controlarea acestor zone prin atașații militari ai celor trei Mari Puteri. Aceasta n-o putem primi. Oricare ar fi regimul Strîmtorilor, noi trebuie să figurăm cu drepturi egale în toate. E cu neputință să facem parte din Comisia Strîmtorilor dar să fim excluși de la întocmirea însărcinată cu controlul zonelor demilitarizate. Am vorbit imediat cu Diamandy și am hotărît să facem chiar mîine dimineață și cît mai energic demersurile cuvenite. [...]

22 decembrie (vineri). Fiindcă întrunirea primilor delegați aliați cu Ismet trebuia să aibă

R. Poincaré, președintele Franței

loc la ora 11, la ora 10 eram la Barrère. I-am explicat punctul nostru de vedere. A recunoscut imediat că avem dreptate și ne-a făgăduit că ne va susține. Ne-a spus însă că la proporțiile la care Aliații se gîndesc să reducă controlul atașaților militari, acest control e cu totul iluzoriu și în orice caz mai puțin eficace decît cel pe care îl propune Ismet, adică controlul de fapt ce derivă din atribuțiunile obișnuite și normale ale funcțiunilor tuturor atașaților militari. Noi i-am arătat lui Barrère că, bineînțeles, am preferi controlul exercitat de Comisia Strîmtorilor sau controlul atașaților militari ai Marilor Puteri și ai riveranilor Mării Negre — formulei lui Ismet, dar că între formula lui Ismet și formula controlului exercitat numai de reprezentanții Marilor Puteri (Franța, Anglia și Italia) preferim hotărît formula lui Ismet care cel puțin e egală pentru toți interesații. În genere, Barrère a fost de o prietenie mișcătoare. S-a plîns amarnic de intransigența și de caracterul lui Curzon. Trebuie o răbdare îngerească ca să evite conflictele și spărturile, cu procedeurile lui lord Curzon. Barrère mi s-a plîns de

atitudinea într-adevăr scandaloasă a lui „Le Temps“ care vizibil a luat bani de la bolşevici şi de la turci şi care cînd sînt în joc interese franceze nu se sfieşte să susţie interesele potrivnice Franţei. Întotdeauna a luat „Le Temps“ bani din toate părţile, dar de cîtva timp ziarul a depăşit orice margine şi după părerea mea merge cu paşi siguri spre un scandal răsunător. O simt din tot ce aud pretutindeni în jurul meu aci la Conferinţă.

De la Barrère ne-am repezit la Garroni şi am ţinut acelaş limbaj, dar şi el ne-a spus că turcii, după informaţiile lui, nu vor primi mai mult decît formula lui Ismet.

Curzon fiind ocupat, am rugat pe Diamandy să vorbească imediat cu Tyrrel sau cu Nicholson. N-a găsit decît pe Nicholson care i-a declarat că avem perfectă dreptate şi că va preveni pe lord Curzon înainte de a pleca la Barrère. [...]

După un dejun, am ieşit să mă plimb pe chei mînat parcă de presimţirea că trebuie să întîlnesc pe cineva şi într-adevăr nu făcusem 20 de paşi de la uşa hotelului şi am dat de Nicholson. Pe celelalte puncte înţelegerea se poate face, pe chestia controlului turcii rezistă cu înverşunare, şi lord Curzon plictisit şi necăjit că n-a putut obţine ce-a vrut, a lăsat d-lui Barrère sarcina să ajungă el cu Ismet la hotărîrea ce va voi.

Totul depindea deci de amicul Barrère, m-am repezit la el. Foarte prietenos mi-a spus: „Tocmai voiam să-ţi comunic cum stau lucrurile. Azi după prînz m-am închis în timp de aproape două ceasuri în odaia asta, singur cu Ismet şi cu grl. Weygand. Am uzat de toate mijloacele. Ismet e ireductibil, mi-a declarat categoric că pentru nimic în lume nu va primi un control formal şi special, că e hotărît mai bine să rupă negocierile şi să plece chiar mîine de la Lausanne, decît să consimtă la o asemenea dispoziţie jignitoare pentru suveranitatea lor naţională“. Singura soluţie, a adăugat Barrère, e deci formula de ieri a lui Ismet: controlul rezultînd din exercitarea normală a atribuţiunei tuturor ataşaţilor militari. „Chestia dvs. cade deci prin forţa însăşi a lucrurilor. Nu pot spune că soluţia e foarte mulţumitoare, dar mai mult nu se poate obţine, şi pe această chestie Franţa nu poate lua răspunderea de a rupe negocierile. În definitiv lucrurile esenţiale în privinţa Strîmtorilor sînt cîştigate. Eu îi voi spune lui lord Curzon că trebuie să ne mulţumim cu aceasta şi am să i-o spui cu toată hotărîrea. I-am trimis pe Weygand să-l previe, cît despre Garroni nu ştie încă nimic, de aceea vă rog să rămîie cu totul confidenţial ceea ce v-am spus“.

La rîndul meu zic şi eu ca Barrère: soluţia nu e bună, dar nu se poate pierde restul din cauza ei. Precum am telegrafiat lui Brătianu încă de alaltăieri, regimul ce se instituie în Strîmtori nu e desigur ideal dar cînd mă gîndesc în ce condiţii anormale şi pot zice ridicole pentru noi toţi tratăm aci, parcă nu am dreptul să fiu nici nemulţumit.

Experţii jurişti mai discută formula garanţiei. Pe chestia garnizoanei Galipoli, turcii cedează. Pe chestia Lemnos, Tenedos — Aliaţii pot ceda. După toate probabilităţile, deci, mîine dimineaţă înţelegerea va fi definitivă în privinţa Strîmtorilor.

Spuneam mai sus că situaţia noastră aci în fond e ridicolă. Niciodată n-am simţit-o mai puternic decît la masa de aseară. Să fi văzut ce curte făceau toţi, în special italienii, delegaţilor turci; era ceva scandalos. Cînd mă gîndesc că toţi păcătoşii aceştia de turci care acum o iau atît de sus şi în faţa cărora Aliaţii se umilesc fără nici o demnitate, au fost aliaţii nemţilor, că din pricina lor războiul a ţinut cu siguranţă cel puţin jumătate de an mai mult decît ar fi trebuit să ţie, că la 1919 Puterile Aliate îi aveau în palma miinii şi puteau face cu ei ce voiau şi că au manevrat în aşa fel şi au săvîrşit astfel de greşeli încît acum ei se ploconesc şi se milogesc în faţa lor — mă cuprinde o ciudă nespusă. Am o singură mîngîiere, că cel puţin în această chestie România nu are nici o vină şi prin urmare că oricît de neplăcute ar fi pentru noi unele din consecinţele acestei situaţii, noi o putem privi în chip senin, cu conştiinţa împăcată şi cu mîndria noastră naţională nepătată şi neumilită.

23 decembrie (sîmbătă). Iarăşi o zi însemnată. După o dimineaţă liniştită petrecută în aşteptarea ştirilor de care totul atîrna, o după prînz hotărîtoare. A început cu Nicholson. Imediat după dejun, Nicholson a venit în hall-ul hotelului să-mi spuie că nu s-a ajuns la nici un rezultat cu Ismet şi că lord Curzon e aşa de plictisit şi de deprimat încît m-ar ruga să caut să-l văd ca să-l mai îmbărbătez puţin. I-am răspuns imediat că nu mă cred în măsură să pot îmbărbăta pe lord Curzon. „Non, non, croyez-moi, voyez-le, vous rendriez un reél service à la Conférence. Il a beaucoup de considération pour vous. Vous lui ferez du bien, et vous ferez du bien à tous“. Am protestat, Nicholson a insistat însă atît şi cu atîtea amănunte încît m-am hotărît să cer lui lord Curzon o întrevedere. După 10 minute Leeper mi-a comunicat că lord Curzon mă aşteaptă la ora 6. Nu am putut afla însă precis de la Nicholson cum stau lucrurile şi care sînt intenţiile Aliaţilor. Vor să iscălească? Cînd? Acum? Mai tirziu? La sfîrşit de tot? Cred că Nicholson nu prea ştia nici el. Şi totuşi, aceasta trebuia s-o ştiu eu şi s-o ştiu precis, căci de aceasta atîrnau toate planurile mele.

Am rugat deci pe Diamandy să se ducă la Barrère şi să afle tot adevărul. Barrère îmi făgăduise în ajun că ne va ţine la curent cu totul. Vizita lui Diamandy era deci foarte firească. Barrère l-a lămurit complet. Azi dimineaţă n-a mai conferit cu Ismet fiindcă era inutil după convorbirile de ieri, dar s-a dus să convingă pe lord Curzon că trebuie şi el să se mulţumească cu controlul rezultînd din exercitarea normală a atribuţiunilor ataşaţilor militari, deoarece nu se poate rupe Conferinţa pe acest punct şi că după lungi sforţări a convins pe nobilul lord, aşa că chestia e închisă.

Vorbisem cu Diamandy să atragă lui Barrère atenţia asupra a 2 chestii; întîi, să se specifice lămurit în tratat că membrii Comisiei Strîmtorilor sînt cu drepturi egale, fiindcă în acest proiect s-a spus ...se composera des representants de la G. Bretagne, France, Italie, Japon, ainsi que Roumanie, Turquie, Bulgarie etc. Barrère a consimţit imediat şi a recunoscut că redactarea era nefericită; al doilea, să se dea

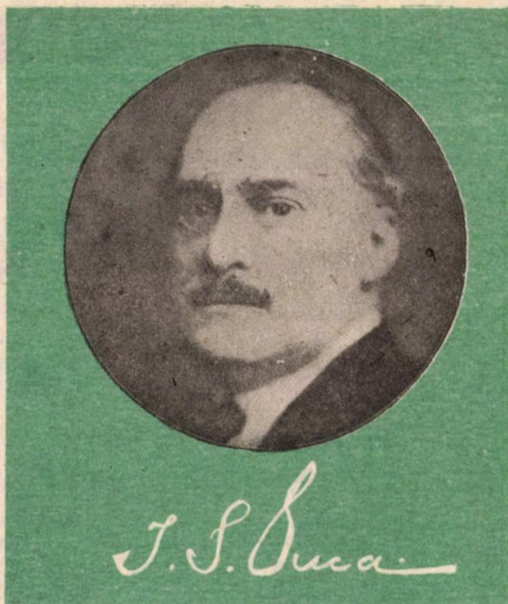
controlul sanitar al navigaţiunii prin Strîmtori, Comisiei — adică unei instanţe internaţionale iar nu Turciei fiindcă ştiu din experientă ce abuzuri se pot face cu chestia sanitară. Lăsată în voia ei, Turcia poate oricînd transforma libertatea navigaţiei intr-un ce iluzoriu pe motive sanitare. Barrère mi-a dat şi aci dreptate, i se semnalase deja pericolul de membrii delegaţiei sale şi era hotărît după Crăciun s-o ridice cu o deosebită energie. [...]

La ora 6 eram la lord Curzon. Lord Curzon a fost cum nu se poate mai amabil. Mi-a spus unde au ajuns lucrurile cu Strîmtorile. Însă cu morga lui, nu voia să mărturisească pe faţă că a renunţat la control. O spunea şi n-o spunea, învăluia adevărul în fel de fel de perifraze şi recurgea la aceeaşi stratagemă de subterfugii şi de subtilităţi ca şi în şedinţa de acum cîteva zile. Pricepeam deci, Nicholson îmi spusese că e deprimat. Cedase şi îi era necaz că fusese silit s-o facă. În răstimp găsise însă o scuză pentru el şi pentru opinia publică engleză. Dacă nu primesc controlul, nici eu nu le dau garanţii. Vorbe!

M-am căznit să-l consolez arătîndu-i că, fireşte, Conferinţa merge greu dar că şi condiţiile în care sîntem chemaţi să tratăm sînt aşa de anomale încît să fim mulţumiţi că am putut obţine şi atîta. A convenit că am dreptate. I-am mai spus că turcii nu trebuiesc bruscaţi, dar nu trebuie nici să li se facă prea multe temenele fiindcă au fost crescuţi în atmosfera bazarului, şi dacă văd că clientul aleargă după ei — urcă neincetat preţurile. Aci a sărit în sus de bucurie. Da, mereu o spun, cu Barrère tot mai merge, dar „les italiens s'aplatissent devantles turcs et abiment tout". „De m-ar lăsa pe mine singur să tratez cu turcii, sînt sigur că negocierile ar merge mai repede şi mai bine. Eu mi-am petrecut o bună parte din viaţă în Orient şi am pretenţia să cunosc mentalitatea şi psihologia orientalilor.

Mi-a cerut părerea în chestia controlului, i-am spus deschis că soluţia la care s-a ajuns nu e bună dar că cred că ar fi fost şi mai rău să se rupă negocierile pentru această chestiune. Şi am profitat de ocazie ca să îi spun că în genere puterile Comisiei nu sînt cele ce ar trebui să le aibă. Am insistat asupra nevoiei ca Comisia, adică o instanţă internaţională să aibă controlul sanitar. Mi-a răspuns că e de aceeaşi părere şi că va susţine acest punct de vedere cu toată energia. M-a rugat să vorbim şi noi cu Barrère, ceea ce şi făcusem.

I-am arătat că sînt silit să plec, că mă voi întoarce peste 8—10 zile numai pentru 2—3 zile în drumul meu spre ţară. I-am arătat că mergînd la Paris, voiam să merg şi la Londra. Mi-a zis: „Je vous remercie pour votre attention, mais vraiment vous derangeriez inutilement car personne n'est à Londres de tous ceux que vous auriez intérêt a voir", şi pe urmă mi-a mulţumit pentru ajutorul pe care l-am dat Conferinţei. Mi-a mulţumit în termeni aşa de elogioşi şi cu atîta căldură, încît mă simt jenat să îi reproduc cuvintele, dar aş minţi dacă n-aş spune că mi-a făcut bine pentru mine şi mai ales că am fost fericit pentru ţară. Fiindcă căutam să îi spun că e prea binevoitor, a adăugat: „Non, croyez-moi, je ne vous dis pas pour vous faire un compliment je vous le dis parce que c'est la vérité et que je l'ai dit à tout le monde. C'est pourquoi je regrete sincèrement que vous ne pussiez pas rester avec nous jusqu'à la fin. Vous pourriez les derniers jours nous être, peut être du plus grand appui". Ne-am despărţit cu felicitări de Christmas şi cu făgăduiala de a-l revedea la trecerea mea prin Lausanne, cînd vom vorbi şi de situaţia generală a României.

Trebuie să mărturisesc că l-am părăsit cu o adîncă impresie de melancolie, fiindcă vorbind cu el am priceput că în dosul faţadei strălucitoare pe care o reprezenta — e o viaţă omenească plină de mizerii, de griji şi de necazuri. Sănătatea lui e precară, sufletul lui e zbuciumat. Aci, la Lausanne, el joacă soarta lui politică şi Conferinţa merge greu, toţi adversarii lui din Anglia, cu Lloyd George în frunte, îl pîndesc şi jubilează. Şi pe cînd toţi pleacă voioşi să petreacă sărbătorile, el lordul încărcat de onoruri, el lordul cu cele cinci castele şi cu cele zeci de milioane îşi va petrece sărbătorile singur într-o cameră de hotel, cu piciorul său bolnav, cu gîndurile negre care-l copleşesc şi cu ambiţiile lui ameninţate. Les pauvres grands de ce monde ! În asemenea condiţii nu pot nădăjdui că am fost în stare să îi ridic moralul, să fiu tonicul cerut de Nicholson. Problemul depăşea prin proporţiile lui modestele mele puteri.

Mîine plec deci la Paris 8—10 zile, iar 2—3 zile Lausanne şi prin Roma lui Mussolini, la Bucureşti. Las tot ce este sau va mai fi pe mîna lui Diamandy, adică pe mîini bune.

ÎNCĂ DIN ANUL 1922

Nicolae Iorga

A MILITAT

CONTRA DUŞMĂNIEI DINTRE NAŢII

Unii din militanţii cei mai activi pentru o bună vecinătate a popoarelor din Sud-Estul Europei a fost marele savant român Nicolae Iorga. El şi-a închinat o bună parte din cercetarea ştiinţifică scoaterii la lumină a numeroase dovezi de veche şi durabilă convieţuire în Peninsula Balcanică pledînd pentru necesitatea unei înţelegeri între popoarele de aici. Atît Mica înţelegere, cît şi activitatea diplomatică a statului român în perioada interbelică în direcţia Balcanilor şi-au avut un suport ştiinţific şi chiar un deschizător de drum, dacă admitem incălcarea de planuri, în contribuţia istoriografică a lui N. Iorga. El a dedicat de altfel proaspătul Institut de studii Sud-Est europene, înfiinţat în România de după 1 decembrie 1918 acestui ţel, transformînd munca institutului într-un mijloc al bunei cunoaşteri între popoare şi al bunei lor înţelegeri. Între primele conferinţe rostite de N. Iorga la Institutul de studii Sud-Est europene se numără şi aceea din 1922 intitulată Români şi slavi, în care era înfăţişată „originea şi dezvoltarea celor trei Serbii, care echivalează şi sînt în necontenită legătură cu celelalte trei Românii". Reproducem mai jos extrem de instructiva paralelă istorică întreprinsă de N. Iorga, care este totodată şi un apel la conlucrarea şi respectul reciproc între popoarele care coexistă alături de sute de ani.

Deobiceiu, cînd se vorbeşte de români şi sîrbi, cineva are prin deprindere înaintea lui harta care exista înainte de războiu, prin urmare o Românie mărgenită între Carpaţi şi Dunăre, între cealaltă linie, Nord-Sud, a Carpaţilor şi Prut, iar, în aceia ce priveşte Serbia, teritoriul, foarte îngust, care fusese puţin mărit după războiul de la 1878, dar care fără îndoială cuprindea numai o parte mică din mult mai întinsul teritoriu acoperit de naţia sîrbească.

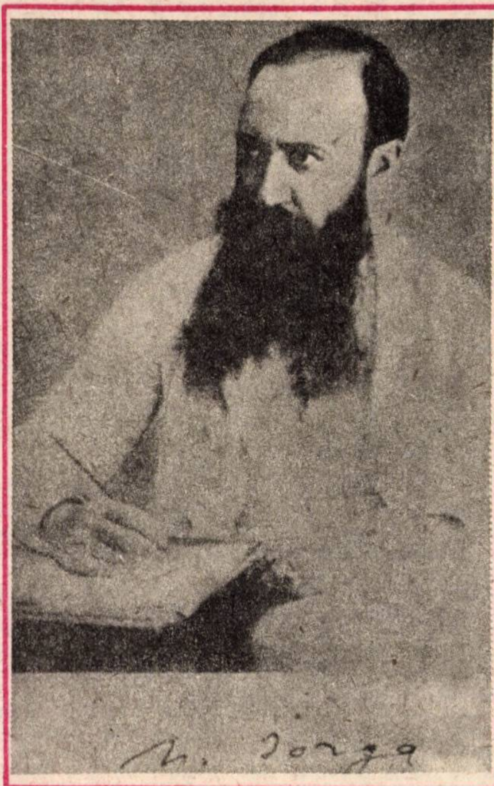
În afara de România pe care o cunoaştem d-innainte de războiu, şi în afară de Serbia d-innainte de războiu, mai mică, ce se întindea pînă la hotarul Serbiei Vechi, către Macedonia, pînă la Dunăre, şi de la Bosnia şi Herţegovina pînă şi alte două Românii, şi anume fiecare din aceste Românii corespunde unei Serbii ce are aceiaşi origine şi s-a desvoltat în aceleaşi împrejurări.

Cu toate că metoda nu e cea mai bună, dar pentru că ea, cred, poate duce la o înţelegere mai deplină, vom începe, şi în ce priveşte poporul sîrbesc şi în ce priveşte poporul românesc, cu cea mai veche Serbie şi cu cea mai veche Românie. Înainte de aceasta însă cred că este bine să fixăm un punct. Teritoriul asupra căruia se întinde astăzi Serbia unită, ca şi teritoriul care formează astăzi România unită, a fost odinioară un teritoriu de o unitate perfectă, în care s-a tras pe urmă un hotar, şi fiecare din bucăţile desfăcute au fost supuse altor influenţe, aşa că s-a ajuns la alte formaţiuni politice şi alte direcţii culturale. A fost un timp cînd, fără să existe un Stat, fără să se fi consolidat cultural, ci exista numai elementele din care s-a format politiceşte Statul, era o singură întindere unitară şi pentru neamul sîrbesc şi pentru neamul românesc.

Să încercăm a fixa lucrul acesta pe hartă, şi pe urmă vom vedea cum pe această veche hartă s-au desfăcut, prin influenţe exercitate asupra hotarelor, cele trei formaţiuni politice sîrbeşti cărora le corespund la noi formaţiuni culturale asemănătoare.

Sîrbii se întindeau odinioară pe o bună parte dintr-un teritoriu pe care astăzi nu-l mai ocupă: Panonia ungurească era locuită în întregime de o populaţie slavă, care avea caracter mai mult sîrbesc, iar partea ce s-a anexat, după tratatul de pace, din Ungaria şi Austria la Serbia, nu represintă un teritoriu pe care mari mase slave să le fi ocupat mai tîrziu, ci unul de foarte veche aşezare a poporului sîrbesc. Panonia, cu prelungirile ei occidentale, Vindelicia, Noricul, Reţia, care merg pînă în Alpi, era ocupată de o populaţie care constituie o parte din strămoşii neamului sîrbesc actual. În acelaşi timp, de-a lungul Mării Adriatice, Sîrbii nu sînt colonişti veniţi mai tîrziu, ci locuitori foarte vechi, cari s-au aşternut peste populaţia primordială, care era ilirică — şi asupra acestui fond iliric s-a aşternut pe urmă opera de romanisare latină —, aşa încît Dalmaţia şi părţile din interior aparţin tot domeniului naţional sîrbesc.

Mai mult decît atîta : nu este o deosebire esenţială între sîrbi şi bulgari. Mulţi s-au străduit, din necunoştinţă, şi cu anume tendinţe politice — încercînd să deosebească şi în trecut ceia ce este deosebit în present, — să definească între Dunăre şi Arhipelag şi între Marea Adria-

tică și Marea Neagră un domeniu sîrbesc și un domeniu bulgăresc.

„Bulgar" nu înseamnă însă în evul mediu decît partea din masa slavă, „sîrbească" și ea, dar care a încăput supt o dominație politică bulgărească, a bulgarilor veniți din stepă, a bandei de popor uralo-altaic a cării influență etnică este excepțional de redusă. Nu trebuie deci să privim lucrurile așa cum se făcea în 1913 și cum au rămas în mintea unor anumite persoane și să credem că sînt două nații foarte tranșant deosebite între dînsele, una la vest, sîrbii, alta la răsărit, bulgarii, ci aceia ce se poate dovedi și prin măsurătoarea craniană de antropologi, și prin textele istoricilor, și mai ales prin ceva mai tare decît toată mărturia antropologilor și asertiunile istoricilor, prin inspirația sfîntului bun simț care pledează pentru ce am spus. Precum partea din populația romanică din Apus care a intrat supt stăpînirea francă s-a numit francesi, de și poate fi vorba numai de un slab aport germanic, franc, în alcătuirea națiunii, de fapt tot galo-romanice, care a luat numele cetei militare ce a stăpînit teritoriul ei după ce dominația romană a fost distrusă, tot așa masa slavă din Peninsula Balcanică, întru cît a intrat în stăpînirea bulgărească, a devenit politicește bulgărească.

În cursul evului mediu hotarul bulgar se schimba, și, în măsura retragerii cuceririi, a îngustării hotarului Țaratului de Tîrnovo, în aceiași măsură sîrbii reveniau Serbiei. Va să zică sîrbul înseamnă Slavul în libertate în Peninsula Balcanică, pe cîtă vreme bulgar înseamnă slavul încăput în stăpînire turanică, precum Italianul este vechiul Latin rămas liber sau numai superficial și temporar acoperit de stăpînirea gotică sau longobardă, pe cînd francesul este același latin, amestecat cu elemente galice — care se aflau și în Italia-de-Nord, — dar încăput supt stăpînire germanică.

Teritoriul sîrbesc apare, astfel, foarte întins și de o unitate absolută.

II.

După ce am vorbit de acest vechiu teritoriu sîrbesc, să vorbim și de vechiul teritoriu românesc ce rămînea să fie împărțit între cele trei formațiuni politice și culturale anunțate în titlul conferinței.

Cînd, în apropierea anului 1300, poate cu puțin înainte — sînt savanți cari, pe basa unor socoteli arheologice, vreau să coboare la o epocă mai depărtată întemeierea, dar eu mă las greu convins contra mărturiei textelor — s-a întemeiat principatul muntean în Argeș, el s-a chemat „Domnie a toată Țara-Românească". „Țara-Românească" a avut odinioară un sens pe care foarte mulți l-au uitat și unii nu l-au înțeles niciodată : ea însemna tot pămîntul locuit etnograficește de romîni.

Aceasta nu presupune un Stat : presupune amintirea unui Stat. Fusese odinioară aci un Imperiu, „constabat imperium" ; Imperiul se retrăsese. Populația care făcea parte dintr-un Stat barbar organisat pentru cîtăva vreme primia numele populației barbare ce se găsia în fruntea Statului, precum slavii din Peninsula Balcanică au luat numele bulgarilor, precum latinii din Apus cari au stat sub germani au luat numele francilor. Dar la noi nu era așa. Statul barbar era trecător : n-am avut în părțile acestea ale noastre nicio dominație barbară care să fi stăpînit o bucată de vreme și să fi avut o organisație teritorială. Au trecut pe la noi elemente hunice de tot felul, fie că se chemau huni, fie că se chemau avari, pecenegi, cumani sau tătarii dar dominația lor ei n-o exercitau de la fața locului și direct, ci de departe și indirect. Statul barbar nu era aici : noi robiam Statului barbar, îi dădeam mijloacele de întreținere, contingentele militare cerute, dar el nu era acasă la noi ; niciodată n-am avut conștiința că aparținem Statului străin de drept, ci aceia că aparținem și mai departe romanității care a rămas sufletește în noi și care nu fusese înlocuită nici prin altă organisare materială. De aici : limbă românească, Romîn și Țară-Românească.

Acum, Țara Românească era foarte întinsă. A fost un timp cînd și în Panonia era „țară românească". Panonia, Noricul, părți acoperite apoi de slavi, de unguri, cari au luat toate elementele culturii de la slavi — căci ungurii sînt ucenicii slavilor de odinioară, iar vechiul lor tesaur fino-ugric este așa de redus, încît nici noțiunile cele mai elementare de cultură nu se înfățișează prin elemente strămoșești, ci numai prin cele de împrumut —, aveau, cînd nu se așezaseră încă slavii și peste slavi nu veniseră ungurii, o romanitate, în regiuni care de multă vreme nu mai aparțineau latinității, dar care odinioară fuseseră foarte intens romanisate.

Sîntem de prea multe ori supt obsesiunea cărților de școală, și în cărțile didactice succesiunea este aceasta : Decebal, Traian, barbarii, retragerea romînilor în munți, și s-a încheiat. Chestia ar fi astfel foarte simplă, mărginită fiind la un teritoriu foarte redus ; dar nu e așa.

Sîntem o rămășiță a unei romanități cu mult mai întinse, și Dacia, după cucerirea ei, a în-

semnat mult mai puțin în latinitate decît ținuturile Panoniei, Noricului, etc., care mergeau pînă la Alpi. Cînd slavii s-au coborît în regiunile panonice, cînd peste ei a venit, întîiu, Statul avar, el a adus o azvîrlire a elementelor celor vechi la răsărit și la apus, cu concentrarea romanității în părțile noastre, prin această dislocuire, și printr-altă refugiere de romanitate în Alpi. Așa încît Țara-Românească veche cuprindea o foarte vastă întindere, dar, de cîte ori venia o stăpînire străină și lua parte dintr-însa, ea se restrîngea. În mintea țeranului pînă astăzi noțiunea „ţerii" este cu mult mai vastă decît aceia pe care o aveau, politicește, oamenii noștri înainte de marele războiu. El are sentimentul că pretudindeni calcă numai pe urmele strămoșilor săi, dar pe un teritoriu de drept, care a fost al lui totdeauna și a putut fi ocupat numai provizoriu de unul sau altul, însă nu s-a despărțit pentru aceasta de legitimitatea stăpînirii românești unitare.

Acum, Serbia, Țara Sîrbească, România întreagă, în formele vaste ale romanității acesteia, în mare parte dispărute, se învecinau și se străbăteau una pe alta. Nu este vorba deci numai de o vecintătate, ci de o interpenetrație. Dovada o avem în numele de localități.

Ardealul are nume slave foarte vechi și care n-au niciun sens în românește. Acolo sînt două feluri de numiri : cu sufixul -eni sau -ești, care arată o colonisare mai tîrzie și coborîrea dintr-un strămoș, iar, alături, nume mult mai vechi decît cele de colonisare. La noi, dincoace, numele acestea există, însă în măsură mai mică, și mai mult în ținutul oltean.

Dacă ținem samă de aceste două lucruri, trebuie să ajungem la următorul resultat : în ce privește Ardealul, trebuie să se creadă că, împreună cu Dacii, alături de Daci, a existat în Ardeal în vremurile cele mai vechi și o oarecare populație slavă, ca Sarmații de odinioară, cari nu erau Sciți, dar cuprindeau în bună parte și Slavi. Așa încît am cohabitat în regiunile ardelene din vremile cele mai depărtate. De altă parte, ținînd sama că și în Oltenia noastră și în Serbia se găsesc o mulțime de nume de localități terminate în -ova : Vîrciorova, Orșova, Cladova, și în Serbia o serie întreagă de nume anologe, ajuncem la conclusia că a existat fără îndoială o comunitate de locuință și chiar o comunitate de organisație primitivă între noi.

III.

Cea mai veche Românie ca și cea mai veche Serbie nu se află în regiunea în care se concentrează mai tîrziu viața națională și care a dus războiul pentru a se ajunge la acea unitate a neamului pe care sîntem fericiți să o avem acum. Cele mai vechi formațiuni politice, Serbia No. 1, România No., 1, am zice, acelea se găsesc în altă parte, și anume, cum era și natural, în regiuni mai apropiate de marea și luminoasa vatră a civilizației occidentale, prin urmare în părțile Mării Adriatice.

Să vorbim întîiu de Serbia adriatică, ca să-i arătăm legăturile, pentru a trece pe urmă la România adriatică, din Vestul Peninsulei Balcanice, care-și are aceiași origine, trăiește în aceleași împrejurări și care tot așa se lasă străbătută de Serbia adriatică și o străbate.

Cele mai vechi stăpîniri sîrbești care se întîlnesc înainte de anul 1000 sînt în regiunile Mării Adriatice unde erau odinioară Ilirii cuceriți de Romani.

Ilirii erau frați buni cu tracii, strămoșii noștri, și au luat de la ei limba tracică. Așa-numitele elemente „albanese" din limba noastră pe care numai filologii continuă să le afirme că sînt împrumutate din albanesă, sînt de fapt vechi elemente traco-ilirice, căci nu era să împrumutăm doar noțiuni fundamentale din limbă de la albanesi, în colțișorul în care trăiau ei ! În aceste părți ilirice cucerite de Romani se întemeiase un număr însemnat de înfloritoare orașe romane. Regiunea internă a fost și ea foarte adînc romanisată, atît de adînc, încît multă vreme după venirea Slavilor în aceste părți a existat o îndoită populație romanică, din care una trăiește pînă acum, aromînii, iar cealaltă a dispărut în zilele noastre. Căci insulele de lîngă țermul Mării Adriatice au fost locuite în timpurile mai vechi de o populație perfect romanisată, și în ele, ca și în orașele de pe litoral, se vorbia o limbă romanică pe care a studiat-o d-l Bartoli la cel din urmă ce a vorbit-o, o limbă-n care se întîlnește un amestec de veche latină și de italiană, ca, pe alocuri, în actele Statului ragusan.

Dar, revenind la ceia ce ziceam : în regiunile Iliricului, unde romanitatea a lăsat urme așa de adînci, slavii se așează înainte de veacul al X-lea. Aici apar cele dintîiu formațiuni de Stat al sîrbilor. Aceste formațiuni sînt însă în legătură cu apusul : ele n-au caracterul oriental, ortodox, bizantin, îndreptat spre Constantinopol, ci toate legăturile sînt către Italia. Influența religioasă care vine din Italia este influența catolică, civilizația de acolo e latină, limba cultă care vine din părțile acestea nu este limba grecească a Constantinopolului, ci limba latină, apoi cea italiană. Serbia, începută în regiunile acestea, prin formațiuni mici de Stat, care capătă mai tîrziu titlul regal fără ca regalitatea să se poată desvolta mai multă vreme, a pornit deci cu un caracter pe care Serbia d-inainte de războiu nu l-a avut niciodată, adecă legătură cu latinitatea, legătură cu catolicismul, îndreptarea spre Vest, un fel de frăție cu Italia. La leagănul său Serbia politică este în cea mai strînsă legătură cu începuturile propriei noastre vieți naționale, pentru că, dacă de la Serbia d-intîiu trecem la cea d-intîiu Românie, iată ce trebuie să spunem în această privință.

Cea d-intîiu viață românească a fost represintată, pe lîngă locuitorii aceștia romanici din insulele și de pe coastele Mării Adriatice, de populația care trăia în regiunile muntoase ce mărgenesc această Mare. Prin urmare aromînii, romînii din Peninsula Balcanică, din Pind, sînt mult mai vechi decît, în ce privește consolidarea lor, ajungerea la conștiința națională și putința de a desvolta o cultură, oricît de începătoare și naivă, și, precum sîrbii, în cea d-ntîiu Serbie, au fost înfluențați de apus, tot supt influența apuseană s-a desvoltat și această romanitate a noastră din vestul peninsulei balcanice, care era foarte întinsă, atît de întinsă, încît Tesalia era o „Mare Țară-Românească", o „Vlahie Mare", și pe lîngă aceasta exista o „Țară-Românească de stat" și o „Țară-Românească mică", în regiunile de la Sudul Tesaliei. Și penetrația românească în Peninsula Balcanică era așa de puternică, încît călugării de la Muntele Athos erau încunjurați de populație românească și se feriau, pentru sufletul lor, de femeile „Vlahilor" ; muntele Olimp se ridica de-asupra unui ținut cu desăvîrșire românesc.

Această parte a romînimii a fost trezită mai curînd la cultură prin influențele occidentale, prin faptul că pe malul acesta era o influență venețiană ce venia pe cale de comerț, ca și prin

aceia că, din Sudul Italiei, normanzii, apoi angevinii, cele două formațiuni de Stat succesive, căutară să stăpînească partea opusă a Adriaticii, și, cum treceau armate de cavaleri prin regiunile românești, evident că de pe urma străbaterii lor de către oameni cari aduceau civilisația apuseană, această civilisație pătrundea în mijlocul populației noastre; și mai ales se stîrnia o viață mai puternică prin acest contact cu representanții civilisației latine din Occident. Este exact același lucru care s-a întîmplat în timpul marelui războiu cu pătrunderea armatelor italiene și franceze în aceste regiuni macedoniene. La cea d-intîiu atingere cu conștiința românească și cea albanesă, s-au produs manifestări naționale atît de impunătoare, încît și o armată și alta au trebuit să proclame pentru albanesi posibilitatea de existență ca Stat deosebit, iar pentru aromini făgăduielile de o viață mai bună, care din nenorocire n-au putut pînă acum să fie îndeplinite.

În mintea multora dintre ascultători, cari întrebuințează cărțile obișnuite de istorie a Românilor, de obiceiu rele, se poartă un Imperiu romîno-bulgar. De fapt n-a existat în aceste regiuni nici un Imperiu romîno-bulgar. Întîiu de toate, Imperiu este Imperiul roman, oriunde ar fi ; Imperiul nu poate fi nici bulgar, nici sîrb, nici grecesc ; el nu poate fi decît continuarea vechiului Imperiu roman : forma romană pe care o poate întrebuința ori ce nație, dar care rămîne cea a fost, pur romană.

În ce privește Statul întemeiat de păstorii din Pind la sfîrșitul secolului al XII-lea și care s-a întărit la începutul celui următor, el a căpătat un fel de coroană imperială pe care Papa a dat-o cu oarecare reservă —, Ioniță „Vlahul" zicea într-un fel, Papa se făcea că înțelege într-alt fel și o întreagă corespondență s-a schimbat astfel fiecare făcîndu-se a ignora sensul pe care-l da celalt formațiunii de Stat care se întemeiase. Statul acesta a fost întemeiat de romîni, probabil și cu anumite elemente albanese, și acest Stat, pe care noi l-am botezat fără nicio noimă „romîno-bulgar", a luat de la bulgari, la începuturile sale, un singur lucru, forma politică. În Balcani, pe vremea aceia ori erai „romeu", Bizantin, ori, dacă erai adversar „romeului", trebuia să fii bulgar, a doua formă politică posibilă. Este tot așa cum, supt raportul religios, în Balcani, pînă dăunăzi, mulți se chemau a fi greci, nu pentru că erau greci, ci fiindcă aparțineau Patriarhatului grecesc, și alții erau socotiți bulgari, nu pentru că erau bulgari, ci pentru că stăteau în legătură cu organisarea patriarhală bulgărească, precum, iarăși, era sîrb cine avea legătură cu arhireul sîrbesc.

Petru și Asan, revoltați împotriva puterii bizantine, puteau crede că era mai preferabil să fie continuatorii Țaratului bulgar decît să recunoască lipsa lor de legimitate ca simpli șefi de răscoală biruitoare. Lumea umblă după legitimități și le ia de unde le găsește, chiar cu anume sacrificii ; pierde cineva din fond, dar are în schimb fațada. Se va zice : mare lucru ? De sigur că mare lucru pe atunci, că fusese la Preslavul de la Marea Neagră un șir întreg de stăpînitori înrudiți cu Bizanțul, și pentru că Patriarhia era forma cea mai înaltă, nu numai religioasă, dar și culturală, pe vremea aceia, și, deci, astfel ciobanii dobîndeau o fațadă culturală și politică prin faptul că-și însușiau un titlu care nu li aparținea ca rasă, dar putea să servească stabilirii dreptului lor de existență permanentă.

Nicolae Iorga, la Sorbona, primind titlul de „Doctor Honoris Causa"

IV.

Acum rămîne să trecem la celelalte două alcătuiri ale sîrbilor și romînilor, lăsînd la urmă România de pe teritoriul dinnainte de războiu și Serbia din același timp.

În momentul cînd asupra masei sîrbești din Peninsula Balcanică s-a întins influența bulgărească venită de la Marea Neagră, și în acela cînd, pentru a se crea primul Stat sîrbesc, a venit cealaltă influență, apuseană, romană, catolică, italină, în momentul acela latinitatea s-a intins, într-o formă de împrumut, asupra altei părți din teritoriul ocupat de sîrbi. Anume : sîrbii nu se găsiau, cum am spus, numai în Peninsula Balcanică, ci și în Croația și în teritoriul sloven luat acum din lichidarea Austriei și care dau astăzi două din cele trei titluri ale stăpînitorului sîrbilor uniți. În aceste regiuni sîrbii aveau o organizație patriarhală cu jupe, în fruntea cărora se găsia jupanul — pînă la jupanul cel mai mare, Marele-Jupan, precum noi aveam la început juzii noștri, de unde vine județul — și hotarele județelor noastre de astăzi corespund cu ale județelor de odinioară, — iar peste juzi s-au așternut Voevozi, cari sînt ducii franci ai lui Carol-cel-Mare stăpînind în regiunea Panoniei. Aici slavii de la Nordul Dunării, Savei și Dravei, sîrbii cari se găsiau în calea altor influențe, s-au găsit uniți întîiu supt influența pătrunderii în răsărit a Statului franc. Dar Statul acesta cu tot numele său, nu representa decît civilisația latină în ce privește basele sale și, în ce privește titlul imperial, o delegație a stăpînirii apostolice. Prin urmare latinitatea națională și latinitatea religioasă care înaintau în părțile acestea slave de la Drava, Sava și Dunăre, mergînd spre Panonia, contra avarilor. S-a întemeiat aici o marcă peste slavi. Oștile lui Carol-cel-Mare, pășind în părțile Dunării mijlocii, au trecut dincolo de dînsa, și cetățile cele mai vechi, ale slavilor și ale noastre, sînt în legătură, nu cu organisații proprii sîrbești și romînești, ci cu alcătuirea militară a imperiului carolingian, alcătuire care se răzima pe cetăți avînd ca șef religios, episcopul, și un burgrav, sau pîrcălab militar, iar, apoi, în jurul cetății se făcea o formațiune rurală, de unde pornia mai tîrziu civilisarea regiunilor barbare din vecinătate.

S-a creat în felul acesta o altă Serbie pe lîngă Serbia balcanică. Pe lingă cea formată la malul Mării Adriatice supt influențe venite din Italia, și în legătură cu Biserica romană, s-a format la Nordul liniei Sava-Drava-Dunăre, în părțile Slavoniei și Croației, o a doua Serbie, influențată și ea de latinitate, dar de latinitatea ce pleacă din Galia cu oștile lui Carol-cel-Mare. Titlul cel mai vechiu al regelui la sîrbi este Cral, care nu-i decît conrupția numelui lui Carol ; Voevodul sîrbesc — am spus-o — nu este decît ducele franc.

Dar de la o bucată de vreme Statul carolingian, Imperiul cel nou, a vrut să trăiască pentru dînsul ; Papa însă-l făcuse pentru sine, pentru biserica romană, nu ca să existe ca Stat independent, ci pentru ca să se găsească totdeauna în funcție de cruciată. Cum urmașii lui Carol-cel-Mare au uitat că atîrnă de Papalitate, că scopurile lor sînt ale Scaunului pontifical, iar nu ale dinastiei lor proprii, și, apoi, au și decăzut Carolingienii, Roma a căutat altă nație barbară pe care s-o pună în funcție de a continua cruciata, un popor mai mărunțel, fără importanță pînă atunci, fără mari calități politice, fără viitor deosebit, incapabil de independență. Și astfel a găsit pe unguri, cari în momentul acela erau păgîni [1]) abia așezați în Panonia, cu o civilizație rudimentară, împrumutată de la Franci, de la Slavii din Apus, și asupra ungurilor au trecut deci misiunea de cruciată pe care o avuseră odinioară Împărații carolingieni. N-a existat niciodată un Stat național unguresc : aceasta este o zădarnică și periculoasă închipuire. Noi, cînd am constituit stătulețul nostru la Argeș, l-am constituit pe basa unei idei naționale, și de aceia i-am zis : „Țară-Românească". Făceam un Stat modern, cu caracter teritorial și național în același timp. Statul unguresc însă nu s-a făcut de la sine, pe basa civilisației maghiarilor și potrivit ideii lor politice. Ei nici n-au noțiunea Statului teritorial, ei au, cum este natural la un popor strămutat, concepția Statului de triburi, de seminții. De aceia a venit legendarul Arpad cu atîția șefi, și fiecare a luat o bandă de pămînt. Nu pămîntul era important, ci tribul și șeful tribului. Ungurii, de la ei, n-ar fi ajuns niciodată să se așeze statornic pe un pămînt și din această așezare să iasă noțiunea Statului teritorial, capabil de evoluție.

Cînd Papa a făcut deci din Voievodul Voic-Ștefan un rege, — se întrebuințase întîiu titlul de Voevod, titlu slav, pentru ca să ajungă pe urmă un sfînt rege, — cînd s-a acordat o coroană regală ungurilor, ea n-a represintat nația lor, ci misiunea care li se atribuia de Scaunul apostolic. A fost sabia din mîna Papei, sabie totdeauna gata de a tăia în necredincioși. Dar, cînd misiunea aceasta li-a fost atribuită ungurii căpătau în același timp dreptul de a ocupa orice teritoriu în numele crucii latine, și teritoriul ocupat în rîndul întîiu a fost cel slav care se întindea la Nord de linia despărțitoare între Peninsula Balcanică și Europa centrală.

Croații, partea care a venit întîiu, căutaseră și ei să-și întemeieze un Stat ; ei au avut în fruntea lor, pentru un moment, un rege, asemănător celui de la Marea Adriatică, rege în legătură cu Papa, rege catolic. Cînd ungurii au căpătat misiunea lor apostolică, ei au suprimat Statul croat. Nu numai atît, dar, atribuindu-și misiunea de catolicisare a tuturor și de menținere a elementelor catolice în mîna lor, ei s-au întins și în Dalmația, și încoronarea regelui ungur al Dalmației s-a făcut la Belgradul maritim, la Biogradul de la Marea Adriatică.

Așa încît a doua Serbie se întemeiază întîiu independent, în regiunile acestea sloveno-croate; asupra ei vine misiunea apostolică încredințată regalității ungurești arpadiene ; apoi regalitatea aceasta, după ce se substituie formațiunii independente sîrbești din regiunea arătată, trece și în Balcani și încearcă la Biograd să formeze un centru al unei vieți slave supuse ungurilor, care viață, dacă s-ar fi menținut, ar fi înlăturat pentru totdeauna putința alcătuirii unei vieți neatîrnate a elementului slav din Peninsula Balcanică de Vest.

Această a doua Serbie era cu mult prea puternică în regiunile acestea croate pentru ca să poată suferi o desnaționalizare din partea ungurilor, desnaționalizare evident inconștientă, căci nimeni nu s-ar fi putut gîndi la desnaționalisarea în vederea unui principiu. Croații au rămas deci supt învelișul unguresc. Între Serbia din partea apuseană a Peninsulei Balcanice și între Serbia din regiunea asupra căreia ne-am oprit acum în urmă, este o deosebire, foarte mare ; de o parte bate vîntul Italiei, vînt de originalitate, de inițiativă, de creațiune spontanee în toate domeniile. Tot ceia ce Sîrbii au avut mai vioiu în viața lor medievală și în cele d-întîiu timpuri ale epocei moderne vine din această regiune dalmatină, cu admirabile orașe ca Ragusa[2]), care a concentrat un moment ceia ce rasa putea da mai înalt ca manifestare culturală pe cînd în părțile încăpute supt stăpînirea ungurilor, de și catolicismul a rămas, de și influența apuseană se exercită și mai departe, caracterul Statului stăpînitor a impus altă viață, mult mai puțin liberă, care se concentrează mai ales în două elemente : în religie, prin catolicism — ni aducem aminte de rolul foarte mare pe care l-a avut în aceste regiuni un episcop Strossmeyer — și, pe de altă parte, aici naționalitatea nu s-a strîns ca în Peninsula Balcanică, în viața orășenească și în cultura orășenească, ci în viața de țară. Față de tradițiile orășenești din Balcani, avem aici tradițiile țărănești.

Ei bine, cînd s-a întemeiat această a doua Serbie, a început să prindă formă a doua Țară-Românească, și ea se cristalizează și se menține în Ardeal.

Nu mai vorbesc de teoriile lui Roesler și Hunfalvy, care ne făceau să venim din Peninsula Balcanică în veacul al XIII-lea sau al XIV-lea, ceia ce este o negare a bunului simț, căci nu se mută un întreg popor așezat și nu se puteau petrece în aceste secole lucruri pe care ni le putem închipui posibile în timpul nostru, cînd cineva, de bună voia lui, dacă are la îndemînă căile ferate și vapoarele, își poate schimba țara, așa cum milioane de irlandezi au plecat ca să se așeze în Statele Unite ori alte populații, umblînd după o viață mai bună, părăsesc teritoriul lor de origine ca să caute așezări mai prielnice aiurea. Omul vechiu era cum nu ne închipuim noi de mult legat de pămînt, indiferent de soarta pe care o putea găsi pe pămîntul acela. Noi umblăm după bogății cu care de cele mai multe ori n-avem ce face și care ni consumă viața, dar pe vremurile acelea, cînd condițiile de viață erau foarte simple, strămutările aces-

1) Mai exact ungurii nu erau catolicizați, pentru că anterior trecerii la catolicism ei se creștinaseră ortodox în urma contactului cu populațiile băștinașe creștinate ortodox, cum erau românii de la care ungurii moștenesc cuvinte fundamentale ale vocabularului bisericesc. (M. Păcurariu Istoria bisericii ortodoxe române, vol. I).

2) Actualul Dubrovnic.

tea sînt absolut neexplicabile. Să ne gîndim la se sufăr italienii din Sud de pe urma cutremurelor, la cei din Messina, cari și astăzi stau în căsuliile lor de lemn făcute după sistemul japones : dacă omul nu se teme de pămîntul care se mișcă supt dînsul și-l arde cînd răstoarnă locuințile, cu atît mai puțin se putea teme de trecerea, cu totul fortuită și răpede încheiată, a unor năvălitori cari au de cele mai multe ori același caracter ca și al populației năvălite. Nu e însă locul să se spuie mai mult despre zădărnicia acestor ipoteze. Dar, pentru a pomeni un argument al adversarilor continuității noastre pe pămîtul pe care-l ocupăm noi acum, dacă se zice : romînii din Ardeal au stat totdeauna intr-o situație foarte înjosită față de stăpînitorii unguri ca și față de populația secuiască așezată în munții Moldovei, unde a îndeplinit funcțiunile de străjeri la graniță, și aceasta ar dovedi că romînii sînt venetici, așezați cine știe cum, tolerați, și de aceia fără nici un fel de drepturi. E tocmai contrariul : cel mai nenorocit om într-un pămînt asupra căruia se așterne o stăpînire străină este băștinașul, căci el rămîne, orice s-ar face ; pe dînsul nu-l ține o generație, ci picioarele lui poartă greutatea tuturor generațiilor care au trăit înnainte și care-l trag către țărîna în care sînt îngropate, pe cită vreme colonistul nu-ți vine decît dacă-i asiguri cele mai bune condiții : altfel nu-și părăsește teritoriul de obîrșie. Dovadă este că nicăieri romînii n-au avut condiții mai bune decît în partea Galiției unde au fost colonisați în veacul al XV-lea și al XVI-lea de regii poloni : acolo șefii satelor sînt absolut stăpîni peste țeranii lor, și nu se amestecă regalitatea în nimic.

Romînii în părțile ardelene au fost fără îndoială totdeauna ; n-a fost niciùn motiv care să-i fi scos de acolo și niciunul care să-i fi dus înnapoi. Dacă s-ar fi întors, ne putem gîndi că erau așa de multe izvoare, încît măcar unul singur ar fi arătat aceasta, și casul nu se întîlnește niciodată. Ei trăiau pe un petec de Țară-Romănească, și pe acest petec au venit ungurii foarte tîrziu. Aceasta se recunoaște și de învățații sași, iar părintele Karacsonyi din Oradea-Mare are prea mare interes ca să o recunoască și să nu persiste, dintr-un interes național așa de vajnic, în erorile trecutului. Este foarte sigur că pînă la începutul secolului al XII-lea n-a fost așezare temeinică ungurească în Ardeal, și s-a mărgenit penetrarea ungurească numai la unghiul vechiului Bălgrad, de creațiune slavo-romînă, pe locul, fără îndoială, al unui burg de extremă graniță al mărcii carolingiene. Acolo s-au așezat episcopul, ostașii cari apărau cetatea, stăpînind numai populația din prejur, care stătea și supt cirja episcopului și supt sabia apărătorului militar al cetății. De acolo s-a întins stăpînirea ungurească asupra Ardealului, în împrejurări foarte grele.[3])

Nimeni nu ocupă o țară decît din prisosul ei. Mai ales în timpurile vechi, cînd stăpînitorii popoarelor nu erau minați de ambițiile celor din epoca modernă și cînd, ca să coloniseze sudul Ardealului, au fost nevoiți ungurii să aducă pe „Flandrii" de la Rin, își poate închipui cineva că nu prisosul rasei ungurești a fost cel care a ocupat Ardealul. Nicăiri, de altfel, în Ardeal, afară de orașele create și sporite artificial, nu se întîlnește — ceia ce este cu totul caracteristic pentru o ocupație serioasă a unei rase în plină desvoltare — un sîmbure puternic de viață ungurească, ci ungurii să văd risipiți ici, colo, după hasardul împrăștierii ; elemente care la început se găsiau numai în centrele de exploatare economică sau la punctele de basă ale graniței.

S-a întemeiat deci în Ardeal o altă Romănie, a cării viață s-a resumat — ca și la „Sîrbi" croați, cari au trăit cu același regim și în aceleași împrejurări, supt stăpînirea Coroanei Sfîntului Ștefan — în preoți și țerani.

Romînii din Peninsula Balcanică sînt sau ciobani, sau chervangii, sau negustori — și ce negustori ! Negustori cari au mers pînă în America la Philadelphia, după ce au întemeiat la Pesta și mai ales la Viena colonii înfloritoare și au dat Companiilor de comerț din Ardeal negustori vestiți. Sau sînt meșteșugari admirabili, în anumite domenii foarte delicate ale artei. Romînii din cealaltă Romănie, de supt Unguri, au fost înnainte de toate muncitori de pămînt, și cei ce s-au ridicat din mijlocul lor au constituit preoțimea.

V.

După ce am văzut a doua Serbie și a doua Romănie, să venim la a treia Serbie și la a treia Romănie, care au avut putința de a se desvolta și misiunea de a desrobi pe celelalte două.

Serbia care a format regatul de mai tîrziu s-a alcătuit, întîiu în adincul Peninsulei Balcanice, în regiunea de la Ras, pe la Novibazar, de unde Statul s-a numit Rascia.

Rascia aceasta din interior era supusă influențelor grecești, ortodoxe, și ea a prins chiag în momentul cînd Împăratul Manuil Comnenul se luptă cu ungurii, în secolul al XII-lea. Din această frămîntare necontenită s-a ajuns la o întărire și o indesire a populației și la putința constituirii unui Stat.

A fost foarte multă vreme o rivalitate între sîrbul ortodox bizantin din interior și sîrbul catolic latin de la Marea Adriatică, și s-a ivit întrebarea : care din doi va birui ? Va birui Serbia de la Marea Adriatică, aceasta înseamnă deschiderea Peninsulei Balcanice pentru influența italiană și pentru religia catolică ; va birui Serbia interioară, elementul conducător și viața sîrbească, factorul de progres politic și cultural va fi de natură bizantină și ortodoxă. Anume împrejurări, asupra cărora nu este locul să mă întind, anume concurențe la Marea Adriatică, înainte de toate a Veneției, au împiedicat să se consolideze Statul sîrbesc de acolo, și celălalt a crescut în lupte foarte grele, pentru independență, cu bizantinii, și, pentru fixarea unui hotar, cu ungurii. Atunci ungurii, la un moment dat, pătrund în Peninsulă și împart această Serbie în două, creînd și un Banat al Bosniei, din care la un moment dat s-a făcut un regat pentru toți Sîrbii, care a trăit pînă în secolul al XV-lea, cînd a fost cotropit de Turci. Serbia balcanică independentă a fost astfel micșorată prin pătrunderea nouă a ungurilor dincoace de Dunăre. Și trebuie să revelez că în această Bosnie era pe cale să se creeze și o Serbie schismatică, a bogomililor patareni.

Luptînd cu foarte mari greutăți, Statul liber s-a desvoltat supt influența culturii orientale și a ajuns la o mare strălucire supt Ștefan Dușan, din secolul al XIV-lea, care a aspirat la o coroană imperială, pentru ca, în secolul următor,

---

[3]) Istoriografia actuală a stabilit că penetrația maghiară în Transilvania, penetrație și nu cucerire, s-a făcut treptat, în etape, fiind încheiată pe la 1200, conform lucrării „Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII" de K. Horedt.

înnaintea pătrunderii otomane, acest Stat să dispară. Atunci poporul de aici a trăit secole întregi supt stăpînirea Turcilor, cari i-au lăsat, din tot ce poseda în vremea independenței, numai organizația bisericească, lîngă care s-a putut prinde și ceva cultură. Însă supt acoperișul stăpînirii turcești, țeranul trăia în condiții mai bune decît țeranul dintr-un Stat liber, — și, cu cît un Stat creștin era mai glorios, cu atît situația țeranului devenia mai proastă, pe cînd, cu cît un Stat creștin ducea mai puține războaie și făcea o politică mai puțin mare, cu atît țeranul răsufla mai bine, iar unde Statul dispărea cu desăvîrșire și rămînea numai Imperiul otoman, acesta cruța totdeauna pe supușii direcți și apăsa în schimb asupra celor indirecți, și mai ales asupra învinșilor. Așa fiind, țerănimea a avut în Serbia o desvoltare mai bună.

La începutul secolului al XIX-lea s-a răsculat Serbia împotriva Turcilor. Nu s-a răsculat boierimea de odinioară, care dispăruse în luptele cu Turcii, și în Macedonia și în Serbia Veche, propriu-zisă, iar în ce privește pe Bosnieci, boierimea trecuse la Islam și căpătase o conștiință mahomedană, care, unită cu dorința de a-și păstra pămîntul, pe care altfel l-ar fi pierdut, prin confiscare, a desfăcut din corpul națiunii sîrbești o parte esențială, — și astăzi Serbia are greutăți foarte mari în ce privește pe begii bosnieci, măguliți de stăpînirea austriacă și cari consideră situația lor actuală ca o scădere. Același lucru și în Herțegovina, partea din Bosnia care s-a format de la o bucată de vreme către Marea Adriatică, ducat deosebit (ducele se zice herțeg, din germ. Herzog ; Herțegovina înseamnă deci partea ducală a Bosniei pe lîngă Bosnia regală).

Țeranii liberi din Serbia s-au ridicat supt conducerea unor șefi în rivalitate unul cu altul, dintre cari unul, Caragheorghe, poate aromîn, fiind „Gheorge cel Negru", este bunicul regelui Petru și străbunul lui Alexandru I-iu. La 1804 el ridica steagul răscoalei pe teritoriul sîrbesc și era ajutat și de pandurii noștri, cu Tudor Vladimirescu. Pe la 1815 el se găsia prin părțile noastre basarabene ca refugiat, cum, de altfel, întreaga familie Caraghorghevici a fost în continue relațiuni cu principatul muntean de odinioară.

Acum, corespunzînd Serbiei ortodoxe răsăritene, s-a întemeiat cea de-a treia Românie, România represintată de principatul muntean din Argeș și de principatul moldovenesc, format întîiu la Baia, în ținutul Sucevei, și înaintînd către Siretiu și Suceava. Cele două principate au trăit unul lîngă altul cam așa cum au trăit unul lîngă altul Statul sîrbesc și Statul bosniac: numai cît aceste două nu s-au reunit pînă în momentul fericit cînd marele războiu a adus unitatea tuturor sîrbilor, pe cînd între Moldova și Muntenia, — care s-au menținut în fața stăpînirii turcești, păstrînd totdeauna o perfectă autonomie, — au fost continue legături. De fapt, Unirea de la 1859 nu înseamnă un act nou, ci pecetluirea unei vieți seculare. Ea se poate zice că a fost la originea formațiunilor românești : altfel Statul din Argeș n-ar fi fost chemat „a toată Țara-Românească". Moldova era o disidență, care s-a simțit puțin ca atare, și cei d-intîiu Domni ai ei se intitulau „Domni românești ai țerii Moldovei", pentru ca pe urmă numai să-și zică „Domni ai țerii Moldovei". Și în lupta dintre un principat și celălalt parcă era necesitatea confundării : în dușmănia aceasta se ascundea, am zice, o îmbrățișare.

Cum Statul sîrbesc din Balcani a izbutit să reunească elementele din celelalte două Sînbii, tot așa Statul românesc orientat către Răsărit, Statul românesc bizantino-ortodox a izbutit să cuprindă în același hotare elementele trăind pînă atunci supt stăpîniri străine ale celorlalte Românii.

Vin la conclusia care se poate trage.

. . . .

A face ca Bucureștii să stăpînească România sau Belgradul Serbia, aceasta inseamnă a împuțina patrimoniul moral al fiecării din aceste națiuni. Trebuie să înlăturăm tot ceia ce nu convine, dar să nu pierdem nimic din ce poate să servească pentru constituirea unei vieți naționale care nu va fi deplină decît în momentul cînd toate glasurile se vor reuni în același concert, iar nu să se suprime glasurile divergente în dorința unui puternic solo, care să vie numai din capitala balcanică a Serbiei sau din capitala, quasi-balcanică, dunăreană, să zicem, a Romînilor. Și pe de altă parte, fiindcă o să avem legături din ce în ce mai strînse cu lumea-n mijlocul căreia ne găsim, trebuie să fie cineva lipsit, nu numai de orice simț politic, dar de orice simț al realității, ca să nu-și dea seama de un lucru : că atunci cînd avem în fața noastră două revanșe, pe care timp de mai multe generații le vor găsi în fiecare moment al greutăților și Serbia și România : revanșa ungurească și revanșa germană, nu poate să existe mai mare prostie decît să se zgîndărească probleme de viitor atunci cînd avem tot interesul de a păstra o perfectă solidaritate, făcînd un front unic pericolului mai apropiat. [4])

S-a vorbit de frontul unic în politica internă, și nu s-a putut înfăptui ; dar trebuie făcut un front în ce privește primejdia externă. Atîta vreme cît va exista un suflet unguresc neîmpăcat, cît va exista o inimă germană care să bată pentru vremurile dinainte de 1916, este cea mai mare greșeală să se caute între Sîrbi și Romîni ce poate despărți, în loc să se caute ce poate să întărească apărarea noastră comună, care nu provoacă, dar e gata să strîngă toate puterile pentru a apăra ceia ce s-a cîștigat.

Și, fiindcă este vorba de posibilitatea discuției și înțelegerii în viitor, de oare ce sînt trei Serbii și trei Românii, eu am o părere : în divergențele care sînt, în punctele de discuție pe care nimeni nu le neagă, dar nimeni nu trebuie să le exagereze, este mai bine să lăsăm ca fiecare din cele trei Serbii să se înțeleagă cu partea corespunzătoare din cele trei Românii.

E vorba de ceva în legătură cu Peninsula Balcanică sau de probleme către Marea Adriatică ? Romînii din acele părți, Romînii din Macedonia, să stea de vorbă cu Sîrbii conlocuitori sau vecini ai lor de colo.

Sînt sigur că între Macedoneni se vor înțelege mult mai bine decît dacă unii vor fi sfătuiți direct de la București și alții de la Belgrad. Dacă e vorba de ceva între Sîrbii bănățeni și Romînii bănățeni, să lăsăm să vorbească ei între dînșii : au trăit împreună au mai multă posibilitate de a găsi un teren comun de înțelegere. Și numai dacă e vorba să facem mare diplomație, s-o facem între București și Belgrad, care atîta treabă au.

[4]) **Cele spuse de N. Iorga în 1922 s-au petrecut din păcate în 1939 și 1940 cînd Ungaria horthystă sprijinită de Germania hitleristă și-a anexat ca urmare a unor dictate teritorii din Iugoslavia și România.**

ÎN 1984, CONSTANTIN NOICA, STRĂLUCITUL ESEIST PE TEME FILOZOFICE, REPREZENTANT DE SEAMĂ AL UNEI GENERAȚII CARE A NUMĂRAT ÎN RÎNDURILE EI ȘI PE MIRCEA ELIADE, MIHAI BENIUC, EUGEN IONESCU, ZAHARIA STANCU, EMIL CIORAN, EDGAR PAPU, PETRU COMARNESCU, AL. SAHIA, ALICE VOINESCU, GEO BOGZA, ION VLASIU, M. R. PARASCHIVESCU, EUGEN JEBELEANU, ETC., VA ÎMPLINI 75 DE ANI. LA ACEASTĂ VÎRSTĂ CONSTANTIN NOICA ESTE ÎN PLINĂ ACTIVITATE. EVOCAREA PE CARE O TIPĂRIM ÎNCEARCĂ SĂ FIXEZE IMAGINEA MORALĂ ȘI INTELECTUALĂ A LUI CONSTANTIN NOICA ÎNTR-O POSTURĂ PREFERATĂ : ACEEA DE ÎNDRUMĂTOR AL UNEI TINERI GENERAȚII.

Lecția

La întîlnirea studenților cu Constantin Noica, amfiteatrul Odobescu arăta ca-n vremurile bune, arhiplin și pestriț, colorat chiar, amintindu-ne de cursurile lui G. Călinescu, de conferința lui E. Coșeriu ori de întîlnirea cu Tudor Arghezi a acelorași studenți, asta fiind și una din impresiile cele mai puternice pe care le-am avut : publicul nu s-a schimbat. Îndeosebi în partea a doua a întîlnirii, cînd invitatului i s-au pus felurite întrebări și mi-am adus aminte de unul sau altul dintre colegii studenției mele. În schimb, Constantin Noica, pe care l-am văzut și ascultat astfel pentru prima oară, nu mi-a amintit nici de Călinescu, Coșeriu ori Arghezi, ci numai, pe alocuri, de un congener al domniei sale, intrat deja în legenda bucureșteană, și de la care am auzit odată că nimic nu scuză lipsa operei. Cam asta mi s-a părut a fi, în cele mai puține cuvinte, cuprinsul lecției date de Constantin Noica studenților noștri. Căci despre o lecție e vorba în primul rînd. O lecție de o asprime și severitate — qui bene amat bene castigat — cu care studenții noștri nu sînt obișnuiți, Universitatea și, în general, cei ce iau cuvîntul dinaintea lor, obișnuindu-i cu o complezență care nu mai e demult simplă și inofensivă captare a bunăvoinței auditoriului.

Mai întîi deci a fost o expunere a profesorului Noica, pe tema civilizației europene, a mitului ei generator etc. Zic așa, „etc.", și pentru că mi-e greu să rezum propriu-zis o conferință neobișnuit de densă, dar și pentru că după cum s-au desfășurat lucrurile în continuare, conferința profesorului Noica putea să pară numai un pretext pentru dezlănțuirea lecției ce a urmat în partea a doua, cînd studenții — firește, numai unii — incitați și de facsimilele eminesciene cu care, bună-rea, a fost omenită fiecare întrebare, nu mai conteneau cu întrebările, foarte mulți încercînd să și-l facă complice pe invitat. De regulă, invitația este acceptată de orator. E ceea ce facem și noi, profesorii, cadre didactice, în definitiv, cînd ne arătăm ințelegători cu o serie de impresii, idei ori chiar teorii defetiste ale studenților. În ce-i privește pe filologi, clasica lamentație : unde sînt marii profesori de odinioară ? La care întrebare profesorii de azi confirmă și ei, întristați, chiar !, unde sînt marii profesori ? !

Și vine Constantin Noica să tulbure acest dulce armistițiu și să-i certe pe studenții noștri care dau vina pe lipsa marilor pofesori, ori pe alte lipsuri, pentru a-și justifica astfel comoditățile, renunțările și abandonurile intelectuale. Că-i certe și mai ales să-i convingă de un lucru bine știut și mereu uitat : adevăratul om de cultură, oricite universități ar urma, este un autodidact. Iar atît timp cît nu-ți lipsește nici creionul și foaia albă de hîrtie, și nici cărțile trebuitoare, nimic nu te împiedică să faci cultură, marea cultură ! Le spune astea Constantin Noica, pe care unele întrebări au încercat să-l coboare pînă la joasa coterie literară, iar alții să-i zmulgă un accent-două de disperare, de neliniște, mă rog, de nemulțumire. Ci de fiecare dată Constantin Noica și-a întors mereu auditoriul cu fața înainte, obligîndu-l să privească sus și să ia aminte la marile probleme ale culturii și să îndrăznească să se măsoare cu ele, să nu aștepte de la alții îndemnul de a face cultură, de a face cultură românească autentică, europeană, într-un moment, în care șansele par a fi mai bune ca oricînd. Noica zice asta ? se miră unii studenți din sală, obișnuiți să audă de la catedră mai curînd ironii pline de suficiență la adresa șanselor culturii românești.

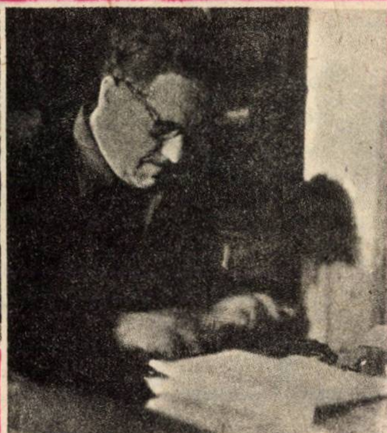
Și Noica revine să se faca bine înțeles : a coborît din Păltiniș pe Edgar Quinet ca să se întîlnească cu acei studenți din sală care „vor să fie subiect, și nu obiect" al epocii lor. A venit să le spună cuvîntul său de încurajare : Îndrăzniți ! E timpul ! Multe și mari sînt lucrurile care mai trebuie făcute in cultura noastră ca și-n cea europeană în care ne vine rîndul, dacă nu cumva deja ceasul a sunat, să ne plătim datoria de a spori, salutar, europenismul nostru și al Europei.

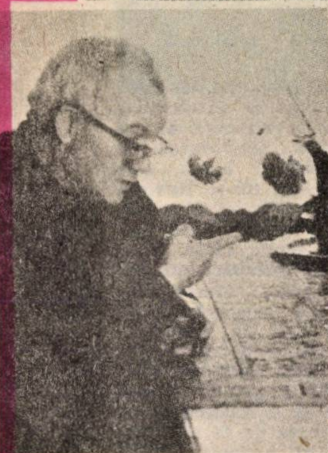
Și nimeni, nici măcar Eugen Simion, meritosul organizator al acestei întîlniri, nu reușește să-l angajeze pe filosof într-o discuție lăturalnică, lipsită de boltirea metafizică atît de europeană și pe care Constantin Noica a deschis-o deasupra noastră în cele trei ore cît a durat această lungă, aspră și de neuitat lecție.

La sfîrșit, C. Noica a plecat cu cîteva facsimile pe care nu a mai avut cui să le dea, orele fiind înaintate. Păcat că nu le-a împărțit celor care au știut să tacă și să asculte, după vechi rînduieli filosoficești, și care prin tăcerea lor într-adevăr s-au apropiat, cu un pas, cu o treaptă, de cel care, într-o zi, va fi numit „Mitropolit de Păltiniș".

Ion Coja

O ISTORIE ÎN IMAGINI A LITERATURII ROMÂNE CONTEMPORANE văzută de Ion Cucu ● Marin Preda împreună cu M. Ungheanu și Nicolae Dragoș la una din ședințele cenaclului «Luceafărul» ● Eugen Barbu: acorduri la «O lume de cîștigat» ● Mihai Beniuc despre începuturile revistei „Luceafărul" ● Intîlnirile «Luceafărului» (redactori și tineri reporteri) pe Șantierul național al tineretului Canalul Dunăre — Marea Neagră ● „Dintre sute de catarge...", patru care s-au impus prin «Luceafărul»: Marin Sorescu, Sânziana Pop, Adrian Păunescu, Constanta Buzea ● Cenaclul «Luceafărul», ediția '80 cu N. Ciobanu, V. F. Mihăescu, Romulus Vulpescu, Nicolae Dan Fruntelată, Gh. Pituț ● Constantin Tolu cu gîndul la „Galeria cu viță sălbatică" ● În sfîrșit un „nume al poetului": Cezar Ivănescu ● Ion Gheorghe: «Cariatida»

CENTENAR PANAIT ISTRATI

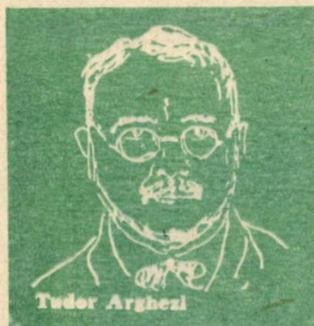

O GENERAȚIE HRĂNITĂ CU HAIDUCI

Revendicarea modelului

Cea mai longevivă și fecundă generație de scriitori din literatura română este aceea care-i cuprinde în limitele-i elastice pe: Gala Galaction, pe Hortensia Papadat Bengescu, pe Mihail Sadoveanu, pe Octavian Goga, pe Tudor Arghezi, Ion Minulescu, Emil Gîrleanu, pe Ioan Agîrbiceanu, pe Vasile Pârvan, pe Panait Istrati, pe Liviu Rebreanu și pe mulți alții. A fost o generație vie preocupată atît pe problemele literare cît și de cele sociale și politice. Această generație a trăit puternicul ecou al războiului de independență și i-a fixat retrospectiv fizionomia. A trăit problema țărănească și i-a închinat un curent literar. A văzut cu ochii ei răscoala din 1907 și i-a scris romanul. După cum a scris un roman al Ardealului și altele ale primului război mondial. În pas cu evenimentele această generație este aceea care prezidează și înfăptuiește cristalizarea tradiționalismului și transformarea modernismului într-un curent puternic. Fundamental ea este însă legată de structurile vechi și stabile, ceea ce o face să fie mai înclinată către tradiție, decît către modernism. O cercetare istorică ne-ar arăta că această generație a citit cam aceleași cărți și că în linii mari a avut aceleași condiții de instrucție și formație, desigur cu inevitabile formații regionale. Să nu uităm că unii dintre acești scriitori vin din Transilvania care suporta jugul austro-ungar, iar ceilalți din țara liberă. Dar un suflu unic străbate această generație sau cea mai mare parte a ei. Ea are o interesantă temă comună și citește cam aceleași cărți. Cărțile cu haiduci sau răzvrătiți populari intră obligatoriu în bagajul formativ al generației născută în jurul lui 1880, iar figura haiducului este frecventă chiar acolo unde lecturile nu-s aceleași și nu au același rol modelator. Deși tradiția haiducească în forma ei cea mai pură se află la sudul Carpaților, poeți ca Octavian

Goga și St. O. Iosif n-au putut ocoli tema. „Plînge-o mierlă-ntr-o răchită / La răscruci de Dealu-Mare... / Sue-n pas domol răzorul / Un voinic pe murg călare..." este o secvență de epică haiducească, tratată de Octavian Goga în registru liric. St. O. Iosif a fost puternic atras de marile figuri ale baladei populare .Toți știm aceste versuri pe deasupra: „Jos, sub nucul uriaș / Gruia adormise". E vorba în poezia lui de voinici, de „firtați" duși la spirzurătoare la Bălgrad, e vorba de Novăcești și de Pintea. Două poezii se intitulează franc Haiducul. Iată cum începe una din ele: „Lumina aurie se cerne peste cetini, — / Trecînd, ca o nălucă, în zarea din apus, / Haiducul rătăcește, cu flinta-n spate, dus: / În toată lumea largă el n-are alți prieteni / Decît copacii-n codru și nourii de sus". Față de transilvăneni a căror imagine a voiniciei și haiduciei este hrănită numai de cîntecul popular, peste munți în Valahia liberă există liantul cărții. Sfîrșitul secolului trecut a fost propice înfloririi unei adevărate industrii literare pe teme haiducești. N. D. Popescu și Panait Macri sînt principalii producători, iar cărțile lor sînt foarte căutate de marele public, mai ales de copii și de adolescenți.

Arghezi, Pintah și haiducii

Dacă mai are cineva îndoială că scriitorii acestei generații, atît de modernă ca spirit în fond, erau îndrăgostiți de haiduci și că ceva din spiritul literaturii haiducești a trecut în propria lor conduită literară n-are decît să le răsfoiască cărțile. Deschidem un volum de Tudor Arghezi și aflăm un articol despre anticarii de cărți:

„Alături de „hală", era firma celebră pe atunci în liceu, a lui Pintah, librar și editor. La finele anului, după examene, ca și la începutul lor, aglomerație de elevi. Absolvenții își vindeau cărțile învățate, și noii înscriși le cumpărau, neputînd să și le procure cu prețul de librărie. Editor, Pintah tipărea „Micul dor de cîntece de strajă ale timpului (cinci parale fascicolul)":

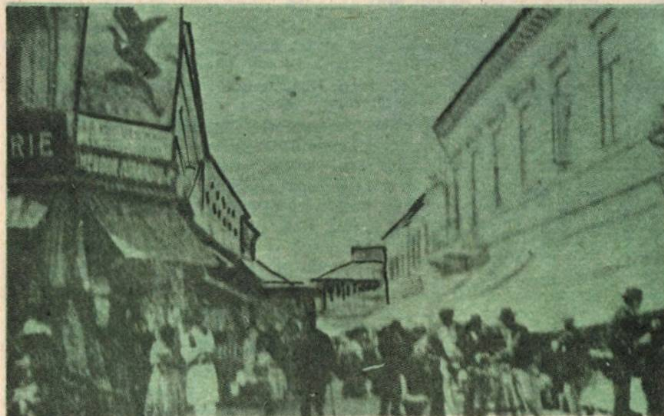
Suspine crude
Pieptu-mi zdrobește
Inima-mi bate plină de-amor.
Orice speranță mă părăsește,
Simt pentru tine
Că am să mor...

Apoi haiducii, **„Halima"**, Cilibi Moise, în broșuri. Prețuri: 5 bani, 25 bani broșura, literatura unei clientele din Obor și Piața Mare, debitată în coșuri transportate cu pieptul și spinarea, prinse de umeri cu o curea".

Un îndrăgostit de fața veche a Bucureștiului care se ducea, H. Stahl, stenograful lui N. Iorga, care a scris și puțină proză documentară, ne-a lăsat o carte cu acest titlu chiar, „Bucureștii care se duc", unde se răsfață în cadrul capitolului „În Calea Văcărești" descrierea librăriei Pintah! Elocvent pentru avîntul pe care-l ia literatura cu haiduci după războiul de independență, este anul fundării memorabilei instituții:

„În fața, aici, sub firma „La Labori" e faimoasa „Vechea Antiquarie Pintah, casă proprie de incredere, fondată la 1878". [1])

Salutați cu respect: nimeni mai mult ca **Pintah**, autorul unui „Cod al Manierelor elegante", n-a contribuit la răspîndirea gustului cetitului la țară! Din această prăvălioară murdară se răspîndesc, pină în cele mai depărtate unghiuri ale țării, prin vînzătorii evrei ambulanți, colecțiile „Micul Dor", „noul Mic Dor", „Dorul și Amorul" cu 150 și 220, etc. cîntece, în care Pintah a editat și pe d. A C. Cuza, a cărui poezie „Dacă vrei s-alini durerea" se află alături de „Cîntecul lui Dreyfus, Martirul din Insula Dracului, variantă populară, din gura lăutarilor" și „Trăiască Regele" alături de „Sîrba... zioniștilor"; se editează lunga serie de cărți moralizatoare, precum: „Haiducul Cătănuță", [2]) „Ceauș Hoțul Moldovei", „Codreanu, marele haiduc național", etc., etc., „Crima din Calea Mogoșoaiei", „Crima din strada Popa Soare", „Crima din Tabaci", „Drama din Strada Sevastopol", „Scarvulius sau crima din Brăila", etc.; apoi scria: „Vrei să știi franțuzește, nemțește, ungurește? Atunci cumpără și cetește această carte", [3]) apoi „cartea de explicarea Semnelor, Visul Maicii Domnului", „Minunile Sfîntului Sisoie, cu mare tablou colorat", [4]). „A-

Calea Văcărești la începutul secolului

---

[1]) „Onorabilul public este rugat a cere de la toți librarii și vînzătorii de cărți numai poeziile Dor și Amor culese de PINTAH, care are toate cîntecele cele mai noi și complecte, asemenea și monologuri zise Montaureanu".

[2]) Cu o poză în care haiducul e îmbrăcat în haine preoțești.

[3]) Nu pricep de ce această din urmă lucrare merituoasă se cumpără mai ales de vistavoi!

[4]) Colorat. Hm! Cerul pe care se profilează Arhanghelul Mihail ținînd de chică pe Satana, înfingîndu-i sabia în gura închisă, și Sfîntul Sisoie, cu un copilar în brațe, e văpsit în „rose-pâle". La atîta se reduce coloratul!

ceastă carte a fost trimisă din cer poporului de Domnul Nostru Isus Hristos. Această carte trebuie să o aibă tot creștinul, pentru a nu se atinge de casa sa necuratul, și pentru ajutarea copiilor și-a femeilor însărcinate". La vitrina d-lui Pintah mai găsești, pe lîngă cărțile amintite, și următoarele: „Noul jidov rătăcitor", „Popa și Ovreiul", „Amorul Inimii", „Contribuțiuni la art. 7 & 5 din Constituțiune", „Biografia lui Cilibi Moisi", etc.

Caracteristic este prețul ridicat al cărților lui Pintah : tipărite pe cea mai proastă hîrtie din țară, cu cel mai infect tipar, fiecare volum are 30 de pagini format 9/13 centimetri și se vinde : „De vrei să ști ungurește" 60 de bani, „Dorul" 60 de bani, „Cartea de explicarea semnelor" 50 de bani. În piață, în capitală, cumperi însă orice carte din aceste prețioase opere cu 5 parale sau un gologan ; dar, la țară, cu cît n-o fi plătind bieții țărani periculoasa otravă sufletească ?"

Fascinația lui „Nedea"

Pintah a fost o figură celebră printre copiii generației lui Arghezi. Îl vom regăsi în amintirile lui I. A. Bassarabescu care se alimenta cu literatura fascicolelor de la același negustor placid și lacom.

„Ora pintahiană cea mai potrivită pentru vînzări și cumpărări era între ceasurile două și trei după masă, cînd „totul doarme", afară de copiii dornici după „lecturi", în fruntea cărora, pe atunci, se aflau poveștile despre haiducii : Iancu Jianu, Grozea, Drăgulin, Miu Haiducul, Popa Cătănuță ș.a. care pentru „fanarioți" fuseseră tîlhari de drumul mare, iar pentru popor — eroi naționali.

Halimaua și haiducii erau în vremea aceea, printre elevii cursului inferior de liceu, patima cea răspîndită în orele libere din vacanța mare.

Ei, dar costa parale multe, mai ales cînd vreo povestire cu haiduci apăruse de curînd. Ce bucurie s-o putem smulge din mîna zgîrcită a lui Pintah, după ce acesta se făcea că se consulta la ureche cu bătrînul și sibilicul său tată, pentru ca apoi să se rostească hotărît că, sub prețul cerut, nu-ți lasă nici o lăscaie...

Și cu ce năzuinți spre fericire alergai acasă, pe drumul cel mai scurt, să tai foile și să ghicești din poze cam ce minuni va să-ți mai spuie povestea asta proaspătă și necunoscută încă.

Au fost doi mari autori de haiduci la noi, unul, mai învățat, un bun cunoscător al trecutului nostru, N. D. Popescu sau Nedea, cum îi mai zicea lumea, faimos nu numai prin „haiduci", dar și prin vestitele Calendare ale poporului român, care la 1 ianuarie ale fiecărui an, aduceau amănunte interesante din viață noastră istorică, culegînd datele din documente și înfrumusețîndu-le cu darul lui de povestitor, fiindcă slujba lui de la Arhivele Statului și Ministerul Afacerilor Străine îi punea la îndemînă mijloace.

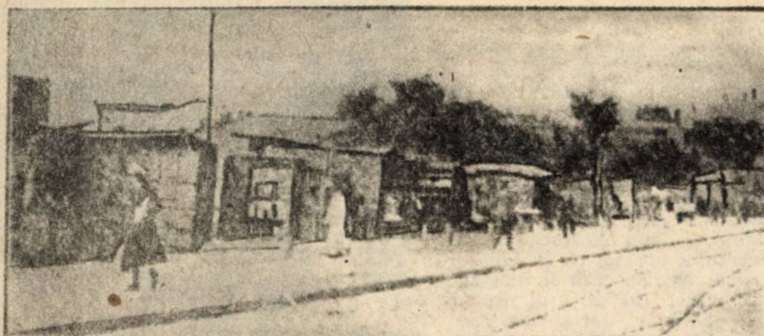
Al doilea scriitor de „haiduci" a fost Panait Macri, care, fără „documente" istorice, era înzestrat cu mult dar de a capta și stăpîni curiozitatea copiilor. Cînd mă găseam la tejgheaua lui Pintah între doi jieni, unul de Nedea Popescu și altul de Panai Macri, se petrecea în mine o luptă care ar fi înduioșat și pe cel mai nemilos dintre oameni... („DOI BANI ȘI O PENIȚĂ", 1939).

Haiducii lui N. D. Popescu și al lui Panait Macri își au epoca lor de celebritate. Pricina nu stă numai în psihologia vîrstei ahtiată după aventură ci și în alte împrejurări ale vremii. Era după războiul de independență. Și marele eveniment trăit în toate straturile sociale ale României își revendica din trecutul de luptă figurile tutelare corespunzătoare. Haiducii lui Nedea n-au fost deci doar o întreprindere comercială a autorului, care a dat de altfel faliment cu ea, comerț avantajos au făcut alții cu această literatură, ci și o necesitate de climat a timpului. Mihail Sadoveanu care a început cu un „Ion Tunsu, căpitan de haiduci" împrumutat, nu suferă dilematic între N. D. Popescu și Panait Macri — „După această serie de cărți am început a avea pretenții. De la o vreme primeam mai cu plăcere proza lui N. D. Popescu decît a imitatorului său Panait Macri. Acești autori erau în același timp furnizorii editorilor populari în materie de haiduci și de bandiți. Dar pe cînd povestirile lui N. D. Popescu se găseau în prelungirea baladelor populare, ca Bujor și Ghiță Cătănuță, combinațiile lui Macri mergeau pe un ascuțiș senzațoinal, amestec adesea de crime oribile și pornografie. Am rămas cîțiva ani, din instinct, credincios bătrînului Nedea Popescu, ale cărui „Calendare pentru toți românii" împodobeau în fiecare an și rafturile tatălui meu".

Un haiduc : Tunsul

În generația lui Galaction, Arghezi, Sadoveanu și Goga, numele haiduciei se asocia cu acela al lui Tudor Vladimirescu. Nicăieri poate nu este mai bine exprimată această simbioză de spirit insurgent ca în amintirile lui Gala Galaction : „Cei dintîi viteaz, scrie traducătorul Bibliei, din neamul nostru, despre care am auzit, de mic copil, și pe care l-am plimbat în închipuirea mea, a fost Tudor Vladimirescu. Zavera lui Tudorin mi-a sunat în urechi și în inimă de pe timpul cînd de-abea puteam să biruiesc sunetul r. Ca mai toți cei vlăstăriți la picioarele frumoșilor moșnegi adormiți acum un sfert de veac, am ascultat și eu, în seri de iarnă, crîncenele povestiri despre zaveră. Cîteva întîmplări, din acele zile mari și nenorocite, mi-au rămas în suflet și după zeci de ani am căutat să le răsădesc în grădinile nuvelei". **O antologie a spiritului pandur ca și**

Anticarii de pe cheiul Dîmboviței, aproape de Mihai-Vodă

a celui haiducesc are ce culege din grădinile prozei lui Gala Galaction. Aceste figuri legendare sînt totodată mari ferestre ale sufletului, posibilitatea de a evada din cercul strîmt al unei societăți organizate care nu le mai cultiva spiritul decît periferic și comercial.

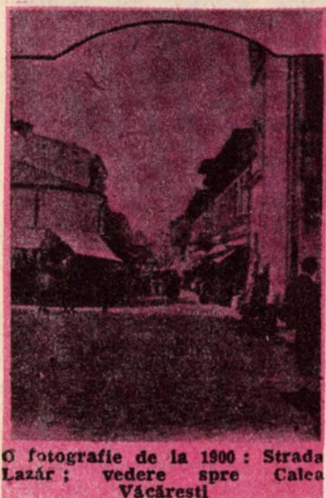
„În școala lipsită de viață și de patriotism, lipsită de ideal și de solemnitate, în școala interminabilă și veștejitoare prin care a trecut generațiunea mea și eu cu ea, am ținut ochii multă vreme ațintiți pe Domnul Tudor. El și Iancu Jianu erau pentru mine subiectele unor romane istorice, la care visam, după care întindeam brațele, cel puțin de atîtea ori de cîte ori auzeam lăutarii cîntind cîntecul Jianului sau doina. Îmi propuneam să scriu cu foc două romane, în care Iancu Jianu și Tudor Vladimirescu să trăiască măreți, ca fulgerele în nori și ca Porțile Împărătești în șerpii de tămîie. A fost un vis care a înflorit, dar n-a rodit !" Aceste rînduri le scria Gala Galaction în 1916 bucuros de a fi văzut rodind acest vis sub mîna altcuiva, sub mîna unei scriitoare străine, Bucura Dumbravă, care tipărise în nemțește Haiducul și Pandurul.

Spirit pandur — spirit haiducesc

Dacă în București elevii Arghezi și Bassarabescu obțineau haiducii lui Nedea prin troc la Pintah, dînd o carte veche și ceva pe deasupra, Mihail Sadoveanu, care nu-l avea la îndemînă pe Pintah, își potolea foamea de literatură haiducească folosind o monedă ad-hoc : nasturii obținuți prin deposedarea diverselor costume pe care iscusința micului cititor le descoperea în expedițiile lui prin garderoba familiei. Procurarea Jienilor era deci plină de riscuri sfidate cu bărbăție.

Mihail Sadoveanu începe încă din școală să scrie o poveste a haiducului Florea Corbeanu și scrie un fel de teatru în vers popular pe tema lui Iancu Jianu. Proza lui este de altfel plină de figuri și de spirit haiducesc. Un critic l-a numit pe Mihail Sadoveanu un „spirit pandur" pentru a-l lega de îndepărtata origine oltenească, dar ar fi putut la fel de bine să i se zică un „spirit haiduc". Între spiritul pandurilor lui Tudor și acela al haiducilor contemporani este de altfel o strînsă legătură.

Componenta spiritului haiducesc a fost observată și în literatura lui Arghezi, fie ea poezie și proză, figurile embelmatice predilecte ale poetului fiind călugărul și haiducul, îndeletniciri iarăși legate între ele în tradiția românească. A vorbi deci despre cărțile cu haiduci ca elemente

O fotografie de la 1900 : Strada Lazăr ; vedere spre Calea Văcărești

formative ale unei generații literare românești nu este de loc exagerat.

Poetul răspopit, refugiat de lume într-o grădină-cetate la marginea orașului reprezenta o atracție și o legendă despre care ne vorbește într-o clipă de sinceritate antiarghezianul Ion Barbu : „Mai sînt și un romantic. Tudor Vladimirescu, Iancu Jianu iată și astăzi eroii mei. Urăsc, cu ei, hainul și vînzătorul grec, chiar cînd ii rabd tovărășia. Înțelegi acum că răspopitul, haiducescul Arghezi era pentru mine figura ajutătoare cu care fixam năluca dragă a călcătorilor de greci, de pe Olt :

Tot de cei cu pușcă lungă
Care dau chioriș la pungă,
Feciori de lele, nebună.
Care noaptea-n frunză sună".

Mărturie care nu vorbește numai despre spiritul pandur și haiduc al lui Arghezi, ci și despre contaminarea generației următoare, a admiratorului de haiduci răspopiți Ion Barbu, alături de care Lucian Blaga va face teoria figurii tutelare a subconștientului balcanic, întrupat de haiduc.

Un univers asemănător vom găsi în proza lui Vasile Voiculescu unde bărbații cu practica independenței, cu obișnuința libertății sînt numeroși, unde există haiduci și hoți de cai, călugări și firi voluntare ce par descinse din Gala Galaction, Mihail Sadoveanu și Arghezi.

Modelul spiritual al lui Panait Istrati

Haiducii ocupă un loc însemnat și în formarea lui Panait Istrati devenit în chip spectaculos scriitor de limbă franceză, după o copilărie brăileană zbuciumată și un vagabondaj internațional deliberat. Primul lucru care trebuie spus despre acest scriitor care deși a avut un mare succes în Franța, a trăit mereu nostalgia peisajului literar românesc este că el a început să scrie încă din tinerețe în românește, acasă, în România, articole și scurte proze în gazetele socialiste. Cariera lui de scriitor de limba franceză nu este deci inexplicabilă și nu se ridică pe un loc gol. Panait Istrati avea ambiții literare și umanitarismul cărților cu care a cucerit lumea este o zestre românească produs al lecturilor proprii, al participării la mișcarea muncitorească și socialistă, pe ai cărei capi i-a cu-

Mihail Sadoveanu

noscut foarte bine, ca şi a colaborărilor neîntîmplătoare la presa de inspiraţie socialistă.

Cu un bunic împuşcat de „poteraşi" în timpul unor operaţii de contrabandă biografia lui Panait Istrati se profilează din capul locului ca biografia unui răzvrătit. În orice caz este un inadaptabil, un neliniştit, un hoinar, cu un cuvînt mai dur : un vagabond, care călătoreşte pentru a căuta binele, frumosul, dreptatea, căldura, dragostea. Povestirile brăilene cu care debutează în franceză, Kira Kiralina spre exemplu, sînt debitoare mediului şi universului natal. Orizontul oriental, policrom, şi umanitatea rebelă şi pitorească a cărţilor lui a contribuit mult la faima lui Istraţi într-o literatură pentru care asemenea teme însemnau în egală măsură ineditul şi exoticul. Îmbrăţişat de lumea de stînga a literelor şi gazetăriei franceze Panait Istrati a făcut o rapidă carieră literară internaţională cu un succes european, fără precedent. Iar unul din secretele literaturii lui provine şi din magia pe care a exercitat-o asupra copilului din Brăila, mediul libertar al locurilor natale, figurile voluntare ale familiei. Ne-o arată atît cărţi ca Moş Anghel, Prezentarea haiducilor, Domniţa din Snagov, dar şi propriile mărturisiri.

Eminescu, Iancu Jianu şi Panait Istrati

Amintirea întîlnirii cu eroii fascicolelor populare ale copilăriei lui va fi foarte puternică la Panait Istrati, care-şi va reaminti mereu cu plăcere în chiar culmea succesului său literar de aceste lecturi formative : „Citesc cărţi bune, scria Panait Istrati, de la vîrsta de zece ani cînd fugeam de la şcoală, treceam bălţile lui Terente, şi luam pe Eminescu şi pe haiducii noştri, în care căutam să confrunt poveştile unchiului Anghel cu snoavele cărţilor cumpărate din coşul ovreului din tîrg. Să mi se ierte această apropiere între Eminescu şi Iancu Jianu, dar cer să fiu crezut că dacă aş avea un copil l-aş lăsa să citească pe haiducii noştri ; i-aş zmulge din mînă, însă, nouă zecimi din tot ce apare azi în vitrina librăriei franceze".

Admiraţia scriitorului este incontestabilă şi stabilă : el consideră poveştile cu haiduci actuale, capabile de a impulsiona pozitiv cititorul cu mult după ce ele şi-au trăit epoca de glorie.

După şcoală, Panait Istrati, intră la stăpîn, cunoaşte mizeria vieţii de slugă şi evadează din cînd în cînd din situaţia subalternă. Supapa acestei vieţi sufocante este tot cutia cu iluzii a literaturii. „Începutul unei lungi perioade cenuşii, îşi aduce aminte autorul Kirei Kiralina, cînd zilele de foame şi hoinăreală alternau cu lectura pătimaşă a haiducilor extraordinari, a lui Dreyfus în Insula Bravului şi mai ales a acelui Rocambole, pentru care furam ouă din coteţele prost păzite, dîndu-le în schimb pentru fascicola cu aventuri fantastice ale acestui personaj". Obţinerea literaturii predilecte nu cunoaşte scrupule. Dacă Mihail Sadoveanu îşi procura în mod ilicit bumbii veşmintelor din garderoba părintească, Panait Istrati îşi însuşea, pentru valoarea lor de troc, ouăle din cuibarele nepăzite.

Cînd este vorba de a defini pe haiduci pentru un străin de meleagurile natale, Panait Istrati produce o explicaţie elocventă atît pentru fenomenul social descris cît şi pentru sufletul literaturii lui. Cel căruia-i oferă aceste explicaţii este Romain Rolland : „Cuvîntul haiduc (litera H se pronunţă ca în limba germană) nu are corespondent în limba franceză. S-ar putea spune bandit sau brigand, dar nu e acelaşi lucru. Haiducii au fost în România, pe timpul ocupaţiei turceşti şi greceşti, nişte tineri răzvrătiţi împotriva asupririi. Îşi părăseau satele, se ascundeau în păduri, înarmaţi, aprovizionaţi şi încurajaţi aproape de întreaga populaţie. De acolo se năpusteau asupra împilatorilor — fie ei oameni ai stăpînirii, exploatatori sau satrapi —, pe care îi căsăpeau şi-i jefuiau. Banii erau împărţiţi poporului : dar aceşti răzbunători naţionali erau deseori trimişi la spînzurătoare sau mureau în luptă cu poterele — o armată de mercenari care-i urmăreau pe haiduci..."

Panait Istrati se considera asemenea lor şi în experienţele bărbaţilor din familie, care da-

Gala Galaction

torită contrabandei înfruntau urmărirea „poteraşilor" stăpînirii, se considera un legatar al acestei direcţii istorice de insubordonare şi răzvrătire naţională sub un steag al dreptăţii populare. Către socialism şi mişcarea muncitorească l-a împins spiritul lecturilor din adolescenţă, care vor fi şi cele de la maturitate, şi cele din cărţile cu haiduci.

Insurgenţa continuă şi anarhismul lui Panait Istrati au fost puse de mulţi camarazi de idei şi de mişcare politică pe seama acestui model justiţiar insubordonabil al haiducilor naţionali. Cazul este desigur mult mai complex, dar componenta insurecţională a firii lui Panait Istrati a avut totdeauna puternice fire de legătură cu aceşti reprezentanţi ai răzbunării populare valahe.

Toate mărturisirile lui merg în această direcţie : „De cînd am învăţat să citesc, arta s-a mărturisit ochilor mei sub o înfăţişare potrivită cu temperamentul meu şi nădejdile unei omeniri asuprite : era epică şi slujea cauza dreptăţii. E vorba de haiducii noştri care, departe de a fi legendari, sînt tot ceea ce poporul român a putut să aibă mai adevărat în dureroasa lui istorie. Legenda — uşor de recunoscut şi înlăturat, — nu încă pe decît acolo unde povestitorul, în generozitatea sa, îşi face o plăcere din a atribui acestor justiţiari populari, isprăvi fantastice în care cauza dreptăţii iese biruitoare întotdeauna.

Deci, la această şcoală a Frumosului, unit cu nevoia de dreptate, s-a format spiritul meu. Şcoala nobilă, care a fost cea mai bună hrană a generaţiei mele".

Chiar dacă n-am sondat pe toată întinderea generaţiei literare a lui Panait Istrati prezenţa sau adeziunea la spiritul justiţiar al haiduciei româneşti nume atît de reprezentative ca Mihail Sadoveanu, Tudor Arghezi, Octavian Goga, Gala Galaction, St. O. Iosif îndreptăţesc punerea ei sub efigia spectaculoasă a voinicilor plecaţi în codru. Iar apartenenţa mereu revendicată a lui Panait Istrati la ea este încă un argument în favoarea considerării lui ca scriitor român, aşa cum de altfel a dorit-o şi a spus-o mereu.

Şi nu este o întîmplare că cea mai haină pagină care s-a scris despre Panait Istrati, de către un fost prieten, începe cu cuvîntul haiduc, **dar de acea dată „Haiduc al Siguranţei". Este titlul unei agresiuni, care nu-l poate despărţi de Panait Istrati de eroii dragi ai obişnuitei lui copilării.**

Firma baladei străvechi

Grandoarea şi decadenţa lui Panait Istrati este legată de haiducie la propriu şi la figurat. „Deşi Haiducii sînt departe de noi, cei din Occident (...) cu toate că aceste povestiri ne readuc în aparenţă la romantismul din epoca Missolonghiului (...), — această carte e o nouă capodoperă". **Entuziasmul**

Panait Istrati

aparţine lui Romain Rolland şi datează din 1925. Cu un an înainte N. Iorga scrisese în Ramuri **articolul** Haiducii în franţuzeşte. **E vorba de** Kira Kiralina, **unde figura din balada noastră populară** „iese din lumea legendei noastre poetice, îmbălsămată nobil de trecutul unui neam onest, pentru a servi de titlu acestei adunări de incidente fioroase". **N. Iorga este scandalizat de antologia de imoralităţi, scabrozităţi a povestirii aşezată sub o „firmă de baladă străveche". N. Iorga nu are nici un entuziasm pentru această literatură şi o asociază celei mai comerciale şi mai joase literaturi de la noi: povestirile cu haiduci:** „Nu, dl. Romain Roland, care, de altfel, are tot dreptul, ca francez, să aprecieze stilul amicului său din Brăila, ba chiar să-l puie alături de ceea ce Anatole France are mai preţios, nu ne dă amintiri. Mă îndoiesc dacă în cariera rătăcitoare pe care singur şi-a ales-o a străbătut ţările orientale de al căror nume singur se uimeşte şi se lasă fermecat burghezul din Occident. Dar în tot ce ni se prezintă este o notă dominantă, care pote trezi interes în Franţa, dar la noi e de mult uzată pînă la dezgust.

E nota lui „Ghiţă Cătănuţă", a lui „Radu Anghel" şi a lui Bujor Haiducul". Dl. Steinberg din Selari şi-ar recunoaşte, dacă ar şti franţuzeşte editura.

Numai cît noi am isprăvit de o întreagă generaţie cu N. D. Popescu. Că el învie în Franţa poate fi regretabil pentru gustul francez ; pentru noi însă înviatul nu mai prezintă nici un interes".

Din cîte am văzut, aceşti haiduci ai lui „Nedea" nu muriseră de loc pentru scriitorii de după N. Iorga, dar nu acest lucru este de reţinut aici, ci faptul că gloria şi contestaţia lui Panait Istrati sînt legate de haiduci.

Haiduci homerici

În critica literară românească ceea ce se discută este dacă Panait Istrati este al haiducilor sau nu, dacă proza lui repetă o poveste care s-a mai spus, acuzaţia lui N. Iorga, sau dacă este cu totul altceva. Opinia lui Pompiliu Constantinescu pare a fi o replică la aceea a lui N. Iorga : „Căutînd a-l degrada, unii i-au găsit filiaţii în literatura fasciculară a lui N. D. Popescu ; haiducii exaltaţi în proza lui Istrati n-au nimic comun cu senzaţionalul plat al popularului şi fals prezumtivului său înaintaş ; generoşi, pitoreşti, simbolici, prin atitudine eroică ei ţîşnesc dintr-o imaginaţie fierbinte de carbonar (ne gîndim mai ales la facticea pînă la contrafacere Domniţă din Snagov), dar se agită în acelaşi cadru de basm şi furie, cu o cruzime a tonurilor indulcită de fantezie, demonul constructiv al acestui talentat povestitor" **(1928). E. Lovinescu contestă şi el filiaţia din bătrînul Nedea pentru a-l duce într-o direcţie neaşteptată :** „Unii compatrioţi au văzut în scriitorul brăilean un povestitor de haiduci, crescut în umbra venerabilă a lui N. D. Popescu. Romain Rolland văzuse în el un urmaş autentic al lui Gorki.

Asemănări exterioare: nici haiducul național, nici vagabondul rus nu constituie elementul esențial al literaturii lui Istrati. Firul legăturii se urcă, mai degrabă, spre povestitorii orientali ai celor „O mie și una de nopți". (1937) **Că n-ar fi decît un epigon de succes occidental al lui Nedea o afirmă și Camil Petrescu.** S-a spus cu miere și cu sare în frază, că Panait Istrati ar fi un simplu povestitor de „vieți de haiduci", care a cucerit străinătatea, datorită farmecului exotic al subiectelor înseși...". **Admițînd existența exoticului Camil Petrescu atrăgea atenția că** „anumite fapte și portrete haiducești au căpătat sub pana lui o măreție ADEVĂRAT homerică..." **(1935) Ideea homerismului haiduciei lui Panait Istrati este dezvoltată mai înainte și de Perpessicius:** „A fi înălțat pe eroii cîntecelor noastre bătrînești și din figuri schematizate oarecum ca niște fresce bizantine ale istoriei noastre sociale, a-i fi promovat în planul epopeelor orientale și homerice, — iată ceea ce a izbutit Panait Istrati, iată originalitatea lui în conspectul literaturii noastre naționale. Eroismul acestor haiduci, ai soartei și codrilor, împătimiți de libertate și onoare, chiar cînd e vijelios și năprasnic, păstrează o ținută și o demnitate, o noblețe pe care o întîlnim numai în marile creațiuni homerice". **Tema predilectă a lui Panait Istrati este aceea care-i aduce și marile izbînzi la cititorii de-acasă.**

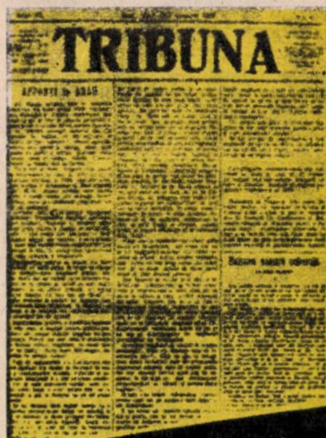
De la «haiducii în franțuzește» la «un haiduc al siguranței»

Cercurile literare franțuzești **de stînga care l-au îmbrățișat pe Istrati și care l-au sprijinit în rapida și glorioasa lui carieră literară l-au pus pe temperamentalul prozator din România tot sub semnul haiducului și al haiduciei. Om cu vederi de stînga, Panait Istrati n-a fost capabil niciodată de o gîndire și de o acțiune socială sistematică. Față de disciplina morală, intelectuală, politică a proaspeților lui prieteni francezi el este un anarhic și deosebirea se va accentua cu timpul și va duce la o ruptură gravă.** „Cel mai mult îl atrăgeau haiducii, scrie despre Panait Istrati, Ilia Ehrenburg în memoriile lui. Ei apărau pe cei asupriți, nu cunoșteau disciplina de partid, și Istrati, lipsit de voință, dar fire turbulentă, care toată viața lui a fost un anarhist, îi considera pe haiduci dascălii săi, frații săi mai mari". **Panait Istrati a fost judecat mereu în funcție de haiduci și haiducie, a ținut să fie raportat la ei. Nu e de mirare că articolul care a vrut să-l compromită pe scriitor și a reușit, va manevra această etichetă cu mult succes. Este vorba de celebrul articol al lui Henri Barbusse** Un haiduc al Siguranței **în care toată activitatea de democrat și de om de stînga a scriitorului este contestată, Panait Istrati fiind prezentat ca simplu agent al siguranței. Pînă chiar și în cazul Lupenilor, atitudinea clară a scriitorului este întoarsă pe dos și prezentată occidentului ca o activitate antimuncitorească. Articolul lui Barbusse a avut ecou și a produs și alte reacții similare. Panait Istrati a fost în aceeași măsură negat pe cît a fost de elogiat la începuturi și interesant este că o fac cam aceeași oameni, cam aceleași cercuri scriitoricești, gazetărești și intelectuale în Franța. Este de prisos să intrăm în amănunte. Istrati n-a fost omul Siguranței. El a protestat în scris contra crimelor de la Lupeni și a fost de partea muncitorimii și nu a guvernului și a burgheziei. Panait Istrati n-a fost deci un agent al capitalismului și nici cele 16 luni în U.R.S.S. nu sînt o dovadă a trecerii lui pe alte poziții, cît semnul unei decepții personale, clamată cu deliberare în lumea cititorilor de limbă franceză. Pe scurt, acuzațiile lui Barbusse care au prins la vremea lor și au produs efectul negativ, nu rezistă în fața faptelor. Cele două monografii** Panait Istrati, **datorate lui Al. Oprea, sînt convingătoare în acest sens. Dar ceea ce vrem să reținem este că traiectoria literară a lui Istrati are ca punct de start** Haiducii în franțuzește **de N. Iorga (1924) și ca punct final** Un haiduc al Siguranței **de H. Barbusse (1935), amîndouă demolatoare. Hotare firești pentru un scriitor dintr-o generație hrănită cu haiduci.**

CENTENAR „TRIBUNA"

Ion Slavici în perioada în care a condus ziarul „Tribuna"

TRIBUNA

Tribuniştii : G. Coşbuc, I. Russu Şirianu, M. Pîrvu, G.B. Duică Septimiu Albini, Ion Bechnitz

Se împlinesc anul acesta 100 de ani de la apariţia, la Sibiu, a revistei **Tribuna**, cotidian politic şi cultural care a militat pentru unitatea tuturor românilor, a cultivat ideea unui realism popular, într-o formă modernă, şi care se leagă de numele unor intelectuali şi scriitori de talia lui Ioan Slavici şi a lui George Coşbuc.

Programul revistei, în elaborarea căruia meritul principal revine lui Slavici, urmăreşte, pînă către 1896, principii realiste, ce pregătesc pe plan intelectual unirea. Orientarea revistei o situa, sub conducerea lui Slavici, alături de **Junimea**, de care directorul şi redactorul responsabil era ataşat, dar profilul publicaţiei rămîne unul original, ea fiind un cotidian cu personalitate proprie şi nu un satelit al **Convorbirilor literare**. Tribuna a adoptat însă limba literară şi ortografia modernă, fonetică, aşa cum o recomanda Titu Maiorescu, renuţind la etimologismul ardelean. Legătura dintre cercul **Tribunei** condus de Slavici, şi **Junimea** a fost un timp de afinitate politică, dar a fost mai ales una de afinitate culturală, cel puţin atîta vreme cît revista a avut în conducere şi în redacţie pe Slavici şi pe Coşbuc.

Programul cultural al revistei este favorabil realismului popular, într-o formulă care conciliază spiritul momentului literar 1880 cu acela al momentului 1900, chiar dacă, după plecarea celor mai importanţi scriitori, Slavici şi Coşbuc, către sfîrşitul veacului, publicaţia intră în declin. Cercul tribunist, avînd ca iniţiatori grupul N. Popa, N. Cristea, I. Bechnitz, Aurel şi Eugen Brote, Diamandi Manole şi I. Slavici, a editat, pentru educaţia poporului, şi pentru răspîndirea literaturii **„Biblioteca populară"**, care conţinea broşuri şi texte literare publicate mai întîi în foileton, **Calendarul poporului**, şi suplimentul **Tribuna literară** (1900—1902). În paginile revistei s-au publicat scrieri ale lui C. Negruzzi, V. Alecsandri, M. Eminescu, I.L. Caragiale, P. Ispirescu. În **Tribuna** a apărut **Pădureanca** lui Slavici, a susţinut rubrici de critică şi istorie literară C. Bogdan Duică, au publicat literatură I. Popovici-Bănăţeanul şi I. Pop Reteganul. Între colaboratori s-au numărat I. Russu Şirianu, Ion Gorun, iar către 1900 Ilarie Chendi, Octavian Goga, Jean Bart.

Dar **Tribuna** este şi ziarul în care, chiar în anul înfiinţării, a debutat, sub pseudonimul Boşcu, George Coşbuc, poetul care apoi (din 1887) avea să fie redactor şi redactor responsabil şi care alături de Slavici a menţinut consecvenţa programului şi calitatea revistei.

Caracterul militant al revistei a fost consacrat de cei doi scriitori în condiţii în care publicaţia a avut de înfruntat procese, suspendări ale redactorilor responsabili, din acest motiv foarte frecvent schimbaţi. Slavici îndeosebi a susţinut polemici, articole politice şi a publicat aici studii cu caracter economic şi pedagogic subsumate aceluiaşi program de modernizare, de unitate a ideilor şi a climatului cultural românesc, precum şi de apropiere de mişcările politice din România.

Revista a cunoscut perioade distincte, cu o schimbare a orientării sub conducerea lui I. Raţiu, după 1896, dar ea a avut, în etapa cuprinsă între ponderea ei şi această dată, un rol de mare însemnătate în realizarea unităţii culturale şi ideologice a românilor, astfel încît ea a fost cea mai importantă publicaţie din Ardealul dinainte de Marea Unire, prin programul ei şi prin calitatea culturală, prin caracterul deschis şi prin prestigiul pe care l-a avut într-o epocă dominată de **Convorbiri literare**. **Tribuna** sibiană a fost o manifestare reprezentativă, ea reflectă epoca în care a apărut şi care înscrie o pagină valoroasă în istoria presei româneşti.

Gh. Buluţă

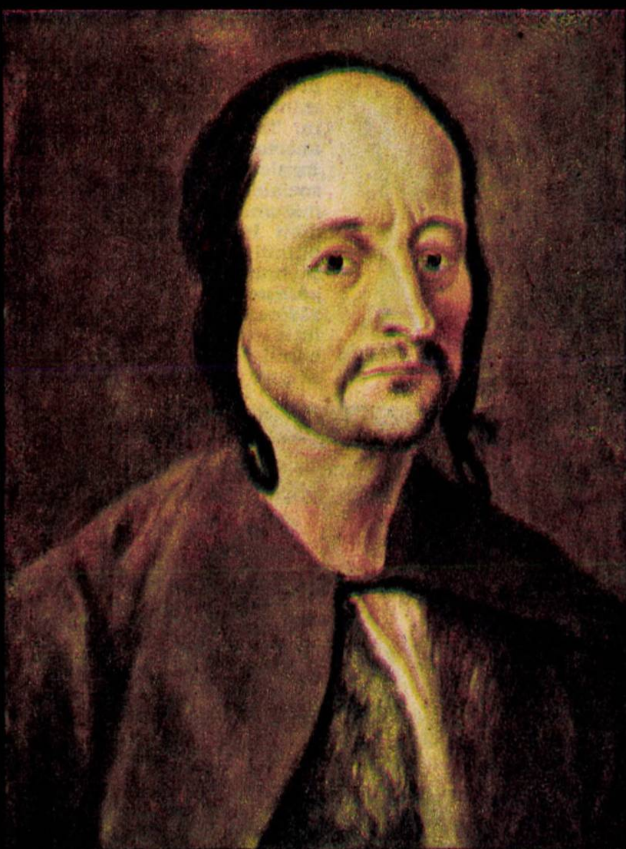

1784-1984

DOUA SUTE DE ANI DE LA

RĂSCOALA

LUI

HOREA

În istoria românească cel mai semnificativ și înălțător mucenic al neamului se numește Horea. Acest țăran român din Transilvania, care s-a adresat împăratului din pricina nemiloasei asupriri la care erau supuși românii transilvăneni de către nobilimea maghiară, a condus una din cele mai mari răscoale țărănești din istoria Europei. Răscoala lui Horea a început cu un apel la dreptate, căruia nu i s-a dat răspunsul cuvenit. Atunci Horea și țăranii lui au hotărît să și-o facă singuri. Răscoala izbucnește la sfîrșitul lui octombrie 1784 și o coloană de răsculați se îndreaptă spre Alba Iulia. Focul răscoalei se întinde însă repede în tot Zarandul, în ținutul Hunedoarei, în munții Abrudului, în ținutul Turdei, în nordul Transilvaniei căpătînd înfățișarea unei răscoale generale. A existat temerea că ea se va extinde și în Ungaria. Din faptele ajunse pînă la noi știm că practic răsculații voiau ștergerea de pe pămînt a nobilimii. Cum această nobilime era în Transilvania, de religie catolică și de apartenență maghiară, răscoala are și o puternică coloratură națională. Revendicările sociale sînt însă foarte clar exprimate în ultimatumul pe care țăranii îl dau nobililor asediați în cetatea Deva. Ei cer desființarea nobilimii, trecerea nobililor printre contribuabili și împărțirea latifundiilor. Acest program depășește ca perspectivă orizontul unei simple răscoale și de aceea unii au numit-o revoluție. Speriată, dar și pentru a cîștiga timp nobilimea a acceptat cea mai mare parte a acestor reforme sociale. Dar răscoala a fost

ION LĂNCRĂNJAN:

DESTINUL

Destinul lui Horea a fost să transforme suferința unui neam în minie fierbinte, să prefacă plînsetul în chemare la luptă, să sfarme carapacea supușeniei, să le arate tuturora că felul de a fi al poporului român — bunătatea lui, îngăduința lui, capacitatea lui aproape inepuizabilă de a răbda — nu e totuna cu lipsa de demnitate, cu lipsa de vigoare și de noblețe.

Destinul lui Horea a fost să ridice încă o dată pe culmi focurile străvechi ale luptei pentru libertate și pentru dreptate — focul lui Gelu, focul celor de la Bobilna, văpaia îngropată în vatra Transilvaniei, care e totuna cu vatra însăși a Țării — pregătind astfel ridicarea de la 1848, vestindu-l pe Avram Iancu, vestind și prefigurînd destinul unei nații.

Destinul lui Horea a fost să ridice sacrificiul pe cea mai înaltă treaptă, despuindu-l astfel de orice urmă de teatralism zornăitor, purificîndu-l printr-o dîrzenie structurală, care e una și aceeași cu dîrzenia fraților săi, care luptaseră de ani și ani de zile pentru apărarea ființei proprii, pentru dăinuirea și veșnicirea unui popor, cum aveau să facă și urmașii lui Horea, încă o sută și ceva de ani, pînă cînd aveau să stea drepți lîngă steaguri pe platoul unde fusese schingiuit și omorît.

Destinul lui Horea s-a asemănat și se aseamănă, prin tragismul său de cea mai aleasă speță, cu destinul lui Decebal, cu destinul lui Gelu, Avram Iancu, intrînd firesc în această „serie semeață" așa cum au intrat în această serie înaintea lui sau după el, alți și alți eroi, știuți sau neștiuți, Transilvania fiind în această pri-

înfrîntă prin intervenția trupelor împăratului surprins de proporțiile și programul răscoalei, ca și de consecințele ce le-ar fi produs reușita ei. Luptele cu cetele țărănești s-au dus pînă în mijlocul lunii decembrie cînd țărănimea, rău înarmată și dezavantajată de anotimp, se risipește prin sate, iar conducătorii ei fug în munți, de unde prin trădare sînt prinși și aduși la Alba Iulia. Urmează un simulacru de proces după care cei trei conducători ai răscoalei, Horea, Cloșca și Crișan sînt condamnați la moarte prin frîngerea pe roată. O mare mulțime a asistat, adusă cu forța, la această pedepsire a capilor răzvrătirii. Horea s-a purtat și aici impresionant, ca și în timpul anchetelor de dinaintea execuției. Ecoul acestei răscoale în Europa a fost cu totul neobișnuit, iar figurile conducătorilor ei, mai ales ale lui Horea și Cloșca, foarte cunoscute. Horea a adus la cunoștință Europei existența vechiului popor român și a condițiilor înjositoare care i se impuneau cu forța, ca și dorința și voința acestui popor de justiție socială.

Eveniment istoric de mari proporții care legitimează istoric un popor răscoala lui Horea a devenit repede temă de inspirație pentru diverse scrieri. Adversarii răscoalei au ponegrit răscoala, pe conducătorii ei și, în genere, pe români. Acesta a fost punctul de vedere al nobilimii maghiare. Dar au fost și alte prezentări ale răscoalei, mai apropiate de adevăr, mai interesate de situația țăranilor români și de dreptatea lor. Prima istorie românească a mișcării țărănești conduse de Horea, care folosește un mare număr de documente, unele puse pentru prima dată în circulație cu acest prilej, este cartea **Revoluției lui Horea**, scrisă la o sută de ani de la răscoală de Nicolae Densușianu. Remarcabilă prin informație și viziune cartea lui Nicolae Densușianu este prima lucrare unde faptele sînt înfățișate dintr-un punct de vedere românesc și favorabil celor răsculați. Îi vor urma numeroase alte cercetări, studii, cărți. Unele puncte ale acestei răscoale nu pot fi încă elucidate și au un caracer misterios. Nu se știe ce a vorbit Horea cu împăratul. Nu se știe ce hîrtii a aruncat în foc Horea cînd a fost surprins de trădători. Nu se știe de ce execuția lu Horea a fost accelerată atunci cînd pe eșafod se pare că a vrut să vorbească. S-a presupus chiar legătura lui Horea cu anume cercuri iluministe, progresiste, care existau în Imperiul austro-ungar. Probabil că aceste aspecte vor rămîne misterioase pentru totdeauna. Ceea ce șim este că Horea și valahii lui răsculați erau hotărîți să schimbe fața socială și politică a Transilvaniei dar că au fost amăgiți de împărat și au fost nevoiți să cedeze în fața unor forțe superioare ca număr și organizare. Răscoala lui Horea a denunțat Europei unul din cele mai sălbatice și neomenești regimuri sociale, cel al nobilimii arătînd ce pot și știu să facă mulțimile exasperate de nedreptate, de exploatarea socială și națională. Iată de ce Horea, de la a cărui răscoală se vor împlini în 1984 două sute de ani este una din cele mai mari, mai eroice, mai înălțătoare și mai misterioase personalități ale istoriei românești. Horea figurează cu îndreptățire printre figurile sacre ale poporului român.

LUI HOREA

vință, ca și Țara, dealtfel, inepuizabilă, dovedindu-și și redovedindu-și vechimile și obîrșiile printr-o continuitate firească, printr-o consecvență pe care nu puteau să o aibă decît cei ce trăiau pe aceste meleaguri „de cînd e lumea lume".

Destinul lui Horea a fost să dea altă înfățișare nunții din Miorița, să se pună pe sine insuși în temelia zidului, să-și vadă și să-și revadă moartea de cîteva ori, să știe că va păți ceea ce pățea Cloșca, să treacă de cîteva ori d i n c o l o și să vină tot de atîtea ori înapoi, mai hotărît decît fusese înainte de asta, „cu moartea pre moarte călcînd", învingînd în absolut și nu numai în absolut, nimicindu-și dușmanii, printr-o umilire ireversibilă.

Destinul lui Horea a fost să ridice în lumina istoriei noblețea clasei din care se trăgea, care era totuna cu noblețea nației de care aparținea, și nu să o ridice, de fapt, să o mențină în lumina istoriei, fiindcă această noblețe structurală era unul din însemnele cele mai de preț ale nației și ale clasei din care făcea parte, ultimul țăran fiind mai nobil decît cel dintîi nobil, felul său de a fi, filozofia lui și cultura lui fiind superioare tuturor spoielilor cu care se împodobea asupritorul, simplitatea lui și liniștea lui, încrederea lui în dreptate fiind mai puternice decît toate aroganțele grofului, ciocoiul fiind sortit pieirii, iar el țăranul, înaintașul și urmașul lui Horea, fiind sortit dăinuirii Transilvaniei, ca și Țara, dealtfel, neputînd să existe decît prin el și prin urmașii urmașilor săi !

Horea călare, după o gravură a lui I. Adam

Acesta a fost destinul lui Horea, marele nostru străbun, unul dintre marii noștri străbuni, a căror cinstire va fi întotdeauna binevenită, pilda lor iradiind căldură și lumină, lumină și clădură, într-o înlănțuire care a prefigurat și prefigurează drumul spre mai bine al unui întreg popor.

SCURTĂ CUNOŞTINŢĂ A LUCRURILOR DACHIEI

ION MONORAI

Despre răscoala lui Horea, prima carte documentată tipărită a fost aceea a lui Nicolae Densușianu. Revoluțiunea lui Horea în Ardeal și Ungaria (1874 București.) Dar mai sînt și alte tentative, parțiale sau integrale, de a scrie despre răscoala lui Horea.

Istoria Horii de Al. Sterca Suluțiu a rămas în manuscris și se află astăzi la Biblioteca din Cluj a filialei Academiei române. Enciclopedia istoriografiei românești nu citează Istoria Horii de Al. Sterca Suluțiu, care, deși în manuscris, este citată adesea în lucrările de istorie reprezentînd o carte de referință în bibliografia răscoalei lui Horea. Altă lucrare care se ocupă și de răscoala lui Horea este Scurtă cunoștință a lucrurilor Daciei și altor mișcări care în zilele ceste mai de curînd se întîmplară în Europa. Culese și puse în rînd prin Un Patriot Român. În Anu 1820, patriotul român fiind preotul Ion Monorai. Scrierea, care în primele capitole se ocupă de mișcarea țăranilor lui Horea, apare cu un an înainte de răscoala lui Tudor Vladimirescu și este expresia unei convulsii și preocupări sociale românești caracteristice epocii. Scurta Cunoștință are pe alocuri aspectul unui reportaj și, fapt de cel mai mare interes episoadele relatate de la fața locului sînt cele din 1784 văzute de Monorai, pe atunci tînăr de 18 ani, circulînd de la Oradea la Arad. Monorai este deci martor ocular al răscoalei și o sursă foarte interesantă pentru noi astăzi, deși punctul lui de vedere rămîne exterior răscoalei. Resorturile adînci ale răscoalei îi scapă și fragmentele din Scurtă Cunoștință despre Tumultul Horii sînt interesante mai ales prin autenticitatea documentului de epocă, care este, în primul rînd, un document de mentalitate. Pentru triplul interes al paginilor din scurtă cunoștință : informație, autenticitate, mentalitate, facem loc unor fragmente din cronica lui Ion Monorai, scoase după reproducerea și cu explicațiile pe care Ed. I. Găvănescu le-a tipărit în Analele Academiei române, Memoriile Secțiuni Istorice, Seria III, Tom XXI

Ce preludiumuri avu tumultul Horii?

La 1784 nu știu ce comisariș, precum se zicea, împărătesc în Bălgrad începu a scrie pre toți cari din bună voință a lor ar vrea să primească arme și în scurtă vreme începu a-l năvăli mulține de oameni, cari, urând slujba domnilor, totdeauna cu drag așteaptă ceva preînnoire. Și așa, ne mai geoind ei în Bălgrad a scrie, făcu ca cine ar vrea să primească arme, acela să se scrie numai acasă cu preoții săi și cu notarășii și așa să-și ducă numai numele scrisă.

Horia, Cloșca și Crișan — fragment din fresca catedralei reîntregirii din Alba Iulia

Drept aceea numaidecît începură satele cu săla a-și trage preoții să miargă cu ei și pre notarășii, cu săla a-i scrie. Și cari apuca a se scrie odată, ca când ar fi căpătat de tot slobozenie a nu mai asculta de domnii săi, se împotrivè domnilor și slujba o părăsea. Și nu era îndestulați domnii nice cu sila trage pre oameni la datornica supunere, macar că într'adins prin tisturile varmegheie se silea a păciui țara. De unde mare turburare era în toată țara și înzădarnică era toată strădania pusă împotrivă.

Într'aceea vreme și în

Țara Ungurească, ca să se poată ținea prostimea în bună ascultare, foarte strânsă legi era pusă și mai ales prin varmeghiile Ardealului și a Bihariei sau întră Ardeal și Tisa, foarte cu asprime se lucra cu prostimea și, pentru puțintică vină, lesne se judeca spre moarte vinovatul. Pentru aceea mulți, nu tare vinovați, ca să scape de asprimea judecăților, se trăgea la munți și la păduri spre Ardeal, părăsindu-și căsile și copiii.

De aceștia pribeji mai mulți se adunară laolaltă, cari cu răpiri și cu tâlhării se hrănea și mulți bucuroși s-ar fi înturnat acasă, dară le era frică de judecată. Pentru aceea vr'o cincizăci însoțindu-se laolaltă, acest sfat făcură cu povățuitoriul lor ca să-și capete iertare sau pardon a se putea înturna la căsile sale :

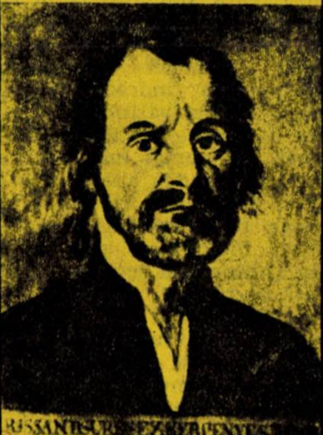
Era atunci în varmeghiea Aradului un viți-span vestit, anume Forai, de care ei se și îngrozea mai tare și și nădejde mai mare avea într-însul că le va putè dobândi iertare. Au ispitit oare când s'ar afla acesta la casa sa în orășălul său Săvârșin și înștiințându-se, se întrarmară 50 de aceia și mergînd noaptea se băgară toți într'o moară lângă oraș și stătură acole ascunși până pe vremea prânzului sau a amezii.

Atunci, oblicind cumcă numai domnul cu doamna sa prânzește, făcură acest meșteșug : Legară pre unul dintr'înșii ca cum ar fi prins un hoț vestit și-l dădură la alți doi întrarmați dintr-înșii, cari, ca niște panduri, să ducă pe acel hoț la Viți-șpanul. Și, trimițindu-l înainte, ceilalți toți în bun rând, o țiră mai târziu purceasără după ei ; și întrând cei doi cu robul înainte, stând naintea ușilor Viți-șpanului, strigară să iasă cu graba afară că i-au adus un rob vestit. Iară domnul, nenădăindu-se cu graba, ieși să-l vază ce lucru iaste.

Atunci cei doi panduri, pe încet apropiindu-se de domnul, pusă mâna pre dânsul și-l ținură și numaidecât intrară și ceilalți toți și apucându-l întră sine, îl silea să meargă cu dânșii. Grăbiră îndată a trage clopotele într-o ureache și strigă ajutoriu, dară în zadar, că mai-marele hoților protesteluind arată că vieața domnului acum în mâna lor și de nu vor înceta a se pune împotrivă, lesne se poate întâmpla să-i ieae vieața ; iară de se vor osti și domnul va ave pace și ei. Destul era aceasta ca domnul îndată să poruncească să încete toată împotrivirea.

„Horea" — desen de Franz Neuhauser — profesor la „Theresianum" din Sibiu, unul dintre artiștii care au pictat după natură la închisoarea cetății Alba Iulia ● „Cloșca" — portret desenat în pastel de Sigismund Korek, după natură în închisoarea cetății ● „Crișan" — tablou în ulei de J.W. Storch

Atunci purcezând cu toți, eșiră din curte și începură a sui pe poala muntelui, la deal. Atunci văzând Forai că e întradins zisă : „Fraților ! Aceaste bătrânețe care le vedeți în mine, destulă dovadă iaste cumcă eu mi-am trăit viața mea. Bucuros, dară, acum îmi aștept moartea, carea ca să-mi fie meai ușoară, acuma îmi luați vieața naintea căsilor mele și nu mă mai păstrați spre alte chinuri și patimi, care văz că vor să fie cu mine".

La aceastea mai-marele hoților răspunsă : „Departe să fie aceea de noi ca să gândim a-ți lua vieața Mării Tale. Una gândim, ca să călătorești cu noi în peșteri și în pustietăți". Și în grabă porunci la unul dintrăi ai săi ca, întorcându-se acasă, să aducă domnului un cal înșălat ca să nu-i fie a se osteni, pe jos călătorind.

Prin munți grăbi doamna a trimite pe o tileguță un buglan cu bani, tocmai pe acela Dumitru Ilianul, inașul domnului, care-i povesti aceasta întâmplare în Arad ; dar în zădar, că nu vrură hoții a primi banii, fără pe domnul ducându-l cu sine, l-au sâlit să le capete pardon a se înturna la căsile lor, care au și dobândit după doauă săptămîni, mergînd la un sat aproape de dânșii Vlădicul din Arad cu un domn de Tablă, care le cetiră pardonul în besearică și le făcu voe a se înturna în pace la căsile sale ; care ei și făcură, afară de vr'o șăpte, cari, zicând că lor nu le poate folosi acel

Horea — bazorelief de un sculptor vienez ● Martiriul lui Horea și Cloșca de Johann Hieronymus Leoschenkofil

pardon, iară se întoarseră la vieața sa. Aceștia zicea oamenii cei dintâi depe acolo, că s'ar fi chemat Salis, Jurji, Frunză-Verde și alții.

Tumultul Horii

Întru acesta chip ferbând despre o parte Ardealul cu zarva scrisorii și cu opreliștile a se aduna oamenii să se sfătuească laolaltă ; iară despre partea Ungarii, prea cu mare asprime lucrându-se cu vinovații, (că eu sângur văzui atunci în furcile Orăzii cinci, iară într-a Aradului, șepte spânzurați), se întâmplă de sosi și Horea acasă, care precum era om isteț și inimos, având nescari sate de acolo, precum îmi aduc aminte, Cărpinaș și altă, ceva pâră laolaltă pentru nescari sentință, fusesă trimis doar a doăoară la Viena ca un legatuș a pâriților.

Îndată cum auziră cunoscuții lui că sosi Horea acasă, unii ca să-l vază, alții, ca să șrie ce au isprăvit în Viena, iară alții, ca pre un om cu știință să-l întrebe ce va să fie acea conspirație ce se face, alergară să se întâlnească cu dânsul. Și așa, adunându-se mai mulți laolaltă, tocmai atunci — precum povestea cie depe acolo — când era ei mai veseli și mai mulți laolaltă, sosiră două solgăbiraoă cu mai mulți gornici. Și intrând în crișmă acei solgăbinaoă, Horea șădè cu Cloșca de-o-laturi, bind. Iată un solgăbirău numaidecât dădu o palmă foarte cumplită Horii. Dară acea palmă foarte scumpă fu Românilor și Ungurilor, pentrucă năsprindu-se Horea cu soțiile sale, îndată ca cum ai arunca uleu în foc se făcu o larmă mare, în care zic că lea fu omorîte.

Vezi, cum o scânteae mică adeseaori ațâță un foc foarte mare, că a doaălea zi, adunându-se oamenii iară laolaltă, încă mai mulți decât în ziua dintâi, ca să se sfătuească ce să facă, că știea că va veni asupra lor mare povară, unii zicea, dându-le acea nebună îndrăznire, să se ție cu puterea ; alții zicea să se ducă cu toți la Bălgrad să capete arme. Dară alții zicea că și fără de acestea pot sta împotrivă la macar cea putere împotriva lor viitoare și precum în lucru de perit s-au obicinuit a fi, ca când ar fi fără sfat, din zi în zi mai adăugându-se laolaltă, se însoțiră laolaltă și, crescând numărul nebunilor, creștea și îndrăznirea. Și, după aceaia, văzîndu-se Horea înconjurat de atâta mulțime, nu numai luă îndrăznire a se putea apăra împotriva macar cui, ci încă a și putea face izbândă împotrivă, făcîndu-se pre sine povățuitoriu la acea mulțime fără de rând.

Însă acei hoți cari, precum zisărăm mai sus, anume Salis, Jiurji și alții, carii se ținea prin munții acei, auzind de petrecania Horii sau căpătând dela Horea îndemn a face rău sau mințiând că Horea i-au trimis, purceasără spre Apus, adeacă spre Țara Ungurească și trimițind solii înaintea lor, supt numele Împăratului poruncea la toate satele să aprinză, să omoară și să jăfuiască pe domnii din satele lor. Iară ei, mai pe urmă ajungând, cu puterea lor aprindea satele, dacă nu afla făcut precum le dădusă porunca. Și așa mergând, unele ca aceiea făcea, care nice mâna a le scrie, nice urechile a le auzi nu pot, fără samă tare păcătuind și împotriva lui Dumnezeu și a oamenilor, nice altarele, nice vesearicile, mai ales ceale papistășești și calvinești, trecândule.

Singur cu ochii miei vedeam para focului noaptea, din făgădăul din șesul Aradului, sprea Ardeal uitându-mă, ca razărele lunii când răsare, pentrucă acolo știurăm întâe ce se întâmplă în Ardeal. Și mă îngrozăsc și acum a-mi adume aminte de ceale ce fu să le văz și să auz întru acea cale primejdioasă ce îmi cotă să fac întorcându-mă dela Arad la Ardeal. Că acei tâlhari, nu numai tirăni pre domni, ci pre tot fealiul de om și tinăr și bătrân ; și mai ales pre neameși nu le era destul a-i jăfui și a-i omorî, ci și mai înainte de moarte și după moarte, mari bajocuri cu ei făcea : Casăle le ardea, pivnițile le spărjea și tot ce găsea, jărduea. Și așa, ca la o pradă de obște, cu satele alerga, tinerii din sumeție, iară bătrânii, ca să-i tragă dela acea nebunie și ei se mesteca. De unde se întâmpla de multe ori cât nimerind oștile și bătrâni și tineri și vinovați și nevinovați, cari se afla laolaltă, se prindea și de-a-valma se judeca.

Așa în Arad văzui aducând cară încărcate de robi, pe care cumu-i aducea, nice-i mai întreba, nice-i mai alegea, îndată, nu pe ușa temniților, ci pe fereștile deasupra, îi arunca în jos, stând la gaură feciorului zisului Forai, care fiștecăruia dându-i una cu ciocanul după cap, îl trimetea cu capul la vale pe gaură. Și de cumva în grabă n'ar fi alergat oștile împărătești, nu era mult până ce acest foc n'ar fi cuprins toată Ungaria.

Însă după aceaia și nemeșugul mai mult făcu decât lipsea, ne mai alegând în

pedepsire, vinovaţi Rumâni din nevinovaţi. Iară perirea Rumânilor la Deva fu tocma groaznică, că acolo, adunându-se mulţiri de oameni proşti în satul Mintia, se socotiră să năvălească spre prădarea Devei. Iară neameşii, mestecându-se cu Husarii în oraş leşuind, după un deal, când sosi acea mulţime nebună, fără grijă, ca când ar veni la uspăţ şi abătu la făgădăul care era în luncă înaintea lor, fără veaste slobozind un tun deasupra, din cetate, se înfricoşară şi porniră îndărăpt. Iară neameşii se sloboziră după ei şi atâta ucidere făcură, cât li se tocea sabiile a mai tăia. Şi, câţi scăpară de sabie sau de a se înneca în Murăş, toţi fură puşcaţi depe ţărmure, a cărora trupuri le mânca ceorăle când sosirăm noi pe acoalea ; ba, nice trupurile celorlalţi încă nu era toate adunate atunci. Dară mai groaznică vedere ni se pusă înainte din sus de Deva, în doao dealuri, doao şireaguri de capete pusă în pari şi încă unul de popă ! Însă aceaia de tot ne scârbi că în Deva dintr-o pivniţă atâta om mort scoasească afară, cât făcusă căpiţă de ei, carii prea îmbolziţi fiind acolo, se năduşiră unii peste alţii...

Dar Horea tot mai omeneaşte lucră, că gândind el să vie la Bălgrad, tot îşi ţinea pre ai săi mai în regulă, ca un Craiu poruncind, care, dacă văzu că nu-i modru să răzbească la Bălgrad, abătu spre Cricău, de unde făcând mai multe pustiiri, iarăşile se întoarsă cătră munţii săi. Şi precum şi în Ţara Ungurească, aşa şi aici, de n'ar fi grăbit oştile şi de n'ar fi tras cu graba luntrile depe Murăş de această parte, aproape era să cuprinză acest pârjol tot Ardealul. Dar prin aceastea siliţi fiind Mocanii a se întruna la ţara sa, mai pe urmă fură strâmtoriţi şi prinşi; şi Horea şi Cloşca fură zdrobiţi cu roata şi tăiaţi în patru părţi şi trimişi spre pilda altora, la căsile sale. Iară ceilalţi, cari se aflară a fi mestecaţi într'aceasta, fură trimişi să lăcuiască la Panciova, în Banat.

Tricolor românesc brodat cu portretele lui Horea, Cloşca şi Crişan şi Avram Iancu

HOREA

Horea, dormi liniştit...
Gindul tău de foc
a biruit...
Grofii ca o apă tulbure
s-au dus
Pe totdeauna spre apus...
Horea, dormi liniştit...
Vreri aspre veghează
necontenit
Şi închid, pentru năluci
şi strigoi
toate drumurile-ntoarcerii-napoi

Aron Cotruş

Aicea, pentru pildă, vreu să aduc înainte o întâmplare din care se veade cât de primejdios lucru iaste războiul din lăuntru, în care se dă prilej la tot voitoriu de rău a-şi izbândi împotriva cărora are mânie.

Era atunci în satul Hăprii, lângă Bălgrad, un preot blagoceşti, foarte drept şi cu pildă bună, iară dregătorul locului care era vecin la curtea lui Betlen Laslo, avea mare pizmă pe el, că era acel popă Mateiu foarte încrezut curţii, iară deregătoriul mai chemînd la sine şi pe alte soţi ale sale... s-au dus noaptea la popa şi, cu silnicie luîndu-lu, îl puseră pe o căruţă şi plecară spre Miercurea. De acolo se întoarseră la Sebeş şi acolo îl băgară tocma în temniţa cea de perzare, neştiind ai săi unde să-l cate.

Acolo nevrând Saşii a-l ţinea sau a-l judeca spre moarte, l-au adus pe neştiute la Bălgrad.

Şi, norocul ! că, când s-au apropiat la osteazăle Bălgradului, văzu popa o cunoscută şi, zicându-i pe nume, îi spusă că-i legat. Şi aşa fu dus în Bălgrad şi băgat într'o ariste la o poartă, până-i vor face altă rânduează de altă temniţă mai rea.

Atunci, înştiinţându-se cunoscuţii popii, au prins a-l

Continuare în pag. 118

HOREA

OCTAVIAN GOGA

Dacă e adevărat că la pomenirea celor morți sufletele lor se desprind din golul neființei și coboară deasupra noastră, atunci astăzi mai mult ca oricînd se face această înfrățire între pămînt și cer, fiindcă astăzi mai intens și mai sguduitor decât de alte ori întreaga suflare românească rechiamă din negura vremilor făptura unui om, prin toate rosturile ei unică în istoria noastră.

HOREA !...

Se împlinesc o sută cincizeci de ani* dela moartea lui crâncenă la Alba-Iulia, unde nemeșii unguri l-au frânt pe roată. Prin resorturile ei această zi mai vie și mai plină parcă decât oricare altă aniversare taie unde adânci în conștiința noastră și profilul martirului legendar apare turburător în ochii posterității. În adevăr, din galeria nesfârșit de lungă și de întunecată a trecutului unde dorm alături sacrificații noștri se ridică de astă dată un chip neobișnuit, o figură retrasă în colțul ei, cu totul deosebită... N-are hlamidă domnească pe umeri, cum au avut în țările dela Dunăre atâția al căror vis la mărire s-a înnecat în sânge... Nici măcar boier de neam n-a fost, plătind cu vieața pornirea aspră de-a stăpâni sau apăra un petec de pămînt, ori altă patimă urzită în umbră... Nu. Un obraz de țăran, o față arsă de soare, brăzdată de crețuri adânci ca tăieturile de cuțit, cu părul lung încununând fruntea largă, căzut cuviincios pe umeri. Semenii lui, dorind pesemne să-l alinte cu porecla lor, i-au dat din tinerețe numele de HOREA, nume sonor și primăvăratic născut din cântec și din svon de pădure... E o întreagă lume de simțire, o specială naivitate populară, e zâmbet și răsărit de soare în acest botez.

De felul lui îi ziceau VASILE NICOLA URSU.

Ce-i dă însă o semnificare cu desăvîrșire aparte în istorie acestui țăran chinuit e că povestea lui furtunoasă se petrece acolo în munții Abrudului, unde peste un veac fluierul lui Avram Iancu își picură plânsul lui răsleț, la un alt sfârșit de dramă. Pentru întâia oară Ardealul oropsit strigă din măruntaiele lui, prin acest om din Albac. Înainte cu două veacuri a fulgerat pe câmpia Mureșului spada Voievodului muntean, răscolind instincte străvechi și trezind din nou visuri adormite de mult. Dar cu Mihai venea dorul de mărire de peste Munți, era expansiunea unei organizații de stat și gloria de arme a unei oștiri orânduite care se călise în atâtea războaie, Horea însă e clocotul Ardealului intra muros, cea dintâi erupțiune vulcanică a unui popor schingiuit o mie de ani.

Două lucruri nu sunt de mirare în această fatală deslănțuire. Mai întâi e faptul că un țăran încarnează aici destinul unei națiî la cel dintâi act de conștiință, ceea ce înseamnă că orfan de orice conducere politică, norodul s-a rostit prin însuși impulsul lui de auto-conservare, clasa conducătoare fiind aproape în întregime mimetizată de atmosfera opresiunii străine. E un simbol, care spune multe, acest cap de moț rural, ale cărui sugestii și învățăminte își păstrează încă chiar și pentru prezentul nostru sbuciumat întreagă valoarea lor de sinteză istorică cu toate concluziile ei logice. Al doilea nu trebuie să uimească pe nimeni constatarea că revoluția lui Horea în revărsarea ei a fost plină de pîrjol și de cutremur, ca un cataclism

---

***) Conferință rostită la 28 februarie 1935, la o sută cincizeci de ani de la răscoala lui Horea. Introdusă în volumul „Octavian Goga : Discursuri , Cartea Românească, 1942, conferința „Horea“ n-a mai fost niciodată retipărită pînă astăzi.**